

**Introduktion til
KAPITALEN^s
første bind**

4. OPLAG

**BIDRAG TIL
KRITIK AF DEN
POLITISKE
ØKONOMI**

FORLAGET
KURASJE
KØBENHAVN 1973

NA100
ESS

Introduktion til KAPITALEN^S første bind

Oversat efter "Schulungstext zur Kritik
der politischen Ökonomie",
Autorenkollektiv Marx-Arbeitsgruppe
Historiker, Frankfurt 1972.

FORLAGET
KURASJE
KØBENHAVN 1972
ISBN 87 87437 03 1

BEMÆRKNINGER TIL DEN DANSKE OVERSÆTTELSE.

Foreliggende Indføring i Kapitalen, som kun omfatter Kapitalens 1. bog, er oprindelig udarbejdet som studiemateriale af en gruppe historiestuderende i Tyskland.

Vi har valgt at oversætte og udgive denne tekst selv om der i dag findes og anvendes 2 introduktionstekster i Danmark, nemlig Grunbaum: Kapitalismens politiske Økonomi (Røde Hane) og Dencik m.fl.: Marxismens politiska Ekonomi (Zenit). Den væsentligste grund til denne tredje indføringstekst er, at begge eksisterende tekster lider af den generelle mangel, at de i altovervejende grad reducerer den marxistiske videnskab til en forholdsvis snæver økonomisk disciplin. Det betyder, at der f.eks. lægges ret stor vægt på målelige begreber, hvilket kan ses i bøgernes behandling af merværdi- og profitbegreberne. Herved tabes en meget væsentlig del af Marx' samfundsmæssige analyse, idet disse begreber hos Marx langt snarere udtrykker samfundsmæssige relationer end snævre økonomiske størrelser.

Samtidig overses det vigtigste i den marxistiske videnskab: det, at den som metode afspejler og udtrykker de samfundsmæssige reale forhold i begrebslig form. Hovedproblemet i den marxistiske videnskab er for os, hvorledes denne afspejling foregår og hvilke konsekvenser, den har for videreudviklingen af en omfattende marxistisk videnskab — hvor hovedproblemet i de nævnte bøger lidt fortegnet kan siges at være, hvorledes de marxske kategorier fremtræder i dag, altså f.eks. hvordan man kan estimere profitraten i en given virksomhed. Historikergruppens indføringstekst lider ikke nær så udtalt af disse mangler, og den vil derfor forhåbentlig kunne bidrage til en langt mere omfattende og nuanceret forståelse af marxismen som en omfattende videnskab.

Undervejs i oversættelsen er vi stødt på adskillige sproglige problemer, som stort set alle skyldes manglen på en konsekvent marxistisk terminologi og begrebsapparat på dansk. Vi har ikke ment at kunne anvende den samme inkonsekvente oversættelseskonvention, som ligger bag den danske udgave af Kapitalen, og langt mindre den bag Udvalgte Skrifter (MEUS) fra Tiden. Ved oversættelsen i disse to standardværker ser det ud som om

oversætterne generelt har tilstræbt at undgå en terminologi, der var hegeliansk i sin oprindelse – altså begreber, der stammer fra den hegelske logik, hvor begreberne optræder i en indre sammenhæng, der gør, at de kan udvikles både af hinanden og af sig selv. Her er vores oversættelsesproblem, at en terminologi af denne art ikke findes på dansk, men da ens Marxforståelse samtidig er afhængig af de begreber og sammenhænge, som udtrykkes, har vi derfor været nødt til sine steder at anvende os af sproglige konstruktioner, som måske ved første øjekast virker unødigt svære. Dette er helt i tråd med vores opfattelse af marxismen: den må bestandig problematiseres for at kunne udvikles, i stedet for at afproblematiseres og stivne til et system af dogmatiske læresætninger, som efter endt udenadslæren kan anvendes på et hvilket som helst problem.

Samtidig har vi naturligvis følt os bundet af de foreliggende oversættelser af Marx' værker, da de jo anvendes i vid udstrækning. I citater fra disse danske udgaver har vi derfor som hovedregel anført den "officielle" danske tekst med få rettelser. I disse tilfælde anføres det "officielle" i parentes. Citater, som vi betragter som decideret forkert oversat, har vi selv nyoversat. I disse tilfælde har vi oversat fra Marx-Engels-Werke (Mew) med angivelse af bind og sideantal, og her anføres endvidere en henvisning til den foreliggende danske udgave (f.eks. MEW 33, 332. sml. MEUS II, 467). Et par af vores gennemgående rettelser kan måske gøre læsningen af teksten nemmere:

Det tyske *allgemein* oversættes her med *almen*, hvor det i andre danske oversættelser hedder *almindelig* eller *generel*. Det skyldes, at begrebet *allgemein* ikke blot er noget helt almindeligt, men netop et specifikt begreb i den hegelske logik, hvor det indgår i en begrebslig triade: *allgemein* – *besonders* – *einzel*, dvs. *det almene* – *det særlige* – *det enkelte*. Ethvert spor af forbindelse mellem hegelisk logik og marxistisk metode forsvinder i det danske begreb *almindelig*, en forbindelse, som er nødvendig at genoprette for at få den fulde forståelse af den marxske metodes særtræk.

Det samme gælder det tyske begreb *Vergesellschaftung* som her oversættes lidt knudret med *samfundsmæssiggørelse*, idet det er begrebets indholdsmæssige betydning: at noget bliver gjort samfundsmæssigt. I andre danske oversættelser hedder det

socialisering, et vagt og upræcist begreb, som både betegner arbejderklassens politiske kontrol over produktionsmidlerne og også en tilpasning af individer gennem indlæring af normer. Førstnævnte betydning har begrebet i den politiske agitation, sidstnævnte i socialpsykologien.

Det tyske begreb *Verwertung* oversættes her som i Kjeld Schmidts oversættelse af "Kritik af den politiske Økonomi (Grundrids)" med *valorisering*, mens det i Kapitalen hedder *værdiøgning*. Vi har foretrukket et fremmedord frem for det danske værdiøgning, da vi mener, at valorisering omfatter den dobbelte proces, hvorved gammel værdi opløses og genskæbes samtidig med at nyværdi skæbes. Denne betydning kan vi ikke finde i *værdiøgningen*, som udelukkende lægger vægt på væksten. Endelig har vi systematisk oversat det tyske *Produktivkraft* med *produktivkraft* frem for *produktivitet*, som anvendes i den danske udgave af Kapitalen. Dette skyldes ligeledes det tyske begrebs dobbelte betydning, dels som selve arbejdets produktionsevne og dels som nyttevirkningen af arbejdet (antal produkter i forhold til anvendt arbejdstid, eller produktiviteten). Her indeholder det hidtil anvendte danske begreb også kun halvdelen af det tyske begrebs indholdsmæssige betydning – rent bortset fra, at det ikke engang er konsekvent "skævt" oversat i Kapitalen.

Og til sidst et par ord om indføringstekstens forhold til selve Kapitalen.

Indføringsteksten kan ikke erstatte egentlige kapitalstudier. Hvis den kommer til at gøre det, er vores arbejde med at oversætte og udgive teksten, forfejlet. Den skal supplere kapitallæsningen. Vi ved erfaringsmæssigt, at kapitalstudier er vanskelige, bl.a. fordi det er ret svært at få overblik over Kapitalens indhold, dens indre logisk-strukturelle sammenhænge osv. Til dette brug kan indføringsteksten anvendes.

oversætterne

I. Lønningsdag.

På lønningsdagen får enhver arbejder sin løn for det arbejde, han har udført i ugens løb. Hvis han arbejder på tidløn, får han den fastsatte tarif for hver time, arbejder han på akkord, får han stykløn for hvert fejlfrit leveret emne. Hvis han desuden har overtimer, får han ekstra for dem, kort sagt: lønnen er åbenbart den pris, som arbejdsgiveren betaler arbejderen efter dennes arbejdsydelse. Den, som producerer mere, tjener også mere.

Ugelønnen gives ud igen. Ethvert menneske har bestemte *behov*. For det første skal det have noget at spise, dernæst beklædning og bolig. Endelig hører bil, vaskemaskine og TV i dag også til de helt normale behov. Men man kan kun tilfredsstille sine behov, hvis man har penge. I vores samfund har hver ting sin pris. Det siges ikke uberettiget, at "pengene regerer verden".

En arbejder har dog ikke en fed bankkonto, og kun ganske få mennesker vinder i lotteriet. En arbejder har normalt kun sin arbejdsløn, og den forbruges hurtigt. Det ved enhver, der f.eks. køber ind i et supermarked. De produkter, som står på hylderne, er *varer*. Varer må man købe. Det forekommer ganske logisk, fordi de varer, som arbejderen skal tilfredsstille sine behov med, tilhører arbejdsgiveren, og han har solgt dem videre til supermarkedet.

Hvordan er det egentlig?

Hvorfor tilhører varerne arbejdsgiveren? Alle de ting, som vi kan købe, er jo fremstillet af arbejdere!

Hvorfor giver arbejdsgiveren egentlig kun arbejderen en "løn", mens han selv tilegner sig produkterne af hans arbejde?

Vi vil følge dette og forsøge at finde et svar på disse spørgsmål: den sammenhæng mellem arbejde – lønningsdag – bruge penge, som vi lige har beskrevet, kan vi bringe på en meget kort formel: arbejderen arbejder (A), for arbejdet får han løn udbetalt i penge (P), hvormed han køber ting, som han behøver til sig og sin familie. Disse ting er varer (V). Totalsammenhængen kan dermed fremstilles som forløbet

$$A - P - V$$

Ved afslutningen af denne bevægelse fra A til V er arbejderens ugeløn væk. Den er brugt til at opretholde arbejderfamiljens liv med alt, hvad dertil hører. Nu må bevægelsen begynde forfra påny. Arbejderen må arbejde igen, altså altid $A - P - V/A - P - V \dots$ i en stadig ring. Man ved egentlig ikke rigtig, om han arbejder for at leve eller lever for at arbejde?

Senest i det øjeblik, hvor lønnen er væk, mærker arbejderen, at han egentlig slet ikke har noget — med undtagelse af sit arbejde, fordi de varer, som han har købt, er enten blevet spist op eller slidt op eller gået itu og må derfor erstattes af nye ting. Kun hans arbejde er en virkeligt vedvarende "besiddelse". Men hvad er "arbejde" egentlig?

I krisetider har mange arbejdere ikke engang arbejde, nemlig når de går "arbejdsløse". Når arbejderen mangler en arbejdsplads, kan han ikke stille noget op med sit arbejde og kan ikke tjene penge. Derfor må vi sige, at udtrykket: "arbejderen besidder sit arbejde" er unøjagtigt. Det skal hedde: arbejderen besidder kun sin *arbejdskraft*. Arbejdskraft betyder, at arbejderen besidder muligheden for at arbejde. Og denne mulighed kan han kun virkeliggøre, hvis han lader sig ansætte af en arbejdsgiver på en arbejdsplads. Først her giver hans arbejdskraft ham noget, nemlig løn. For at få løn uophørligt, må arbejderen igen og igen sælge sin arbejdskraft til arbejdsgiveren, for en time, dagligt, ugentligt — altid. Men en ting, som købes og sælges, kalder man en vare.

Arbejderens arbejdskraft er selv en vare, som købes og sælges på markedet (arbejdsmarkedet). Når arbejdsgiveren først har købt varen arbejdskraft — netop i det øjeblik, hvor arbejds-kontrakten afsluttes — så tilhører den ham, nøjagtig ligesom enhver anden vare tilhører sin køber.

Hvad gør en køber med sin vare? Han forbruger eller konsumerer den, en flaske øl konsumeres. Den af arbejdsgiveren købte vare arbejdskraft konsumeres også: han anbringer den ved en maskine og lader den arbejde. Herved forbruges den.

I daglig tale hedder arbejdsgiveren "arbejdsgiver". Arbejderen kalder man "arbejdstager". Men allerede nu kan vi sige: denne sprogbug er forkert! Arbejdsgiveren *giver* kun en arbejdsplads (han har jo tilegnet sig produktionsmidlerne). I virkeligheden *tager* han, nemlig arbejderens arbejdskraft.

Arbejderen er arbejdskraft*giver!*

Arbejdsgiveren er arbejdskraft*tager!*

Arbejdsgiveren køber altså varen arbejdskraft og forbruger den i sin arbejdsproces. Når man siger: "Hvor ser du udslidt ud!" betyder det i virkeligheden: arbejdsgiveren har forbrugt din arbejdskraft så grundigt, at du ser helt dårlig ud. Arbejdsgiverens mål er nemlig den størst mulige udnyttelse af arbejdskraften.

Hvorfor?

Enhver ved, at arbejdsgiverne laver *profit*. Vi må senere stille spørgsmålet om, hvor profitterne kommer fra, helt nøjagtigt. Men her kan vi give et helt alment svar: de kommer fra *udbytningen af varen arbejdskraft*. De produkter, som arbejderen skaber i produktionsprocessen, er nemlig *mere værd* end arbejdsgiveren ialt har givet ud til løn og produktionsmidler.

På lønningdagen får arbejderen altså ikke udbetalt den værdi, som modsvarer hans præsterede arbejde, i lønnen — således som det i første omgang *så ud som*. I stedet for at få den sum penge, der svarer til den af ham producerede værdi, får han kun værdien af sin vare *arbejdskraft*, netop den sum, som arbejdsgiveren købte varen med på arbejdsmarkedet.

II. Hvad er videnskab?

Resultatet af disse korte overvejelser er helt alment set: i vores samfund *er* alt ikke *som det ser ud*. Det lyder forvirrende første gang, men i grunden har vi ikke gjort andet end at foretage en lille marxistisk analyse. Det fremgik af den, at man ikke kan forlade sig på en *dagligdags tankemåde*, hvis man vil erkende en samfundsmæssig sammenhængs kerne *videnskabeligt*.

Et ganske simpelt eksempel fra naturvidenskaben kan belyse dette: Hver morgen står solen op og hver aften går den ned. Således ser det i hvert fald ud, og gennem årtusinder har menneskene derfor sluttet sig til, at jorden udgjorde verdens faste midtpunkt, som solen og alle andre stjerner drejede sig om. Først ved den nyere tids begyndelse har astronomerne Kopernikus, Kepler og Galilei bevist, at *skinnen* bedrager. Sidenhen *ved* vi, at jorden drejer sig omkring solen samt om sig

selv, hvilket *fremtræder* som dag og nat. I dette tilfælde har naturvidenskaben altså opdaget et faktum, som var skjult for dagligdagstænkningen – en *lovmæssighed*, som fuldbyrdes usynligt bag fremtrædelserne, men som alligevel er den sande grund til de fremtrædelser, som så længe er blevet tolket forkert.

Man kan dog ikke sætte lighedstegn mellem lovmæssighederne for naturen og lovmæssighederne for det menneskelige samfund. Alligevel findes der også her skjulte love, der er frembragt af det menneskelige liv. De kan ikke opdages ved første øjekast, men må *udforskes*. Marx har selv engang sammenlignet dem med naturlovene. Han skriver om konkurrencen i det kapitalistiske samfund:

”En videnskabelig analyse af konkurrencen er kun mulig i det øjeblik, man *forstår* kapitalens *indre natur*, ganske som himmellegemernes tilsyneladende bevægelse kun er forståelig for den, der kender deres *virkelige*, men ikke sanseligt iagttagelige bevægelse.” (1:2, 475) *

Vi har fremhævet enkelte udtryk i Marx’ sætning for at gøre det mere tydeligt. Videnskaben udforsker en tings ”indre natur”, dens ”virkelige bevægelse”. Den forbliver ikke ved det ”sanseligt iagttagelige bevægelse”, den rene anskuelse, men vil *begribe* eller forstå den virkelige sammenhæng, som skjules bag det fremtrædende.

At ”begribe” et samfundsmæssigt faktum vil altså sige at erkende dets *virkelige* væsen. Hertil er det ikke tilstrækkeligt at *beskrive* det, men man må forstå dets indre sammenhænge og undersøge det i dets funktion indenfor totalsystemet – altså *analysere* det.

Forskellen på at *beskrive* og at *begribe* er mere indlysende, hvis vi slår op i en avis: her læser vi en hoben ”fakta”. Således er det naturligtvis også i radio og TV. Umiddelbart efter TV-avisen kan man næppe huske alt det, man fik fortalt – det fuldstændigt usammenhængende vås vil ikke sidde fast, fordi man ikke *begriber* noget. Og det er jo heller ikke masse-

*) Når andet ikke nævnes, er henvisningerne overalt til ”Kapitalen”, Rhodos-udgaven, Kbh. 1970 med bogangivelse og sidetal.

mediernes funktion i et kapitalistisk samfund at gøre noget klart for befolkningen. De mangfoldige fremtrædelser forklares ikke i deres historiske og samfundsmæssige sammenhæng.

Videnskaben adskiller sig altså fra denne type "information" ved sin metode. Men der findes to slags videnskab — den marxistiske og den borgerlige. Vi har allerede set, at den marxistiske økonomi vil undersøge kapitalismens indre sammenhænge, mens den borgerlige kun vil beskrive fremtrædelser, som ikke er begrebet. Derfor adskiller sidstnævnte sig heller ikke i sit fundament fra den kritiserede journalistik. Lige nu lyder dette mest bare som en påstand. I anden del af dette hefte har vi sammenstillet udsagn fra borgerlige videnskabsmænd om nogle økonomiske problemer, hvorved den borgerlige videnskabs hjælpeløshed og dens *ideologiske funktion* bliver helt tydelig.

Arbejderne kan ingen interesse have i, at de økonomiske lovmæssigheder, som de daglig er indesluttet af, bliver tilsløret. De interesserer sig for den virkelige analyse af de kapitalistiske forhold, fordi det, som man vil forandre, må man begribe. *Karl Marx* trådte som den første ind på vejen til en videnskab, der er brugbar for den revolutionære praksis, da han skrev i 1845: "Filosofferne har kun *fortolket* verden forskelligt, men hvad det kommer an på, er at *forandre* den."

III. Marxismens videnskabelige metode.

Karl Marx levede fra 1818 til 1883. Første bind af hans hovedværk "Kapitalen" udkom i 1867, altså for lidt over 100 år siden. Derfor opstår straks spørgsmålet — og det stilles helt øjeblikkeligt af de borgerlige ideologer: er denne 100 år gamle bog overhovedet brugbar endnu i dag? Beskriver Marx ikke samfundsmæssige tilstande, som for længst er forsvundet? Går det da ikke arbejderne langt bedre i dag end i det 19. århundrede — og endelig: findes udbygningen overhovedet i dag? Og de har også straks svaret parat: der findes ingen udbygning mere, fordi det går jo arbejderne langt bedre i dag end tidligere.

Men vi ved allerede, at Marx ikke simpelthen *beskriver*, han *analyser*. Man må adskille *fremtrædelser* fra det *væsentlige*. I

dag har arbejderen en højere "levestandard" – men det ændrer ikke ved den kendsgerning, at han stadig er lønarbejder. Og det er det *væsentlige*. For lønarbejdersystemet er netop kapitalisternes udbytning af varen arbejdskraft. Her bliver det samtidig tydeligt, at kapitalismens *væsen* ikke er forandret siden Marx' tid. Kun den *form*, som det fremtræder i, er blevet en anden. *Derfor er det lige så nødvendigt som for 100 år siden at studere "KAPITALEN" i dag.*

Den marxske analyses fordel – at den fremstiller den kapitalistiske produktionsmåde grundlag – medfører mange vanskeligheder for læseren. Hver arbejder eller student, som vil have svar på et *bestemt, konkret* spørgsmål og som begynder at læse Kapitalen, vil skuffet lægge den til side efter en tid, hvis han ikke er fortrolig med den marxske metode.

Man vil f.eks. vide noget om akkordløn eller en konjunkturkrise – og erfarer noget om "brugsværdi" og "bytteværdi" og om det sælsomme forhold mellem 20 alen lærred og en frakke. Marx siger selv herom i forordet: "Al begyndelse er svær, det gælder i enhver videnskab. Forståelsen af det første kapitel, navnlig det afsnit, som indeholder analysen af varen, vil derfor volde størst vanskelighed." (1:1, 91)

Denne vanskelighed kommer af, at Marx forsøger at fremstille de grundlæggende begreber for hele sin analyse af kapitalen systematisk. Og en systematisk fremstilling er for Marx: begreberne opregnes ikke simpelthen i rækkefølge, men *udvikles af hinanden*.

Således behandler Marx det indledende begreb i sin analyse, *varen*, ikke som en gang for alle definerbar ting: en vare har en *brugsværdi*, men den har også en *bytteværdi*. Af forholdet mellem brugsværdi og bytteværdi udvikler Marx pengenes nødvendighed. Enhver ved, at man køber varer med penge. Varer og penge hører sammen på en eller anden måde, for de kan jo byttes med hinanden. Men hvorfor?

Dette analysere Marx og påviser samtidig deres indre sammenhæng. Først herefter kan han udvikle *kapitalens* begreb.

I dette forløb: Vare – Penge – Kapital, ser vi, at vi må gennemløbe analysen af varen og pengene, før vi kan begribe de derpå baserede kapitalistiske produktionsforhold.

Denne fremstillingsmetode har Marx kaldt ”opstigningen fra det abstrakte til det konkrete.” Han begynder med det helt *almene, abstrakte* (varen) og udvikler det videre til det *komplicerede, konkrete* (kapitalen og dens modsigelser). Hvis man vil have svar på konkrete spørgsmål af Marx, må man altså gøre sig den anstrengelse at begynde ved de abstrakte begreber og skridtvis følge deres videreudvikling.

FØRSTE AFSNIT

VARE OG PENGE

I. Det vareproducerende samfunds almene grundlag.

Vi skal undersøge det nutidige borgerlige samfunds almene økonomiske og sociale grundlag.

”Samfund” vil sige, at mennesker lever med hinanden i en eller anden form. For at opretholde livet må de gøre 3 ting:

1. De må fremstille de ting, som behøves for at leve, med deres *arbejde, producere*. Menneskene virker formålsrettet ind på bestemte genstande med deres kræfter, d.v.s. med deres legemlige organer og med hjælpemidler såsom maskiner og redskaber, hvorved de skaber produkter.
2. De *fordeler* produkterne af deres aktivitet mellem sig i en eller anden form.
3. De enkelte samfundsmedlemmer *kønsumerer* de således fordelte produkter efter deres *behov*.

Hvorledes foregår alt dette nu i det borgerlige samfund? *Hvorledes* sørger menneskene i dette ganske bestemte samfund for livets opretholdelse? For at give et svar på begge spørgsmål, må vi undersøge de borgerlige produktionsforhold, d.v.s. undersøge, *hvortledes* der produceres i det borgerlige samfund.

Den store masse af mennesker i det borgerlige samfund er *lønarbejdere*. De arbejder under arbejdsbetingelser, som de ikke selv kan bestemme over. De har en arbejdsplads, bliver ansat og bliver beskæftiget. Men kun deres arbejdskraft tilhører dem.

Produktionsmidlerne og produkterne, som er fremstillet af lønarbejdere, er andre personers ejendom, arbejdsgivernes eller mere præcist: *kapitalisternes*. Forholdet mellem kapitalister og lønarbejdere er vores egentlige tema. For at kunne begribe dette forhold, er det nødvendigt, først at fremstille den borgerlige produktionsmådes *almene* karakter.

Det borgerlige samfund er et vareproducerende samfund. Forholdet mellem lønarbejde og kapital bliver først forståeligt på grundlag af denne almene egenskab ved de nutidige produktionsforhold. Vi betragter derfor her i 1. afsnit det borgerlige samfund under den synsvinkel, at der produceres varer, og vi ser foreløbig bort fra forholdet mellem lønarbejde og kapital.

a. *Privatejendom.*

Vareproduktion er en produktion, der drives af uafhængige privatproducenter. Disse er *ejere* af deres arbejdskraft, deres produktionsmidler og de af dem frembragte produkter. De produkter, som de besidder, er et resultat af deres eget arbejde: fordi bondemand X har sået og høstet kornet, tilhører det også ham, men det er kun sådan, fordi hans produktionsmidler (inklusive jorden) tilhører ham. Det er altså *privatejendom* af produktionsbetingelserne, som i det vareproducerende samfund gør de private individers arbejdsprodukt til deres ejendom.

b. *Arbejdsdeling.*

Ud over privatejendom er det vareproducerende samfund karakteriseret af endnu en forudsætning: den samfundsmæssige *arbejdsdeling*. Individerne er ikke selvforsynende producenter. Den enkelte udfører ikke alle de forskellige aktiviteter, som er påkrævet for at dække hans mangesidede behov (næring, beklædning, bolig, produktionsmidler o.s.v.). Dette modsatte er tilfældet: overfor behovenes *mangfoldighed* hos det enkelte individ i det vareproducerende står *ensidigheden* i hans aktivitet, hans erhverv. Alle producerer noget forskelligt.

Man har kun *et* erhverv. Man er enten bonde eller bager, snedker eller murer, maskinarbejder eller ingeniør. Man er ikke

alt på en gang. Man kan kun eksistere, hvis man skaffer sig de andre arbejdendes produkter. Netop fordi menneskene i det vareproducerende samfund har et bestemt erhverv, er de *afhængige af hinanden* og *henvist til hinanden*. Dette er virkningen af arbejdsdelingen i vareproduktionen.

c. *Bytning.*

De under arbejdsdeling fremstillede produkter må fordeles. *Formen* for denne fordeling er i det vareproducerende samfund bestemt af, at produktionen ligger i privatproducenternes hænder. Privatfolk producerer uafhængigt af hinanden. De sætter sig ikke ned sammen for at planlægge og kontrollere deres arbejdsdelte produktion i fællesskab. Dette ville f.eks. være tilfældet, hvis de sammen ville bogføre den totale produktion og regulere produktfordelingen bevidst. Men så ville de heller ikke forholde sig til hinanden som privatfolk.

Den private vareproducent kan overhovedet kun overskue sin egen produktion. En skrædder inddeler sin tid nøje. Han ved nøjagtig, hvor længe og hvor meget han skal sy og hvad han behøver til det. Men hans magt rækker ikke ud over hans produktionssteds fire vægge. Hvis han vil have brød, må han gå på markedet. Her kan han skaffe sig brød og hvad han ellers behøver — ganske vist kun i *bytning* mod sine egne produkter.

Privatproducenter bytter deres produkter. I det vareproducerende samfund foregår produktfordelingen i *bytningens form*. Set ud fra arbejdsprodukternes fordeling, er det vareproducerende samfund et *byttesamfund*. Produktbytning er i dette samfund en nødvendig betingelse for ethvert menneskes opretholdelse af sit liv. Hver enkelt er henvist til andres produkter, som han kun kan skaffe sig gennem bytning mod egne produkter.

Grundlaget for det vareproducerende samfund er privatejendom, arbejdsdeling og bytning. De formidler de enkelte samfundsmedlemmers produktion og konsumtion.

De produkter, som fremstilles af privatproducenter, er på forhånd bestemt for bytning. De konsumeres ikke af deres

producenter, men af den, som erhverver dem gennem bytning. Sådanne produkter kaldes *varer*.

Kun produkter af selvstændige og af hinanden uafhængige privatarbejder er varer, og står overfor hinanden som varer i bytningen. Arbejdsproduktet er kun vare under de samfundsmæssige betingelser: privatejendom, arbejdsdeling og bytning. Hvis disse 3 forudsætninger ikke er opfyldt, kan produktet ikke være en vare.

Efter denne fremstilling af de tre mest almene forudsætninger for det borgerlige byttesamfund kan vi sige, at medlemmerne af dette samfund på grund af privatejendommen på den ene side lever fuldstændig adskilt fra hinanden. Men på den anden side er de alle henvist til hinanden gennem arbejdsdelingen, fordi enhver behøver den andens produkter til livets opretholdelse. Privatbesidderne træder dog først i samfundsmæssig forbindelse med hinanden, når de bytter deres varer indbyrdes. I dette moment står de dog ikke overfor hinanden som personer, der er interesseret i hinanden som mennesker, men som varebesiddere: de sætter *kun deres varer* i relation til hinanden, og de kommer kun i indbyrdes kontakt ad denne omvej. Derfor er de ved varesalg og varekøb også helt ligegyldige over for hinanden som mennesker: ejeren af tobaksforretningen er f.eks. fuldstændig ligeglad med *hvem* der køber cigaretter hos ham. Som kunde er alle lige, enhver betaler det samme. Omvendt er det også ligegyldigt for cigaretrygeren, *hvem* han køber cigaretter hos. Det bedste er at trække dem i en automat, så spares han for højlighedsfraserne ”mange tak” og værsgo”.

I disse forlegne og ligegyldige høflighedsfraser ved køb og salg viser det sig ganske tydeligt, at menneskene i det borgerlige samfund er fremmede i deres sociale kontakt. For de private vareproducenter fremstår — som Marx skriver — ”de samfundsmæssige (da. sociale) relationer mellem deres privatarbejder som det de er, d.v.s. ikke som direkte samfundsmæssige forhold mellem personerne i selve deres arbejder, men tværtimod om tingslige forhold mellem personer og samfundsmæssige forhold mellem ting.” (MEW 23, 87. Sml. (1:1, 172).

II. Varen.

a. *Brugsværdi.*

Brugsværdi har forskellig kvalitet.

Den enkelte vare fremtræder i første omgang som en genstand med ganske bestemte egenskaber. Disse egenskaber, dens naturlige kvaliteter såsom materiale, form, farve, størrelse, vægt o.s.v., adskiller den fra andre varer. Vi har sagt, at den, som varen ender hos i bytningen, konsumerer den. Han konsumerer varen fordi dens særlige naturlige egenskaber er *nyttige* for ham, fordi han kan bruge den. En genstands nytte gør den til *brugsværdi*.

En vares brugsværdi er bestemt gennem den nytte, som den har for sin konsument. Det givne menneskelige *behov* er afgørende for, om en vare bliver konsumeret eller ej. Derfor kan vi sige, at med hensyn til brugsværdien er varerne forskellige fra hinanden, *ulige kvaliteter*. Ethvert særligt behov modsvarer af en vare med særlige egenskaber. Varer bliver kun byttet, fordi deres brugsværdier udviser forskellige egenskaber.

b. *I bytningen har varerne samme kvalitet.*

Varer, som byttes, adskiller sig gennem deres forskellige brugsværdier. De bliver byttet. Men bytning er *en sætten lige*.

Bytter jeg to stole mod en frakke, fordi jeg som snedker kun producerer stole, men behøver en frakke til vinteren, så sætter jeg produktet af mit snedkerarbejde – altså de to stole – lig den frakke, som jeg gerne vil have. Når ting sættes lige, må de også *være lige*.

Men vi så jo, at de varer, som byttes mod hinanden, er forskellige som brugsværdier, altså at de er ulige. Derfor må vi besvare følgende spørgsmål:

Hvilken egenskab gør varerne lige? Hvilken egenskab ud over det at være brugsværdi må varerne besidde for at kunne opfylde denne anden betingelse: nemlig at være af samme kvalitet som enhver anden vare?

Og for at besvare det, må vi igen spørge: Hvad bliver byttet? Varer. Hvad er varer? Produkter, som har brugsværdi for den anden. Hvad er produkter? Ting, som er blevet produceret: *varer er et resultat af arbejde*. De er produceret af mennesker. Det, som adskiller varer fra umiddelbare naturgenstande, er den kendsgerning, at mennesker har anvendt arbejde til at frembringe disse varer. *Varer er arbejdsprodukter*.

c. *Værdi*.

Som værdi er alle varer af samme kvalitet.

Som brugsværdier er varerne naturligvis produkter af et specifikt, målrettet arbejde: stole af snedkerarbejde, frakker af skrædderarbejde o.s.v. Ligesom de enkelte produkters brugsværdi er forskellige, således er også de arbejder, som er nødvendige til deres frembringelse, *forskellige*. Alligevel er alle varer produkter af menneskeligt arbejde. Heri er de *ens*. Som arbejde overhovedet er alle arbejder umiddelbart lige. Uanset hvor forskellige de arbejder måtte være, så er de alle anvendelse af arbejdskraft. Når arbejdsdagen slutter, er man udaset uanset hvilket konkret arbejde, man har udført. Den kendsgerning, at menneskene har anvendt arbejdskraft til fremstillingen af varer, er den søgte *fælleskvalitet* ved varerne.

I bytningen er snedker- og skrædderarbejdet sat lige. Der er set bort fra den givne aktivitets forskellige form. Men det, som adskiller dem, er dog ikke forsvundet gennem at aktiviteterne er sat lige. Snedkerarbejdet hører ikke op med at være snedkerarbejde. Det som det kommer an på her, er, at i bytningen udtrykkes de forskellige arbejders *lighed*, ikke deres *forskellighed*. For så vidt som man betragter de forskellige aktiviteter forbliver de også forskellige. I bytteforholdet bliver varernes lighed udtrykt på trods af deres forskellighed.

Som et resultat af et på denne måde lige, alment arbejde har alle varer en fælles egenskab: de er *værdi*.

Det, som ved aktiviteten er den fælles egenskab "lige arbejde", er hos varen egenskaben værdi. Det at være værdi er ingen naturlig egenskab ved varen, som man kan opfatte med sine fem sanser. Det er en *samfundsmæssig* egenskab: den viser

sig kun, hvor der byttes. Den siger, at varen er et resultat af et arbejde, der er umiddelbart lige med andre arbejder.

Det er af afgørende vigtighed, at værdien ikke er en naturlig egenskab, men en *samfundsmæssig*. Værdien kan ikke ses, man kunne f.eks. røntgenfotografere eller dissekere stolene uden at deres værdi blev synlig. På trods heraf er varernes egenskab, at være værdi, intet tankefoster. Fordi det viser sig i varebytningen at vareværdien eksisterer. I varebytningen står varerne overfor hinanden og byttes gensidigt, fordi de som værdi er ens, fordi de er værdi. Ligesom produkterne kun er varer under de samfundsmæssige betingelser privatejendom, arbejdsdeling og bytning, således har disse produkter også kun egenskaben at være værdi under de samme samfundsmæssige betingelser.

Den enkelte vare er derfor to ting: *brugsværdi og værdi*, alt eftersom man betragter den som resultat af et særligt formålsrettet arbejde (konkret-individuelt arbejde) eller som resultat af umiddelbart lige arbejde (*abstrakt-almment* arbejde). Stolene og frakken er som brugsværdier forskellige fra hinanden, ulige. Som værdier er de lige.

Varer må altså altid betragtes under en *dobbelt* synsvinkel, dels som brugsværdi og dels som værdi. Denne dobbelte betragtningssmåde er givet ud fra selve *varens dobbeltkarakter*: den er brugsværdi og værdi.

d. Værdistørrelse.

Samfundsmæssig nødvendig arbejdstid.

Vi bytter to stole mod en frakke (2 stole = 1 frakke). De er begge værdier, men disse værdier har også en bestemt *størrelse*. Eksemplets ligestilling viser ligheden i begges værdistørrelser: 2 stole er lige så meget værd som 1 frakke. 1 frakke har en dobbelt så stor værdi som 1 stol.

Bytteforholdet er ikke kun udtryk for varernes kvalitative lighed som værdier, det viser også det *kvantitative* forhold, hvori en vare byttes mod en anden.

Hvorledes bestemmes værdistørrelsen samfundsmæssigt?

Værdien er resultat af abstrakt-almment arbejde. Dens størrelse måles med den mængde arbejde, som har skabt den:

værdien er altså bestemt gennem det menneskelige arbejdes varighed, gennem den *arbejdstid*, der er blevet anvendt til dens produktion.

En time menneskeligt arbejde danner en bestemt værdistørrelse. Hvis vi antager, at der behøves nøjagtig 1 time til at lave en stol, så bliver værdistørrelsen for to stole to timer. Vi kan læse af ligningen $2 \text{ stole} = 1 \text{ frakke}$ at så må frakken også have en værdistørrelse på to timer. Fremstillingen af en frakke varer altså nøjagtig dobbelt så længe som en stols fremstilling, nemlig to timer.

Heraf kan vi slutte, at varens værdi vokser proportionalt med længden af den tid, som anvendes til dens produktion.

Nu kan man tro, at en langsommere eller dovnere vareproducent fremstiller mere værdifulde varer end en, der arbejder hurtigt. Den første anvender jo mere tid på sit produkt end den sidste. Men vi kan ikke gøre enkeltproducentens arbejdsydelse og hans individuelle arbejdstid til målestok for værdidannelsen. Værdistørrelsen må have *samfundsmæssig gyldighed*. Derfor må vi gå ud fra en samfundsmæssig gennemsnitsgrad af dygtighed og intensitet i et arbejde under gennemsnitlige samfundsmæssige produktionsbetingelser. Den *samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid* anvendes på produkter, der fremstilles under disse betingelser. Og den er den målestok, hvormed varernes værdistørrelse bestemmes. Den vareproducent, der arbejder langsommere end de andre, får i bytning også kun den samfundsmæssige gennemsnitsværdi. Den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid kan forandres, f.eks. gennem indførelse af bedre maskiner på et samfundsmæssigt grundlag. Så ville produktionen af en frakke måske i gennemsnit kun vare halvt så længe som før, og frakkens værdi ville være faldet til det halve.

Når vi indtil nu har sagt, at i bytningen står *lige store* værdier overfor hinanden, så er det ikke længere nøjagtigt nok. Værdistørrelsen er bestemt gennem længden af den samfundsmæssige arbejdstid, som er nødvendig til dens produktion – værdistørrelsen er altså bestemt gennem en gennemsnitsstørrelse. Et sådant gennemsnit kan ikke beregnes eller fastsættes af den enkelte vareproducent på nogen måde. Det fremstår først på markedet i de stadige svingninger i udbud og efterspørgsel. Er

efterspørgslen større end udbuddet, sælges varerne over deres værdi. Er efterspørgslen mindre end udbuddet, falder varepriserne under vareværdierne. På lang sigt udlignes disse bevægelser, således at varerne i gennemsnit sælges til deres værdi. Marx betoner, at den lov, hvorefter lige store værdistørrelser byttes, kun sætter sig igennem som en "blindt virkende gennemsnitslov" i markedets anarki. (1:1, 206)

Det vareproducerende samfund, hvis beståen er afhængig af at varebytningen fungerer, hviler altså på lovmæssigheder, som virker *automatisk* og uafhængigt af de deltagende personers bevidste vilje.

III. Bytteprocessen.

Det har vist sig, at varerne har dobbeltkarakter, nemlig de to egenskaber brugsværdi og værdi, samt at størrelsen af denne værdi er bestemt af varigheden af den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid, som medgår til varens produktion. I bytteprocessen viser det sig, hvilken samfundsmæssig rolle varens to egenskaber – brugsværdi og værdi – spiller. Vi skal nu se på denne bytteproces.

I dag byttes varer kun sjældent direkte mod hinanden. Normalt formidles varebytningen af *pengene*. Men for at kunne forstå, hvad penge overhovedet er, må vi i første omgang opfatte varernes bytteproces som om en vare A byttes *direkte* mod en vare B. Dette simple bytteforhold er derfor udgangspunkt for den følgende undersøgelse. Gennem denne undersøgelse skal vi forklare pengenes ejendommeligheder ud fra bytteprocessen.

a. Det simple bytteforhold mellem to varer (simpel værdiform).

Varer er brugsværdier, fordi de er nyttige for den, som erhverver dem gennem bytningen, og de er værdi, fordi de er resultat af abstrakt-almment arbejde.

Værdien er ganske vist *ikke synlig* i bytningen. Det, som *fremtræder*, er kun bytning af *brugsværdier*. Hvor analysen af bytteforholdet førte til det resultat, at den enkelte vare er to ting, nemlig brugsværdi og værdi, så viser det sig nu, hvor vi igen

betrakter bytteforholdet, men som en totalitet, at *kun brugsværdierne er synlige*.

To varer står overfor hinanden og skal udtrykke, at de er forskellige i deres brugsværdiegenskab og at de er lige i deres værdiegenskab.

Deres brugsværdiers forskellighed er umiddelbart iøjnespringende. Værdiligheden udtrykkes derimod i bytteforholdet på den måde, at den *ene* vares *brugsværdi* udtrykker den *anden* vares *værdi*:

2 STOLE = 1 FRAKKE   (simpel værdiform)

I denne ligning udtrykker *brugsværdien* frakke de to stoles *værdi*. Man siger, at to stole er en frakke værd. Den vare, som udtrykker en anden vares værdi, her frakken, kaldes *ækvivalent*.

I vores eksempel (2 stole = 1 frakke) er frakken stolenes ækvivalent. Denne opgave — at udtrykke stolenes værdi som ækvivalent — kommer altså oven i frakkens første opgave, nemlig at være brugsværdi for en anden, her for snedkeren. Frakken er altså 1) *brugsværdi* for snedkeren og den viser 2) umiddelbart stolenes værdi. Frakken tjener altså ikke kun som beklædningsgenstand men også som ækvivalent. Begge opgaver opfylder den i sin brugsværdiskikkelse. Men brugsværdien frakke gælder kun som udtryk for stolenes værdi indenfor bytteforholdet. Skrædderen har produceret en ækvivalent, altså i første række en værdi. Frakken har nemlig ingen brugsværdi for ham. Som vareproducent, der udelukkende producerer for et marked, er frakken byttemiddel. Skrædderen producerer en vareækvivalent for at kunne bytte sig til de stole, som han behøver. For så vidt som vareproducenterne producerer for markedet, fremstiller de ækvivalenter, altså værdier. Det er fuldstændig ligegyldigt for vareproducenterne, hvilken særlig brugsværdi den værdi, som de må producere, udtrykker sig i.

Betydningen af dette sidstnævnte forhold kan først gøres fuldt forståeligt senere gennem analysen af kapitalforholdet. Først her kan brugsværdiens underordnede rolle forklares og dermed også den underordnede rolle af individernes behov i det vareproducerende samfund.

b. Den udviklede bytteproces og pengenes opståen.

Der kommer her en vanskelighed i det eksempel, som vi har brugt indtil nu. Begge vareproducenter, snedker og skrædder, bytter deres produkter *direkte* mod hinanden. Vi har altså forudsat, at stolene må have brugsværdi for skrædderen og frakken brugsværdi for snedkeren. Varerne bliver kun byttet, fordi begge producenter kan tilfredsstille deres behov med den vare, som den anden har produceret. Det er naturligvis et rent tilfælde. Når en snedker går på markedet, skal han ikke blot finde en skrædder, der falbyder en frakke, men også en skrædder, som oven i købet mangler stole. Kun når en skrædder udelukkende vil have byttet sin frakke mod stole, vil det lykkes for snedkeren at komme af med stolene og få den ønskede frakke for dem.

Men snedkeren har ligesom alle andre mennesker også en række andre behov, da han jo ikke alene behøver en frakke. Lad os antage, at han også kan få 250 kg kartofler eller 3 par sko eller 8 flasker snaps eller 15 m bomuldsstof eller 10 gr guld for sine to stole:

	1 frakke eller	
	250 kg kartofler eller	
2 stole =	3 par sko eller	(udfoldet værdiform)
	8 fl. snaps eller	
	15 m bomuldsstof eller	
	10 gr guld	

Stolene har nu nøjagtig lige så mange ækvivalenter som det antal varer, snedkeren kan vælge mellem. Det er klart, at snedkeren kun kan bytte disse varer mod sine stole, hvis de andre vareproducenter vil have to stole af snedkeren — her altså bonden, væveren eller guldgraveren. Og for guldgraveren ville det betyde, at han kun kan skaffe sig enten stole, en frakke, kartofler, sko, snaps eller bomuldsstof, hvis snedkeren, skrædderen, bonden, skomageren, brændevinsbrænderen eller væveren vil have 10 gr guld af ham:

10 gr. guld = 1 frakke eller
 250 kg. kartofler eller
 3 par sko eller
 8 fl. snaps eller (udfoldet værdiform)
 15 m bomuldsstof eller
 2 stole

Vi ser her, at enhver vare har *en række særlige ækvivalenter* samt at enhver vareproducent kun gennem tilfældigheder og efter lang søgen vil kunne finde en byttepartner, som han gensidigt kan bytte brugsværdi med. Denne vanskelighed ligger alene i at alle varer er "ikke-brugsværdi for deres besidder, brugsværdi for deres ikke-besidder" (1:1, 187).

Det har dog vist sig, at når en snedker kan bytte sine stole med mange andre varer og dermed udtrykke deres værdi i en række andre varer, så må disse mange andre varebesiddere også bytte deres varer mod stole. Derfor må deres forskellige varers værdi også kunne udtrykkes i en og samme tredje vare, stole:

Almen værdiform:

1 frakke eller
 250 kg kartofler eller
 3 par sko eller
 8 fl. snaps eller = 2 stole
 15 m bomuldsstof eller
 10 gr guld

eller:
 2 stole eller
 1 frakke eller
 250 kg kartofler eller
 3 par sko eller = 10 gr guld
 8 fl. snaps eller
 15 m bomuldsstof

Stolene, resp. guldet, udtrykker nu *alle* andre varers værdi. Disse varer udtrykker nemlig deres værdi *fælles* i en fra dem adskilt

vare (her stole eller guld), som herved bliver til fælles eller *almen ækvivalent* for *alle* andre varer. Denne vare er *PENGE*.

For at kunne fungere virkeligt som penge, må en vare dog være anerkendt *samfundsmæssigt* som pengevare. Den er penge, når den som den *eneste* i samfundet har den almene ækvivalents funktion.

Udviklingen af pengene sker ikke efter producenterens bevidste plan. De private vareproducenter producerer uafhængigt af hinanden, og fordelingen af produkter gennemføres derfor rent tilfældigt efter bytningens momentane betingelser. Pengene opstår kun ved at det efterhånden bliver *sædvane* at sætte de producerede varer i relation til kun een ganske bestemt vare – hvorved denne vare bliver penge. – Hvilken vare, som overtager pengefunktionen, er alene afhængigt af, hvad vareproducenterne sædvanligvis udtrykker deres varers værdi i: kvæg, muslinger, skind, cigaretter, ædelmetal eller tørret fisk. Det vi kalder sædvane, er en proces, som *foregår bag producenternes ryg*, som Marx siger. Den fuldendes altså gennem den daglige praksis, uafhængigt af den enkeltes bevidste planlægning og indsigt. Producenterne befinder sig i forhold, hvor man må bytte for at opretholde livet og hvor en bestemt pengevare allerede eksisterer. Det er derfor en forkert opfattelse, at pengene er et, af vareproducenterne bevidst udtænkt, teknisk hjælpemiddel, som skal ophæve vanskelighederne i bytteprocessen.

I det borgerlige samfund er *guld* historisk blevet pengevare. Oprindeligt var det en almindelig vare. For guldgraveren er det endvidere også den særlige vare, som netop han producerer. Guldet får dermed en *dobbelt* funktion: det er smykke, kan fyldes i tænder o.s.v., men er desuden almen ækvivalent, alment byttemiddel.

IV. Pengenes funktioner.

a. Penge som cirkulationsmiddel.

Pengene er godt nok kun en særlig vare, men de er en vare med en ganske bestemt funktion, som udvikles af bytningen. Nu står

de to særlige varer ikke længere direkte overfor hinanden i varebytningen, men derimod vare og penge. Varebytningen falder nu i to adskilte faser, nemlig i forvandling af vare til penge (= salg) og forvandling af penge til vare (= køb). Pengene formidler således varebytningen, d.v.s. *cirkulationen*. Pengene tjener som cirkulationsmiddel.

VARE – PENGE – VARE (V – P – V)

Det er nu ikke længere nødvendigt, at byttepartnerne gensidigt må konsumere hinandens varer for at bytningen kan foregå:

Varebesidder A søger en eller anden (B), hvis behov er rettet mod A's vare. B må være i besiddelse af penge. A får penge af B og søger nu en tredje (C) eller flere, hos hvem han køber varer med pengene. Salg og køb kan således skilles tidsmæssigt fra hinanden, bytningen bliver dermed mere bevægelig, især da der også kan foretages flere delkøb med pengene.

Pengene tjener som cirkulationsmiddel i form af *mønter*. Men *papirpenge* kan også formidle varecirkulationen. Sådanne papirsedler har ingen værdi selv. De repræsenterer guldets værdi, som egentlig skulle cirkulere i deres sted. Hvis en større mængde pengesedler er nødvendig for varebytningens formidling end der er oplagret guld i centralbankerne, er det for så vidt uden betydning, så længe tiltroen til valutaen opretholdes. Mistes tilliden tager alle deres tilflugt til de virkelige værdier, til "tingslige værdier", frem for alt guld. Og så bliver papirpengene fuldstændig ubrugelige.

b. Penge som opsparingsmiddel.

Den, som sælger varer uden igen at købe med sine penge, har mulighed for at anvende pengene som opsparingsmiddel (i stedet for som cirkulations- og byttemiddel). Kredsløbet V–P–V bliver her afbrudt efter V–P og pengene gives ikke ud igen. Men hermed forandres formål og hensigt med bytningen straks: det drejer sig ikke længere for vareproducenten om at bytte sine egne varer, som han intet kan stille op med, til andre varer, der kan tilfredsstille hans behov. Det drejer sig for ham

kun om at være vedvarende i besiddelse af disse varers *værdi* og at forøge denne værdi.

Og dette er kun muligt, hvis varerne kan komme i en form, som tillader for det første at denne værdi opretholdes over en lang tid og for det andet at den har en skikkelse, som altid er byttelig. I skikkelse af guld eller papirpenge har pengene disse egenskaber: de er stedse holdbare, har en relativ konstant værdi, og er til enhver tid byttelige med andre varer.

Hvorfor bliver pengene på denne måde til bytningens mål og hensigt i de vareproducerende samfund? Hvorfor *sparer* man pengene, frem for straks at give dem ud?

På grund af den samfundsmæssige arbejdsdeling fremstiller hver enkelt vareproducent kun en særlig, specifik vareart, hvorimod hans behov er mangesidede. Desuden fornyes hans behov bestandig, mens produktion og salg af hans varer koster tid. Det er altså et spørgsmål om vareproducentens eksistens, at han *også* kan skaffe sig varer når det ikke lykkes ham at sælge sine egne varer eller hvis han forbigående ikke er i stand til at fremstille varer. I sådanne situationer viser det sig tydeligt, hvor nødvendigt det er at have sparet penge ("spar op i de gode tider, så har du i de dårlige"). Enhver vareproducent er jo afhængig af markedet, og han kan kun disponere over de udbudte varer, hvis han har penge.

Man kan nu spørge om, *hvor mange* penge man egentlig skulle spare op. Hvor mange penge behøver man for at være sikret i alle tænkelige markedssituationer og i krisetider? 100 kr, 1000 kr, 10000 kr? Hvornår holder opsparingen op med at være "fornuftigt" og hvornår begynder den at blive en neurotisk brist?

Spørgsmålet kan ikke besvares entydigt. Man kan kun sige: jo flere penge man er i besiddelse af, desto bedre for en selv. Jo mere man har sparet op, desto mere sikkert kan man komme gennem nødsituationer.

Pengeopsparingen er altså en uendelig proces, som aldrig kan afsluttes. Enhver tænkelig sum penge kan stadig forøges. Og den sparer, som vil opnå uafhængighed af markedets tilfældigheder, er netop *tvunget* til bestandig at forøge den opsparede sum.

Det er fordi der viser sig en mærkelig modsigelsesfuld egenskab i pengene, når de anvendes til opsparing.

Pengene bliver sparet op fordi de er almen ækvivalent, altså fordi de slet og ret er rigdommen, som man kan købe **alle** varer med: "Den som er i besiddelse af penge, er i besiddelse af verden". – Denne sætning er rigtig samtidig med at den er forkert. Ganske vist kan *alt* købes for penge, men man er jo aldrig i besiddelse af *penge overhovedet*, men altid kun af en bestemt sum af dem. Og med denne *begrænsede sum* kan *alt* netop ikke købes, men kun en begrænset mængde varer.

Sparerens magt og uafhængighed ender altså i det øjeblik, hvor han har givet sin sidste opsparede øre ud. For at undgå dette smertelige tidspunkt er man tvunget til at samle sig så mange penge som overhovedet muligt. Opsparingen bliver således til en uendelig proces.

Marx kaldte opsparingen af penge for "skattesamling", og han har beskrevet pengesamlingens modsigelse og meningsløshed således: "Driften til at samle skatte kender ikke til mådehold. Kvalitativt, efter deres form, er pengene grænseløse, de er den almene (da. generelle) repræsentant for stofflig (da. materiel) rigdom, fordi de umiddelbart kan omsættes til en hvilken som helst vare. Men enhver forhåndenværende pengesum er tillige kvantitativt begrænset og derfor også af begrænset virkning som middel til køb. Denne modsigelse mellem pengenes kvantitative begrænsning og deres kvalitative grænseløshed driver uafslutteligt skattesamlere tilbage til sisyfosarbejdet med at samle sig flere og flere skatte. Det går ham som verdenserobreren, der med hvert nyt land kun erobrer en ny grænse." (1:1, 241)

Hvis vareproducentens mål og hensigt er at omsætte sine varer til penge og samle pengene, så må han naturligvis indskrænke tilfredsstillelsen af sine behov mest muligt. Han må arbejde meget og konsumere lidt. Så kan han sælge mange varer, altså få mange penge ind og give få ud. Arbejdssomhed, sparsommelighed og gerrighed må således blive den sparende vareproducentens vigtigste karakteregenskaber. Men uanset hvor meget han måtte arbejde og hvor lidt han også måtte konsumere, ville hans rigdom aldrig nærme sig rigdommen slet og ret, men være relativ lille og kun forøges langsomt. Det er fordi rigdommens kilde kun er vareproducentens *egen* arbejdskraft. En virkelig umådelig og enorm forøgelse af værdien vil

først være mulig, når en producent anvender *mange* arbejdskræfter til dette formål . . .

V. Varens og pengenes fetichkarakter.

Ordet "fetich" stammer fra antropologien — den videnskab, der beskæftiger sig med udforskningen af primitive folkeslags liv. Denne forskning viser, at de primitive folk endnu ingen bevidsthed har om deres samfundsmæssige og naturlige livsbetingelser. Da de f.eks. ikke begriber en god høst som resultat af deres eget arbejde — d.v.s. menneskenes stofskifte med naturen — tror de på overmenneskelige kræfters indvirkning. Disse primitive folk mente at kunne indvirke på naturens ubegribelige magter ved at tilbede deres egne samfundsmæssige produkter som guder. Resultaterne af deres egen aktivitet fik således tillagt magiske kræfter. I disse menneskers bevidsthed fik de livløse ting tillagt menneskelige eller overmenneskelige evner og blev til fetich'er.

Marx genfinder den mekanisme, at de menneskeskabte produkter synes at få overnaturlige evner, i det vareproducerende samfund. Her frembyder naturkræfterne ikke længere hemmeligheder. Men på trods heraf får arbejdsprodukterne en fetichkarakter i det vareproducerende samfund. For at kunne begribe denne fetichkarakter, må vi endnu engang gøre *det vareproducerende samfunds specifikke form* tydelig.

Grundlaget for alt menneskeligt samliv er nødvendigheden af den arbejdsdelte produktion og produkternes deraf følgende fordelingsmåde. Det, som adskiller de forskellige samfundsformer, er måden, hvorpå der produceres og i hvilken form, de fremstillede produkter fordeles. Før vi udleder varens fetichkarakter af produktionens specifikke samfundsmæssige form, vil vi som illustration sammenligne andre samfundsformer med det vareproducerende samfund.

Lad os først betragte det samfundsmæssige forhold mellem den middelalderlige feudalherr og den livegne. Her udgør *de personlige afhængighedsforhold* det samfundsmæssige grundlag. Den livegnes afhængighed af feudalherreren resulterer i, at den livegne må anvende en bestemt mængde arbejde i sin herres tjeneste: har arbejder 3 af ugens dage på feudalherreren's mark og de resterende på sin egen mark for sig selv og sin familie. De samfundsmæssige produktionsforhold er gennemskuelige for menneskene her, fordi deres gensidige afhængighed træder åbent frem som personlig afhængighed.

Et andet eksempel er den selvstændige bondefamilje, som kun producerer til eget brug. De nødvendige arbejder fordeles på familjemedlemmerne, hvorved de individuelle arbejdskræfter virker som familjens fælles arbejdskraft. Selv om der forekommer en arbejdsdeling mellem familjemedlemmerne, bliver arbejdsprodukterne alligevel ikke til varer. Hvert enkelt familjemedlem får en andel af de af hele familien producerede livsfornødenheder. De samfundsmæssige relationer forbliver også her gennemsigtige for alle deltagere. *Det individuelle arbejde er umiddelbart en del af det samfundsmæssige arbejde.* Produktion og fordeling er ingen hemmelighed for nogen.

I det vareproducerende samfund, hvor der ikke blot findes arbejdsdelt produktion men også privatejendom af produktionsmidlerne, opløses den umiddelbare enhed af individuelt og samfundsmæssigt arbejde som i bondefamiljen. Den private besiddelse af produktionsmidlerne gør, at enhver vareproducent producerer isoleret fra enhver anden. Således ved den enkelte producent ikke, hvad og hvor meget og i hvilket tidsrum de andre producenter i samfundet har produceret. Idet de private producenter bytter deres forskelligartede produkter med hinanden, viser det sig *om deres privatarbejde er en del af det samfundsmæssige arbejde*: først når bytningen er lykkedes, har det vist sig, at det konkrete arbejde er en del af det for samfundet nødvendige og nyttige totalarbejde. Vareproducenterne kender ganske vist ikke denne samfundsmæssige sammenhæng, men de er underlagt den og må handle i overensstemmelse med den.

Varens fetichkarakter træder allerede frem i den simple værdiform, hvor varerne endnu ikke byttes mod penge, men

hvor en specifik vare befinder sig i en relation til en anden specifik vare. I ligningen $2 \text{ stole} = 1 \text{ frakke}$ står to brugsværdier i første omgang overfor hinanden, som dog via deres særlige funktioner i ligningen overtager forskellige funktioner. Frakken overtager den funktion at udtrykke de 2 stoles værdi gennem sin stilling i ligningen. I den reale bytning er det kun brugsværdier, der står overfor hinanden. I bytningen kan en vares værdi derfor også kun udtrykkes *i en brugsværdi*. Skal stolens værdi udtrykkes i ligningen, sættes frakken overfor dem. Spørgsmålet: "Hvad er 2 stole værd?" besvares med: "De er 1 frakke værd". Her udtrykker et bestemt kvantum af en særlig brugsværdi stolens værdi. Dette kan brugsværdien frakke kun fordi *både stole og frakke* indeholder samfundsmæssigt arbejde, hvilket ikke kan ses på nogen af dem. Brugsværdien frakke synes langt snarere netop at være byttelig på grund af sin særlige brugsværdi. For de deltagende vareproducenter synes varerne at byttes på grund af en eller anden hemmelig naturegenskab. Det menneskelige arbejdes produkter får tilsyneladende eget liv. Denne tilstand – at de ting, som menneskene selv har skabt udvikler en selvbevægelse og vinder en magt over menneskene – kalder Marx *varens fetichkarakter*.

Denne fetichkarakter forstærkes yderligere, når de to stole ikke længere byttes direkte mod frakken, men det derimod er blevet til en samfundsmæssig sædvane at bytte varerne mod penge (guld- eller papirpenge). Et særligt ædelmetal eller blot en påtrykt papirlap synes nu at have den magiske evne at kunne købe alle varer. Og de synes at have denne evne netop *som brugsværdi*, som et simpelt metal eller en lap papir.

Nu erkender vareproducenterne overhovedet ikke længere, at pengene kun er den almene vare, den almene ækvivalent – altså udtryk for abstrakt-menneskeligt arbejde. Det er fuldstændig skjult, at køb og salg ved hjælp af penge ikke er andet end de enkeltstående vareproducenters indbyrdes samfundsmæssige forhold: Fordi vareproducenterne ikke producerer i fællesskab, må de alle gå konkurrerende rundt efter pengene. Således er de ganske vist tilsyneladende uafhængige af hinanden, men alle afhængige af pengene. Pengene behersker hele samfundet som en fetich: "Guld og penge regerer verden."

Som privatbesidder af produktionsmidler planlægger hver

enkelt vareproducent kun for sig selv og må derfor producere for et ikke-planlagt og anonymt marked. Da menneskene ikke planlægger deres produktion bevidst og i fællesskab, træder deres egne produkter op imod dem som en fremmed magt på markedet. Bytteprocessen fremtræder som en proces mellem varerne, kun som en relation mellem ting. Varernes forhold til hinanden og senere til pengene udtrykker altså menneskenes indbyrdes forhold. Vareproducenternes gensidige afhængighed er skjult af varebytningen. Det er ikke et personligt, gennemskueligt afhængighedsforhold som mellem den livegne og feudaltheren. Privatproducenternes tilsyneladende uafhængighed viser sig langt snarere at være afhængighed af varebytning, altså af markedets love.

Den kendsgerning, at de samfundsmæssige relationer mellem menneskene antager form af relationer mellem ting, gælder ikke blot i den *simple* vareproduktion, men genfindes også i den kapitalistiske vareproduktion. Varens og pengenes fetichkarakter må vise sig i en mere udviklet form i den kapitalistiske vareproduktion, hvor kapitalisten ejer produktionsmidlerne og arbejderen ene og alene besidder sin arbejdskraft (se afsnit 5, pkt. 4).

Først i en forening af frit samfundsmæssiggjorte (ty. "vergesellschaftet") producenter forsvinder varens fetichkarakter — nemlig først med overvindelse af selve det vareproducerende samfund. Menneskene står dermed ikke længere overfor hinanden som byttende producenter, men planlægger derimod produktionen i fællesskab:

"Indenfor det kollektive samfund, der er grundet på fælleseje til produktionsmidlerne, bytter producenterne ikke deres produkter indbyrdes, lige så lidt fremtræder det arbejde, der er blevet anvendt på produkterne, her som disse produkters *værdi*, som en egenskab ved selve tingen, da det individuelle arbejde — i modsætning til det kapitalistiske samfund — nu ikke mere eksisterer ad en omvej, men eksisterer *umiddelbart som en bestanddel af totalarbejdet*." (Marx: Kritik des Gothaer Programms, MEW 19, s. 19–20. Sml. Kritik af Gothaprogrammet, i: Marx-Engels, Udvalgte Skrifter, Kbh. 1952, Bd. 2, s. 16).

ANDET AFSNIT

FORVANDLINGEN AF PENGE TIL KAPITAL

I første afsnit blev den gennem penge formidlede varebytning ($V-P-V$) udviklet af den umiddelbare bytning ($V-V$): som følge af varebytningens formidling gennem penge gives der den mulighed, at salg og køb falder i to adskilte forretninger. Når en vareproducent sælger sine varer, uden igen at indkøbe varer af samme værdistørrelse, så får han tilsvarende penge tilovers. Med disse penge kan han senere købe, uden på forhånd at måtte sælge. Rådighedsmagten over pengene som den almene vare, der lader sig ombytte med alle andre varer, eksisterer kun så længe pengene ikke gives ud igen. For pengebesidderen er opsparingen af penge altså *ikke en måde til at opnå flere penge ved hjælp af penge*. Opsparingen er en proces, som finder sted uden for processen: køb og salg. Når det ikke er muligt at skabe penge af penge udenfor bytteprocessen, så må det undersøges, om dette er muligt indenfor bytningen.

I. Varecirkulation og pengecirkulation

Den simple varecirkulation ($V-P-V$) er i sig selv et afsluttet og meningsfyldt kredsløb: en vareproducent bytter den af ham producerede vare, som for ham selv ikke har nogen brugsværdi, mod penge. Med disse penge køber han varer, som er egnet til at

tilfredsstillende hans behov, som altså for ham har en brugsværdi.

Varebytningens formidling gennem penge muliggør adskillelsen af salg og køb og dermed også opsparringen af penge. Gennem opsparring bliver vareproducenten til pengebesidder. Når ham som pengebesidder køber og senere igen sælger varer på markedet, så fuldender han bevægelsen: $P-V/V-P$ eller kort: $P-V-P$. Når man betragter dette kredsløb $P-V-P$, så synes det at være meningsløst. Thi pengebesidderen har ved slutningen ikke flere penge end ved begyndelsen. Han har end ikke fået en for ham nyttig brugsværdi (som den ovenfor omtalte vareproducent) og han har endog risikeret sine penge på markedet, idet ingen garanterer ham, at han igen kan sælge alle de købte varer til den samme pris: det afgøres jo først på markedet – bag den byttendes ryg.

Kredsløbet $P-V-P$ (købe for at sælge) synes altså til at begynde med at være meningsløst. Alligevel siger Marx: "Penge, der cirkulerer på denne sidste måde, forvandler sig til kapital" (1:1, 259). For at forklare det, er det nødvendigt at gøre sig ligheden og forskellen mellem de to kredsløb $V-P-V$ og $P-V-P$ klart. Fælles for begge kredsløb er, at de er sammensat af køb og salg. Fælles er også, at ved bytningen $V-P$ eller $P-V$ byttes til enhver tid lige store værdier. Kredsløbet $V-P-V$ er desuden karakteriseret ved, at der findes forskellige brugsværdier ved bytteaktionens begyndelse og slutning. Derimod begynder og ender kredsløbet $P-V-P$ med penge. Mål og formål med denne bytning er derfor ikke en brugsværdi, men derimod pengene, *bytteværdien selv*. Men hvis det alene drejer sig om tilegnelsen af penge, så er denne form for bytning kun meningsfuld, hvis pengebesidderen ved slutningen får flere penge, end han har givet ud i begyndelsen. Kredsløbet $P-V-P$ er altså efter sit formål en bevægelse fra penge til flere penge – altså ikke $P-V-P$, men $P-V-P'$. Den oprindelige udlagte pengeværdi må forstørre sig, den må tilsættes **MERVÆRDI**. (Sådan kalder Marx overskuddet udover den oprindeligt udlagte værdi). Først denne værdiforøgelsesbevægelse forvandler virkeligt pengene til **KAPITAL**.

Denne værdiforøgelsesbevægelse kender intet mådehold og ingen grænse: medens målet for hele bevægelsen i kredsløbet $V-P-V$ var brugsværdien og dermed tilfredsstillende af

kvalitativt bestemte og kvantitativt begrænsede behov, beror kredsløbet $P-V-P'$ på det samme ved bevægelsens begyndelse og slutning, nemlig penge. Kun må pengesummen ved bevægelsens slutning være større end summen ved begyndelsen, og jo mere dette er tilfældet, desto mere meningsfuldt bliver kredsløbet $P-V-P'$. Denne kapitalvaloriseringsproces er derfor uden måde og går udover enhver skranke.

II Varecirkulation og merværdi.

Det er fra 1. afsnit bekendt, at der ved varebytningen i reglen byttes lige store værdier. Denne bytning af lige store værdier kalder Marx for bytning af ækvivalenter. Hvis f.eks. 2 par sko lader sig bytte med en kjole, så er deres bytteværdier lige store. I begge er altså indeholdt den samme mængde samfundsmæssigt nødvendigt gennemsnitsarbejde. Derfor koster de den samme sum penge. Men forudsættes det, at kun lige store værdistørrelser byttes, så er bevægelsen $P-V-P'$, altså køb af varer for at sælge dem dyrere, ikke mulig. For der hvor lige store værdier byttes, kan ingen opnå merværdi. På den anden side ved enhver, at en arbejdsgiver skaber sig en gevinst i sin forretning.

Mange borgerlige videnskabsmænd gør forklaringen simpel, idet de siger, at vareproducenten sælger sine varer *over* deres værdi, f.eks. med 10%, og disse 10% indkasseres som gevinst eller merværdi. De overser derved, at hvad der er tilpas for den ene, er for billigt for den anden. Det vil sige, at enhver vareproducent vil have gevinst, altså må sælge sine varer 10% over deres værdi ifølge denne forklaring. Men nu da arbejdsgiver A sælger sine varer til arbejdsgiver B, betaler B disse varer med 10% over deres værdi. B sælger på sin side også sine varer med 10% over deres værdi. Således kan han gennem salget påny genoprette tabet ved sit varekøb. På denne måde får han dog ikke nogen gevinst. Også arbejdsgiver A taber igen det, som han har indvundet ved salget af sine varer med 10% forhøjelse over værdien, når han må købe varer, som ligeledes købes med 10% over deres værdi. Man ser, at på denne måde kan ingen vareproducent opnå gevinst eller merværdi. Dette forklaringsforsøg er altså forkert. For det kommer ud på et, når alle

varebesiddere sælger deres varer til hinanden 10% over varernes værdi, da det er det samme som, at de sælger varerne til deres værdi. Prisen på varerne stiger ganske vist, men deres indbyrdes værdiforhold forbliver uændret.

Det samme gælder, hvis man for at forklare merværdiens oprindelse antager, at varerne blev solgt *under* deres værdi, f.eks. med 10%. Køberen af disse varer ville ganske vist få en gevinst. Men for at kunne købe måtte han først sælge de varer, som han selv har produceret, og det 10% under deres værdi. Han har allerede tabt 10% som sælger, førend han som køber tjener 10%. Dermed bliver alt som før.

Når man siger, at ikke alle vareproducenter, men kun enkelte vil kunne sælge deres varer over varernes værdi, eller at det kun vil lykkes enkelte købere at købe varer under deres værdi, så sker der følgende: den enkelte vil ganske vist derigennem kunne opnå en gevinst, men denne gevinst vil ikke være andet end et bedrag overfor handelspartneren. For handelspartneren må f.eks. betale 50 kr for et par sko, der er 40 kr værd. Det vil sige for en værdi på 50 modtager han en modværdi på 40. *I enkelttilfælde* forekommer sådanne optrækkerier til stadighed. Det forklarer imidlertid ikke merværdiens opståen. For de 10kr's gevinst, som skosælgeren har blokket skokøberen for, uden at levere ham en modværdi, mangler skokøberen. Han har mistet en værdi på 10, uden at have modtaget en modværdi herfor. *Den samfundsmæssige rigdom ændrer sig ikke gennem sådanne optrækkerier.* Det ændrer kun rigdommens fordeling, for når den ene får mere værdi, får den anden mindre værdi, d.v.s. samfundsmæssigt betragtet fremstår der ingen ny tillægs-værdi.

Som resultat af disse forklaringsforsøg får vi følgende: hverken bytning af ens værdier eller bytning af forskellige værdier skaber merværdi. Merværdien udspringer altså ikke af bytningen, ikke af cirkulationen.

III. Merværdi og varen arbejdskraft.

Når pengebesidderen køber varerne til deres værdi og sælger dem til deres værdi og alligevel ved processens slutning trækker mere værdi ud end han indskød, så må der være tilsat værdi

(uden ækvivalent) indenfor kredsløbet $P-V-P'$. Denne værdiændring kan ikke være foregået med de indskudte penge, fordi pengene kun udtrykker varens værdi, en fast sum, såvel ved købet ($P-V$) som ved salget ($V-P$). Deraf følger: af cirkulationen udspringer ingen merværdi. Værditilvæksten må altså hænge sammen med varen selv. Men den kan ikke udspringe af varens værdi, da denne værdi ikke ændrer sig i bytningen. Deraf følger: værditilvæksten kan kun udspringe af varens brugsværdi, d.v.s. af dens anvendelse.

For at der ved processens slutning er mere værdi for hånden end ved begyndelsen, må pengebesidderen købe en vare, som gennem forbrug af den skaber merværdi. Denne særlige merværdiskabende vare finder pengebesidderen i den menneskelige arbejdskraft, i den arbejdsformåen, som arbejdereren sælger til pengebesidderen som vare. *Arbejdskraft eller arbejdsformåen* betegner alle menneskets åndelige og kropslige færdigheder, som han sætter ind, såsnart han producerer brugsværdi af en eller anden art. Pengebesidderen henholdsvis den simple vareproducent forvandles til kapitalist gennem køb og brug af denne særlige værdiskabende vare arbejdskraft.

Kapitalisten kan kun forbruge brugsværdien af varen arbejdskraft, idet han anvender arbejdskraften, det vil sige, idet han lader dens besidder, arbejdereren, arbejde. Der opstår nu to spørgsmål:

1. Hvordan fremtræder den menneskelige arbejdskraft som vare på markedet?
2. Hvordan bestemmes denne særlige vares værdi, hvis brugsværdi består i at kunne skabe ny værdi og merværdi?

IV. Den menneskelige arbejdskraft som vare.

Den menneskelige arbejdskraft har ikke til alle tider og ikke under alle samfundsmæssige forhold været en vare. Endnu ved simpel vareproduktion er det sådan, at enhver som uafhængig, selvstændig privatproducent fremstiller varer, som byttes på markedet. Til produktionen af disse varer bruger han foruden værktøj og råmateriale også sin egen arbejdskraft. Denne arbejdskraft er derfor ingen vare, fordi den anvendes af sin egen besidder. Besidderen kan kun selv anvende sin egen arbejdskraft

så længe, som han også besidder de til produktionen nødvendige arbejdsmidler og arbejdsgenstande. Først i det øjeblik, hvor han mangler disse nødvendige midler til produktionen af varer, er han tvunget til at sælge sin arbejdskraft som vare på markedet. Han må sælge den til den, der som besidder af produktionsmidler kan anvende hans arbejdskraft.

Den umiddelbare producents, d.v.s. arbejdskraftbesidderen adskillelse fra de nødvendige produktionsmidler til anvendelsen af denne arbejdskraft er imidlertid kun den ene forudsætning for at arbejdskraften viser sig på markedet som vare. Den anden lige så nødvendige forudsætning er, at arbejdskraftbesidderen kan råde over sin arbejdskraft, at han formaldemokratisk set er en fri og over sig selv bestemmende borger. Det er ikke selvindlysende. Hverken i middelalderen eller i helt tidlig tid kunne den livegne eller slaven råde over sig selv og sin arbejdskraft som fri person. De to forudsætninger, som er nødvendige for at arbejdskraften optræder som vare, har Marx sammenfattet som arbejderens dobbelte frihed, nemlig friheden til at råde over sin egen arbejdskraft, og friheden (d.v.s. ikke-besiddelsen) fra produktionsmidler.

Begge forudsætninger er resultat af bestemte historiske udviklinger, som her kun kort kan antydes. Udviklingen af byerne som marked og pengeøkonomiens udbredelse er forbundet med udviklingen af den simple varecirkulation. Udbredelsen af vare-pengeforholdet på landet førte på den ene side til ophævelsen af bøndernes livegenskab, da deres tidligere hove-riarbejde måtte erstattes af pengeafgifter. På den anden side førte det til mange små bønders voldelige adskillelse fra deres ejendom og jord, når de ikke kunne tilvejebringe disse pengebetalinger. Disse bønder, som var fordrevet fra deres land, d.v.s. berøvet deres produktionsmidler, søgte tilflugt i byerne. De fandt her deres underhold gennem salget af deres arbejdskraft og danner dermed de første lønarbejdere, det første proletariat. Den historiske udvikling frem mod det kapitalistiske samfund har altså sine to sider: før det første bliver mennesket befriet fra ufrihed, ulighed og livegenskabets lænker. Ud af den undertrykte livegne kommer der således en fri borger. Men samtidig dermed bliver grundlaget for hans livsunderhold frataget ham, og dermed er han tvunget til — skønt formel fri

borger med fri rådighed over sin person og arbejdskraft — at sælge, ganske vist ikke sig selv, men sin arbejdskraft som vare til produktionsbesidderen, d.v.s. til kapitalisten. Han må altså gå ind i en ny, mere skjult, men ikke mindre voldsom form for trældom.

V. Værdien af varen arbejdskraft.

Således som alle ting i den kapitalistiske produktionsmåde er varer, således bliver også den menneskelige arbejdskraft, gennem den ovenfor beskrevne historiske proces til en vare. Således som alle ting gennem bytningen med lige værdifulde produkter bliver til varer, bliver også arbejdskraften gennem bytning mod penge til en vare. Det særlige ved enhver vare er, som vi allerede har set, at den ikke kun har en konkret synlig beskaffenhed (form, farve, størrelse o.s.v.), det Marx kalder *brugsværdi* men derimod også at varen har en *værdi*, som alene muliggør sammenligningen og bytningen med andre varer. Vi har også allerede set, hvordan enhver vares værdi bestemmes, nemlig gennem den til dens produktion nødvendige arbejdstid. Værdien af varen arbejdskraft bestemmes ligeledes gennem den nødvendige arbejdstid til dens frembringelse og opretholdelse.

Men arbejdskraften lader sig ikke skille fra den arbejder, som den tilhører. Arbejdskraftens frembringelse og opretholdelse er også frembringelsen og opretholdelsen af arbejderen selv. Hvor meget arbejdstid koster arbejderens opretholdelse? Vi må først se på, hvordan og gennem hvilke midler arbejderen som indehaver af menneskelig arbejdskraft bliver frembragt og opretholdt, nemlig gennem en bestemt mængde *livsfornødenheder*. Dermed menes alle de ting, som er nødvendige til livets opretholdelse. Den arbejdstid, som er nødvendig til produktionen af disse livsfornødenheder, er altså nødvendig til opretholdelsen af arbejderen, som forbruger livsfornødenhederne. Livsfornødenhedernes værdi bestemmes af den nødvendige arbejdstid til produktionen af disse livsfornødenheder. Vi kan altså sige: "Arbejdskraftens værdi er værdien af de livsfornødenheder, der er nødvendige til opretholdelsen af dens besidder." (1:1, 286)

Disse livsfornødenheder må være tilstrækkelige til ikke kun at holde ham levedygtig (eksistensminimum), men også fuldt arbejdsduelig, og det i hele hans levetid. Med ”nødvendige livsfornødenheder” forstår Marx altså på ingen måde kun ”grundnæringsmidler”, som lige netop kan opretholde arbejderen på eksistens minimum, således som hans borgerlige modstandere gerne vil pådutte ham. Til de ”nødvendige livsfornødenheder” hører foruden føde, klæder, bolig, midler til fritidssysler, o.s.v. også arbejderens uddannelse og udgiften ved hans families opretholdelse og ved hans børns uddannelse.

Hvad der alt i alt hører til de nødvendige livsfornødenheder, kan imidlertid ikke fastlægges en gang for alle, men forandrer sig stadig.

Når vi undersøger fordelingen af den kapitalistisk producerede rigdom, må vi være opmærksomme på, at produktivkræfterne ikke er afgørende herfor, men derimod produktionsforholdene, altså den klassespaltning, som omfatter kapitalisternes private tilegnelse af merværdien. Det vil sige, at bestemmelsen af arbejdskraftens nødvendige livsfornødenheder ikke gives automatisk ud fra samfundets tekniske muligheder. Det er i kapitalens interesse at holde de nødvendige livsfornødenheders masse og værdi lavest muligt. Ved en lavere værdi af de nødvendige livsfornødenheder er arbejdskraftens værdi nemlig også mindre, og kapitalisterne skal så betale mindre arbejds løn. Jo lavere løn de betaler arbejderen, desto større merværdi kan de få. Derfor er de nødvendige livsfornødenheder ikke kun bestemt gennem produktivkræfternes stade, men også og især gennem klassekampen, da arbejderen først må kæmpe længe mod kapitalisternes interesse indtil f.eks. en bil virkelig hører til hans nødvendige livsfornødenheder.

Kapitalisternes interesse i at få mest mulig merværdi har imidlertid også en stik modsat virkning: for at forøge deres merværdi må de udnytte de tekniske muligheder i produktionen fuldt ud, de producerer altså flere nye varer. Hvis de vil sælge disse varer i stor målestok, behøver de også arbejderne som købere. Enhver kapitalist forsøger gennem behændig reklame at indbilde arbejderen, at han behøver de nye varer. For at arbejderen skal købe netop det, som kapitalisterne vil sælge, må der bestandig findes et ideologisk tvangsmaskineri, f.eks. i form

af reklame, som tilskynder arbejderen til forbrug af ganske bestemte varer. Her viser den modsigende kendsgerning sig, at enhver enkeltkapitalist ganske vist vil betale *sine* arbejdere en lav løn, men håber på og regner med, at alle øvrige kapitalister betaler deres arbejdere højst mulig løn.

Når det derfor på den ene side er et betydeligt fremskridt i klassekampen, at arbejderne stadig tilkæmper sig flere nødvendige livsfornødenheder for at øge deres "levestandard", så har det dog på den anden side til stadighed sin grænse i den kapitalistiske produktionsmåde. Sålænge kapitalismen består, kan arbejderen ikke selv bestemme, hvad han vil forbruge. Arten af brugsværdier i de nødvendige livsfornødenheder bestemmes stadigvæk i kapitalismen af kapitalisten. Arbejderen må forbruge hvad han på kapitalistens befaling har produceret. Alle tekniske fremskridt bliver i kapitalismen anvendt således, at de opretholder klasseforholdet og lønarbejderen som lønarbejder.

Allerede arbejderens rent fysiske opretholdelse (gennem føde, bolig, o.s.v.) er til stadighed indrettet på, at arbejderen igen er anvendelig i den kapitalistiske produktionsproces. Arbejderen, som i den nuværende nervebelastende produktionsproces er tvunget til eensidigt arbejde (samlebånds- og andet arbejde), får større og større behov for livsfornødenheder, som er nødvendige for at holde ham psykisk gående. Dertil hører f.eks. fjernsyn, plader, weekendudflugt i bil o.s.v. Men netop de sidstnævnte nødvendige livsfornødenheder sælger kapitalisten ikke kun til arbejderen for igen at gøre ham rent fysisk anvendelig i produktionsprocessen. Tværtimod bliver arbejderens bevidsthed også derigennem indrettet på den kapitalistiske produktionsproces' krav. Gennem hele kulturindustrien forhindres, at arbejderen gennemskuer det kapitalistiske produktionsforhold. Vi ved, at der i illustrerede blade, fjernsyn, radio o.s.v. så godt som aldrig tales om de reelle arbejdsbetingelser, som arbejderen daglig er udsat for.

Det viser sig altså, at opretholdelsen af varen arbejdskraft også omfatter opretholdelse af klasseforholdet kapitalismen. Arbejdernes kamp for de nødvendige livsfornødenheder må derfor altid være forbundet med kampen mod kapitalismen. Men for helt at forstå den kapitalistiske produktionsproces må vi vende tilbage til salget af varen arbejdskraft til kapitalisterne.

Arbejdskraftens værdi er bestemt gennem den samfundsmæssige gennemsnitsstørrelse af udgifterne til de nødvendige livsfornødenheder, f.eks. pr. dag. Da der i cirkulationen, d.v.s. ved bytningen, til stadighed byttes lige store værdier, må kapitalisten betale arbejdskraften til dens værdi. Dette ændres ikke, hvad enten han betaler arbejderen før han begynder sit arbejde, eller efter at han allerede har arbejdet. Bytteforholdet er i alle tilfælde fastlagt på forhånd, når en arbejdskontrakt indgås. På trods af dette synes det som om arbejderen bliver betalt for sit præsterede arbejde. Men arbejdskraftens værdi og de nødvendige livsfornødenheder står på forhånd fast, og disse livsfornødenheder er tilstrækkeligt til at opretholde arbejderen f.eks. i en dag. Betaler kapitalisten arbejdskraftens værdi, så tilhører dens brugsværdi, det levende arbejde, ham. Kapitalisten kan altså bestemme, hvorlænge arbejderen skal arbejde, altså hvor meget ny værdi arbejderen skal skabe gennem sit arbejde. Hvordan denne nyværdi nøjagtig fremstår, skal vi undersøge nu.

Marx skriver: "Forbruget af arbejdskraften foregår ligesom forbruget af enhver anden vare uden for markedet, uden for omsætnings sfæren. Denne larmende sfære, hvor alt er overflade og synligt for alle, forlader vi derfor nu sammen med pengebesidderen og arbejdskraftbesidderen for at følge efter dem begge ind i produktionens lønkammer, over hvis dør der står skrevet: No admittance except on business (Kun adgang i forretningsanliggender). Her vil det vise sig, ikke blot hvordan kapitalen producerer, men også hvordan man selv producerer den, kapitalen. Hemmeligheden ved profitmageriet må endelig afsløre sig." (1:1, 292).

TREDIE AFSNIT

PRODUKTIONEN AF DEN ABSOLUTE MERVÆRDI

Kapitalisten, der vil forvandle sine penge til kapital, køber på markedet varen arbejdskraft, hvis brug indbringer ham mere værdi, end den selv er værd. Da arbejderens ikke besidder nogle produktionsmidler (Pm), nyttter færdigheden – at kunne arbejde – ham kun lidt. Han kan – og må, hvis han vil overleve – sælge sin arbejdsevne til kapitalisten, som besidder Pm. Først da kommer arbejderens i berøring med Pm og har mulighed for virkeligt at arbejde.

I produktionsprocessen lader kapitalisten arbejderens frembringe varer, som indeholder en merværdi. Den færdige vare må, som vi allerede har set, her betragtes fra to sider: varen må have en brugsværdi, som modsvarer varekøberens øjeblikkelige behov. Og den må have en værdi, da privatproducenterne i et vareproducerende samfund kun kan lade deres varer komme hinanden i hænde gennem bytning.

Ligesom arbejdets resultat, så har også arbejdet selv dobbelt-karakter: til frembringelse af en bestemt brugsgenstand er en bestemt aktivitet nødvendig, som Marx betegner som konkret-individuelt arbejde. Produces der med henblik på bytning, så må der ved frembringelsen af enhver vare forbruges en bestemt mængde abstrakt-almment arbejde.

Den kapitalistiske produktion af varer må ligeledes betragtes under disse to synsvinkler:

1. Arbejde anvendes altid i en bestemt nyttig form og som sådan skaber det brugsværdier.
2. Arbejde gælder ved vareproduktion samtidig som abstrakt-ment arbejde og som sådan skaber det værdier.

I. Arbejdsprocessen.

I menneskehedens historie findes der ganske vist forskellige samfundsmæssige produktionsformer (f.eks. slavesamfund og feudalisme), men i alle produktionsmåder er arbejde den nødvendige betingelse for samfundets opretholdelse.

Enhver arbejdsproces er forbrug af særligt nyttigt arbejde til frembringelse af brugsværdier. Den er uafhængig af enhver særlig form for menneskeligt liv og derfor fælles for alle *samfundsformer*. Arbejdsprocessen er bestemt gennem følgende faktorer:

Arbejdsgenstand (råmateriale og hjælpestof)	} produktionsmidler
Arbejdsmiddel (værktøj, maskiner)	
Arbejdskraft	

Den menneskelige arbejdsproces er en bevidst, planmæssig virksomhed, altså enhed af åndeligt og kropsligt arbejde. ”En edderkop udfører operationer, der ligner væverens, og en bi gør ved opbygningen af sine voksceller mangel en bygmester til skamme. Hvad der imidlertid på forhånd udmærker den dårligste bygmester frem for den bedste bi er, at han har bygget cellen op i tanken, før han bygger den i voks. Ved slutningen af arbejdsprocessen fremkommer et resultat, der allerede ved begyndelsen af processen eksisterede som forestilling hos arbejderen, altså allerede ideelt var til stede.” (1:2, 303).

Under kapitalistiske betingelser udviser arbejdsprocessen først og fremmest disse særlige træk:

1. Arbejderen arbejder under kontrol af kapitalisten, som sørger for, at der arbejdes hurtigt og ordentligt, og at ingen produktionsmidler bortødsles.

2. Arbejdsprocessen er en proces mellem produktionselementer, som kapitalisten har købt, nemlig produktionsmidler og menneskelig arbejdskraft. Produktet af denne proces tilhører ham og ikke den umiddelbare producent, arbejderen.

Kapitalisten har dog ikke ladet produktet producere til sit eget forbrug, men for at sælge det. Dette produkts brugsværdi er derfor – så længe det finder en køber – fuldstændig ligegyldig for ham. Kapitalisten er kun interesseret i produktionens værdiside, d.v.s. i maximal valorisering af sin kapital. ”Brugsværdi skal altså aldrig behandles som kapitalistens umiddelbare mål. Heller ikke den enkelte gevinst, men kun uophørligt fornyet gevinst”. (1:2, 266).

Den kapitalistiske lønarbejder har heller ikke interesse i brugsværdien, der ganske vist er en vare, som han har produceret, men som ikke tilhører ham. Marx skriver: ”In fact er denne ”produktive” arbejder jo nøjagtig lige så interesseret i det lort, han må lave, som selve den kapitalist, der anvender ham, som også giver fanden i klunset.” (Marx: Kritik af den politiske økonomi, Grundrids. Rhodos, s. 101)

II. Valoriseringsprocessen.

Det særegne ved den kapitalistiske produktionsmåde består i, at arbejdsprocessen samtidig tjener til produktion af merværdi. *Den kapitalistiske produktionsproces er dermed en enhed af arbejdsproces og kapitalens valoriseringsproces.* Kapitalisten producerer kun brugsværdier, fordi disse indeholder værdi og merværdi.

I arbejdsprocessen udtrykkes den kapitalistiske produktionsproces’ kvalitative side. Her produceres brugsværdier. I valoriseringsprocessen udtrykkes produktionsprocessens kvantitative side, og her produceres merværdi:

I valoriseringsprocessen tæller kun det forbrugte arbejdes *varighed*. Produktionsmidlerne tæller heller ikke mere efter deres særlige nyttige egenskaber, men alene som værdistørrelser, som bestemte mængder genstandsgjort arbejde. (Produktionsmidler, der er indkøbt som vare, er allerede et resultat af

for gangent arbejde). Ved indgangen i produktionsprocessen har såvel råmateriale som arbejdsmidlet en bestemt værdi. Ligeså er arbejdskraftens værdi bestemt, nemlig gennem værdien af de livsfornødenheder, som er nødvendige til dens opretholdelse.

Lader kapitalisten nu kun arbejderen arbejde så længe som han behøver for at producere en ækvivalent for den af kapitalisten betalte værdi for hans arbejdskraft, kan der ikke fremstå nogen merværdi: antager vi, at arbejdskraftens dagsværdi er lig med 40 kr., og at det er nødvendigt med fire timers samfundsmæssigt gennemsnitsarbejde til produktion af en værdi på 40 kr., så kan der ved en arbejdsdag på fire timer ikke produceres nogen merværdi. ”Men det forgangne arbejde, der er indeholdt i arbejdskraften, og det levende arbejde, som den kan yde, dens daglige vedligeholdelsesomkostninger og dens daglige anvendelse er to vidt forskellige størrelser. Den første bestemmer dens bytteværdi, den anden udgør dens brugsværdi”. (1:3, 321).

Da kapitalisten købte arbejdskraften til dens bytteværdi på markedet, har han opnået retten til også at konsumere dens brugsværdi efter forgodtbefindende som ved enhver anden vare. Han konsumerer brugsværdien af varen arbejdskraft, idet han lader arbejderen arbejde for sig. ”Pengebesidderen har betalt værdien af en dags arbejdskraft, han har derfor ret til en dags anvendelse af den, den pågældende dags arbejde tilhører ham. Den omstændighed, at arbejdskraftens daglige underhold kun koster en halv dags arbejde, skønt arbejdskraften kan arbejde en hel dag, at den værdi, som dens anvendelse skaber i løbet af en dag, derfor er dobbelt så stor som dens egen dagsværdi er et særlig held for køberen, men så afgjort ikke nogen uretfærdighed mod sælgeren.” (1:3, 322).

Loven om bytte af ækvivalenter, som gælder i cirkulationen, bliver herved på ingen måde krænket, da varen arbejdskraft jo bliver købt til sin værdi. Først anvendelsen af varen arbejdskrafts brugsværdi i produktionsprocessen skaber merværdien. Til den ende forlænges arbejdsdagen udover den nødvendige arbejdstid. Hvis arbejderen kun arbejder indtil hans arbejdskrafts værdi er erstattet med en lige så stor ny værdi (nødvendig arbejdstid), så modsvarer den nye værdi den værdi, som blev indskudt ved købet af arbejdskraften. Beskæftiges arbejds-

kraften udover dette tidspunkt, så forøger den indskudte værdi sig, der produceres merværdi.

Vi er gået ud fra, at kapitalisten på markedet køber de varer med sin indskudte pengekapital, som han behøver til produktionsprocessen ($P - V < \frac{A_k}{P_m}$). Er han i besiddelse af disse to faktorer i produktionsprocessen ($A_k =$ arbejdskraft, $P_m =$ produktionsmidler), så kan produktionen sættes igang ($\dots Pr \dots$). Da arbejdskraften skaber merværdi i det tidsrum, kapitalisten anvender den, bliver produktionsprocessens resultat en vare (V'), hvis værdi er større end værdien af de indkøbte varer (P_m og A_k). Denne vare sælges til sin værdi ($V' - P'$).

Den totale kapitalvaloriseringsproces lader sig altså udtrykke med følgende formel: $P - V < \frac{A_k}{P_m} \dots Pr \dots V' - P'$

III. Værdiopretholdelse og nyværdiskabelse.

I den kapitalistiske produktionsproces, der såvel er arbejds- som valoriseringsproces, frembringes varer, i hvilke der både er indeholdt værdi og merværdi. Det må nu undersøges, hvilken andel arbejdsprocessens forskellige faktorer (P_m og A_k) har i vareværdiens dannelse. (Se fig. 1, side 47).

Arbejderen skaber ny værdi, idet han tilsætter arbejdsstanden et bestemt kvantum arbejde. På den anden side indgår værdien af det anvendte produktionsmiddel også i produktværdien. Det anvendte produktionsmiddels værdi opretholdes, idet den *overføres* til varen. Denne overførelse sker i arbejdsprocessen gennem det foreliggende konkrete arbejde, d.v.s. gennem forarbejdning og anvendelse af produktionsmidlet. Arbejderen kan ikke arbejde to gange på samme tid, den ene gang for at opretholde værdi, den anden gang for at tilsætte ny værdi. Alligevel har han ved sit arbejdes afslutning nået to fuldstændigt forskellige ting. Denne dobbeltsidighed i hans arbejdes resultat kan åbenbart kun forklares ud fra arbejdets dobbeltsidighed. Arbejdet må på samme tid på den ene side skabe ny værdi og på den anden side opretholde, henholdsvis overføre værdi.

Gennem det foreliggende konkrete, nyttige arbejde, f.eks. gennem fremstillingen af garn, forbruges de særlige nyttige egenskaber, brugsværdien af produktionsmidlerne bomuld og ten. Heraf fremstår en ny brugsværdi, garnet. I dette garn

fremtræder værdien af det anvendte produktionsmiddel igen. Arbejderen opretholder altså gammel værdi gennem det givne særlige, konkrete arbejde, hvorigennem det forbrugte produktionsmidlets værdi overføres til det nyskabte produkt. Medens værdioverførelsen således sker gennem det konkrete arbejde, er den nyproducerede værdi resultatet af forbruget af arbejdskraft slet og ret, altså af abstrakt arbejde.

Det er altså en egenskab ved det levende arbejde at kunne opretholde gammel værdi, mens det tilføjer ny værdi, idet det abstrakte arbejde kun kan forbruges i konkret form. Værdiopretholdelsen betyder ikke nogen tillægsarbejdstid for arbejderen, men indbringer ikke desto mindre kapitalisten meget, nemlig en omkostningsfri opretholdelse af den forhåndenværende kapitalværdi. Sålænge produktionsprocessen finder sted, forekommer det selvindlysende for kapitalisten. *Først i kriser og ved strejker bliver arbejdets dobbeltsidighed føleligt mærkbar for kapitalisten:* standsede maskiner og ikke-forarbejdet råmateriale går til grunde, uden at det har kunnet afgive sin værdi.

Produktionsmidler kan aldrig afgive mere værdi, end der er nedlagt i dem. Produktionsmidlerne overfører kun denne værdi stykvis til produktet, proportionalt med deres levetid. Således overføres der f.eks. fra en maskine, som er 2.000 kr. værd og som anvendes i 1.000 dage, dagligt en tusinddel af dens værdi på produktet. Her bliver forskellen mellem arbejdsproces og valoriseringsproces påny klar: det samme produktionsmiddel bliver som helhed anvendt i den daglige arbejdsproces, hvorimod det kun afgiver sin værdi lidt efter lidt og stykvis i valoriseringsprocessen.

IV. Konstant og variabel kapital.

Kapitalisten har omsat sin kapital i produktionsmidler og arbejdskraft. Disse to faktorer i arbejdsprocessen må adskilles begrebsligt, da de spiller en forskellig rolle ved dannelsen af vareværdien og specielt ved produktionen af merværdi. Begge er ganske vist kapitalens stofflige bestanddele i den kapitalistiske produktionsproces. Men produktionsmidler og arbejdskraft har

fuldstændigt forskellige funktioner i valoriseringsprocessen med hensyn til merværdiproduktionen. Produktionsmidlerne forarbejdes til produkter. Deres værdi bliver derved overført til produktet og ændrer ikke størrelse i denne proces. Denne værdi forbliver altså konstant. Marx siger derfor, at produktionsmidlerne fungerer som *konstant kapital* i den kapitalistiske produktionsproces.

Det forholder sig anderledes med arbejdskraften: dens værdi er bestemt gennem de nødvendige livsformødenheders værdi. Det er ikke arbejdskraftens værdi, som fungerer i den kapitalistiske produktionsproces, men dens brugsværdi, det levende arbejde. Dette levende arbejde skaber i produktionsprocessen en ny værdi, der er større end den oprindelige kapitalsum, som blev forvandlet til arbejdskraft. Den i arbejdskraft omsatte kapital deler derfor *variabel kapital*.

V. Merværdiraten.

Den kapital, som kapitalisten har indskudt, deler sig i konstant (k) og variabel kapital (v). I produktionsprocessen fremstår der merværdi (m). Produktværdien er altså lig med $k+v+m$, altså f.eks. 600 kr. = 400 k + 100 v + 100 m. Den konstante kapital skaber ingen ny værdi, men afgiver kun til enhver tid en del af sin værdi til produktet, indtil råmaterialet er opbrugt og arbejdsmidlerne er nedslidt. Levende arbejde og dermed ny værdi er alene resultatet af den virksomme arbejdskraft, som skaber en værdi, der er lige så stor som dens egen værdi og derudover producerer en merværdi. Det i produktionsprocessen *virkeligt nyfrembragte værdiprodukt*, nyværdien ($v + m$), er forskellig fra det totale produkts værdi, *produktværdien*.

Produktværdien:	$k+v+m$	(400+100+100)
Nyfrembragt værdiprodukt:	$v+m$	(100+100)

Hvis man nu vil fastslå, i hvilken udstrækning kapitalen har valoriseret sig, så må man gå ud fra, at merværdien kun udspringer af den levende arbejdskraft. Vi kan altså ved beregningen af kapitalens valoriseringsgrad sætte den konstante

kapitaldel lig med nul. Til bestemmelsen af valoriseringsgraden kommer kun det nyskabte værdiprodukt ($v + m$) i betragtning. Merværdien må altså sættes i forhold til den indskudte variable kapital. Man får så formlen $m' = m/v$. Denne kalder Marx for merværdiraten (m'). I det ovenstående eksempel er den $\frac{100 m}{100 v} = 100\%$.

Under en del af arbejdsdagen producerer arbejderen en værdi, som modsvarer værdien af de nødvendige livsfornødenheder til hans arbejdskrafts reproduktion. Denne del af arbejdsdagen kalder Marx *nødvendig arbejdstid*, det herunder forbrugte arbejde for *nødvendigt arbejde*. Det arbejde, som arbejderen forbruger under arbejdsdagens anden del, indbringer ham intet, men det skaber merværdi for kapitalisten. Dette arbejde kalder Marx derfor *merarbejde*. Den del af arbejdsdagen, hvor i den bruges, kalder han *merarbejdstid*.

Merværdien er bestemt gennem længden af arbejdsdagens overskydende del. Deraf følger: merværdien forholder sig til den variable kapital som merarbejdet til det nødvendige arbejde, eller:

$$\text{Merværdiraten } \frac{m}{v} \text{ er } = \frac{\text{merarbejde}}{\text{nødvendigt arbejde}}$$

Merværdiraten er derfor det eksakte udtryk for arbejderens *udbytningsgrad* af kapitalisterne.

$$\text{UDBYTNINGSGRAD} = \frac{\text{merarbejde}}{\text{nødvendigt arbejde}} = \frac{m}{v}$$

VI. Merværdimassen.

Vi ved, at kapitalens bevægelse er grænseløs. Den valoriserende værdi tilstræber en størst mulig merværdi. Den enkelte kapitalist er derfor ikke tilfreds med den længst mulige arbejdsdag for en enkelt arbejder, men vil samtidig beskæftige flest mulige arbejdere. Når en arbejder leverer 40 kr. merværdi pr. dag, så vil 100 arbejdere producere 4.000 kr. merværdi på en

dag. Merværdiens masse vokser altså med antallet af samtidig beskæftigede arbejdere.

Ved en given værdi af arbejdskraften er den merværdimasse, som den enkelte arbejder leverer, bestemt gennem merværdiraten: er arbejdskraftens dagsværdi lig med 80 kr og udgør merværdiraten 50%, så er merværdien lig med 40 kr. Beskæftiges der 10 arbejdere under de samme betingelser, så er 800 kr. variabel kapital nødvendig, og der fremstår 400 kr. merværdi. Man får merværdimassen, når man ganger merværdiraten med den totale variable kapital.

$$M = \frac{m}{v} \cdot V \quad \left(M = \frac{40}{80} \cdot 800 = 400 \right)$$

Når den enkelte kapitalists merværdimasse vokser med antallet af beskæftigede arbejdere, så vil hele kapitalistklassens merværdi vokse med størrelsen af arbejderklassen. *Kapitalens tendens er derfor at forvandle hele den øvrige befolkning til lønarbejdere.*

VII. Arbejdsdagen.

Arbejdsdagen består af summen af nødvendigt arbejde og merarbejde, d.v.s. det tidsrum, hvori arbejderen producerer ækvivalenten for sin arbejdskrafts værdi og merværdien. Ved en given længde af den nødvendige arbejdstid kan arbejdsdagens totallængde variere alt efter merarbejdets varighed. Men den kan også kun variere indenfor visse grænser. Den øvre grænse må altid ligge over den nødvendige arbejdstid i kapitalismen, fordi tilegnelsen af merarbejde er samfundssystemets grundlag. Kapitalisten stiller sig her helt i sin kapitals tjeneste. Da hans kapital ikke kender nogen grænse for valoriseringen, kender han heller ingen. Jagten efter merværdi har ingen grænser.

Marx skriver, at den enkelte kapitalist egentlig ikke er andet end den "personificerede kapital, der er begavet med vilje og bevidsthed." (1:1, 266). Det vil sige, at kapitalisten står i konkurrencekamp med andre kapitalister, og denne samfundsmæssige sammenhæng foreskriver ham, hvordan han må forholde sig; nemlig således, at hans kapital valoriserer sig maksimalt. Jo mere den enkelte kapitalist kan udvide sine

arbejderes arbejdsdag, desto bedre valoriserer hans kapital sig, og desto gunstigere er hans position i konkurrencekampen med de andre kapitalister. Marx skriver: "Kapitalen er derfor hensynsløs mod arbejderens helbred og levetid, medmindre den af samfundet bliver tvunget til at tage hensyn. På klagen over den fysiske og åndelige forkrøbling, en for tidlig død, overarbejdets tortur, svarer den: Skulle denne plage pine os, da den forøger vor lyst (profit)? Men i det store og hele afhænger alt dette heller ikke af den enkelte kapitalists gode eller onde vilje. Den frie konkurrence gør den kapitalistiske produktions immanente love gældende som en ydre tvangslov over for den enkelte kapitalist. (1:2, 415). Handler kapitalisten imod sin kapitalis valorisering, så går han nødvendigvis før eller siden bankerot i konkurrencekampen.

Allt andre medlemmer af det borgerlige samfund er også underkastet den kapitalistiske vareproduktions tvang og kan ikke udfolde sig som frie individer. Personerne eksisterer for hinanden her kun som repræsentanter for varer og derfor som varebesiddere. Marx skriver: "at personernes økonomiske karaktermasker kun er personifikationer af de økonomiske relationer, som eksisterer imellem dem, og som de er bærere af." (1:1, 187). Men når individerne i kapitalismen er tvunget til at forholde sig til hinanden som "økonomiske karaktermasker", så er det også klart, at Marx i sin videnskabelige analyse hverken vil dømme kapitalisterne moralsk for deres handlinger eller uforbeholden står positivt over for arbejdernes adfærd. Allerede i forordet til "Kapitalen" siger Marx det tydeligt: "Et ord for at undgå mulige misforståelser. Figurer som kapitalisten og jordbesidderen tegner jeg ingenlunde i rosenrødt lys. Men det drejer sig her kun om personer, for så vidt som de er personifikationer af økonomiske kategorier, bærere af bestemte klasserelationer og klasseinteresser. Mindre end noget andet kan mit standpunkt, der opfatter udviklingen af den økonomiske samfundsformation som en naturhistorisk proces, gøre den enkelte ansvarlig for forhold, hvis produkt han i social henseende er, hvor højt han end subjektivt måtte hæve sig over dem." (1:1, 94).

Den kapital, som er udlagt i produktionsmidler, kan imidlertid kun valorisere sig, hvis den kommer i berøring med

det menneskelige arbejde. Således fordrer den konstante kapital bestandig ny indsats af levende arbejde for ikke at forblive i det døde arbejdes form. Dødt arbejde længes efter levende arbejde, hvormed dets værdi bliver opretholdt. Marx skildrer denne proces på en ret drastisk måde: ”Kapital er hedengangent arbejde, der som en vampyr kun bliver levende ved at indsuge levende arbejde, og lever des mere, jo mere det indsuger af det. Den tid, som arbejderen arbejder, er den tid, i hvilken kapitalisten konsumerer den arbejdskraft, han har købt af ham. Hvis arbejderen anvender sin disponible tid på sig selv, stjæler han fra kapitalisten.” (1:2, 369–370). Her gøres det tydeligt, at kapitalisten med sin valoriseringsinteresse kræver den størst mulige udnyttelse af arbejdskraftens brugsværdi. Han ville helst ikke indrømme arbejderen nogen fritid, thi den tid, som arbejderen anvender på sine egne behov, er tabt tid for kapitalvaloriseringen.

Arbejdsdagens øverste grænse er dobbelt bestemt: først gennem grænsen for arbejderens legemlige ydeevne. Af de 24 timer, som døgnet har, behøver han en vis tid til at hvile ud og til at spise. Desuden må arbejderen som medlem af det menneskelige samfund tilfredsstille åndelige og sociale behov, som er afhængig af den almindelige kulturelle udvikling. Skønt denne fritid kun tjener til igen at frembringe arbejderens normale arbejdskraft – hvad jo også er i kapitalistens interesse – bliver den ikke beredvilligt indrømmet arbejderen.

Kapitalisten har en interesse i en længst mulig arbejdsdag, medens arbejderne kæmper for en kortest mulig arbejdsdag. Allerede i 1866 opstillede arbejderne kravet om ottetimersdagen. Dette krav blev først opfyldt i 1918 i Tyskland. Men når ottetimersdagen allerede for over 50 år siden indbragte kapitalisten fuldt tilstrækkelig merværdi, ja hvad så i dag efter de sidste 50 års uhyre tekniske fremskridt og den dermed forbundne afkortelse af den nødvendige arbejdstid. Det vil for arbejderne sige, at deres udbytningsgrad i dag må være usammenligneligt meget højere end for 50 år siden. Trods det er der aldrig siden alvorligt stillet spørgsmålstegn ved ottetimersdagen. *Det viser tydeligt at kapitalistklassen nu som før forsøger at hente så meget merarbejde som muligt ud af arbejderne.*

VIII. Den voldelige kamp mellem arbejdere og kapitalister om arbejdsdagens længde.

Den lovmæssige regulering af normal-arbejdsdagen er ikke noget som indtrådte allerede ved kapitalismens begyndelse. Det er tværtimod produktet af en lang kamp mellem arbejderklassen og kapitalistklassen.

Spørgsmålet om, hvorlænge arbejdsdagen skulle vare, altså hvormeget merarbejde arbejderen må yde, kunne naturligvis ikke løses gennem fredelige forhandlinger mellem kapitalister og arbejdere. Arbejdere og kapitalister konfronteres først og fremmest kun som byttepartnere. Der byttes arbejdskraft af en bestemt værdi mod en ligeså stor værdi i penge. Af denne bytning af ækvivalenter kan man imidlertid ikke uddrage nogen objektiv målestok for, hvor lang en arbejdsdag skal være. Men ved opgøret om arbejdsdagen vil begge byttepartnere alligevel kunne påberåbe sig loven om bytningen af ækvivalenter:

Kapitalisten vil kunne argumentere på følgende måde: han har købt varen arbejdskraft til dens bytteværdi, brugsværdien tilhører ham i en arbejdsdag. Han har altså opnået retten til at lade arbejderen arbejde for sig i en arbejdsdag. Kapitalisten forsøger, som enhver anden køber, at gøre arbejdsdagen så lang som muligt. Man ser, at kapitalisten behandler varen arbejdskraft *som enhver anden vare*, over hvis brugsværdi han jo efter behag også kan disponere, efter at han har betalt dens værdi.

Men også *lønarbejderen* vil kunne påberåbe sig loven om varebytning: til deres værdi vil der på markedet kun kunne sælges de øjeblikkeligt foreliggende vareeksemplarer, som besidder *gennemsnitlig kvalitet*. Arbejderen, som er henvist til det bestandigt gentagne salg af sin vare arbejdskraft (til dens værdi), må altså være i stand til at arbejde i morgen med den samme normalgrad af kraft og sundhed som i dag. For at bevare sin arbejdskrafts gennemsnitlige brugsværdi — som jo er betingelsen for arbejdskraftens salg til dens værdi — vil lønarbejderen derfor dagligt kun forbruge så meget af den, som er foreneligt med hans gennemsnitlige levetid og sunde udvikling. Arbejderen påberåber altså sin ret som sælger af varen arbejdskraft, når han vil indskrænke arbejdsdagen til en bestemt normal varighed. Man ser at arbejderen behandler varen

arbejdskraft *som særlig vare*, hvis brugsværdi han netop derfor omgås med betænksomhed, fordi han er tvunget til at sælge den *dag ud og dag ind* i overensstemmelse med den *almene* lov for varebytningen.

En sådan interessekonflikt om udnyttelsen af en byttet vares brugsværdi er ikke mulig ved en hvilken som helst varebytning – for eksempel ikke ved bytningen mellem skomager og bager. Men da der mellem kapitalist og lønarbejder i *cirkulations sfæren* ikke foregår andet end mellem skomager og bager (nemlig en bytning af lige store værdier), kan denne interessekonflikt overhovedet ikke forklares ud fra bytningen, men kun ud fra bytningen mellem den særlige vare arbejdskraft og kapitalen. Kun ved bytningen mellem kapital og arbejde fører loven om varebytning til en sådan interessekonflikt, fordi der ud fra varebytningsens natur ikke gives nogen grænse for arbejdsdagen, altså heller ingen grænse for merarbejdet. Kapital og arbejde påkalder sig begge den *samme* lov (bytning af ækvivalenter) til gennemførelsen af deres *modsatte* interesser. Der opstår her en uløselig situation: ret står mod ret. Begge er ensartet begrundet gennem varebytningsens lov. Mellem lige ret kan der imidlertid kun træffes en afgørelse med *magt*.

Denne konflikt, som kun kan løses med magt, opstår udelukkende af bytningen mellem to *specifikke* besiddere, besidderen af penge (henholdsvis af produktionsmidler) og besidderen af arbejdskraft. Denne bytning er nødvendig for arbejderen for at reproducere sit liv og nødvendig for kapitalisten for at forvandle sine penge til kapital. Bytningen mellem kapitalisten og arbejderen skyldes den økonomiske spaltning i besiddere af produktionsmidler og besiddere af intet andet end arbejdskraft. Gennem dette bestemte besiddelsesforhold deles samfundet i *kapitalistklasse* og *arbejderklasse*. Kapitalistklassen kan derfor også kun have interesse i at tilegne sig mest muligt levende arbejde ved hjælp af sine produktionsmidler, hvilket ikke vil sige andet end at udbytte arbejderen. Derimod er arbejderklassen gennem sin økonomiske situation tvunget til at sælge sin arbejdskraft til kapitalen på de mest gunstige betingelser, for på anden måde kan den ikke eksistere. Den private besiddelse af produktionsmidler på den ene side og den blotte besiddelse af varen arbejdskraft på den anden side er

altså grunden til, at det i det kapitalistiske samfund til stadighed kommer til voldelige klassekampe.

Indenfor dette samfunds rammer kan disse klassekampe altid kun føre til det resultat at forbedre arbejderklassens situation kvantitativt. Denne opgave opfyldes af *fagforeningerne*. Den kun kvantitative forbedring af arbejderens situation ændrer intet ved den grundlæggende kendsgerning, at der findes en arbejderklasse, som udnyttes af kapitalistklassen. Klassespaltningens ophævelse er kun mulig, hvis man griber ondet ved dets rod, og det vil her sige fjerner den økonomiske årsag til klassespaltningen, den private besiddelse af produktionsmidler.

Kampen om arbejdsdagens længde føres fra begge sider med alle voldelige midler mod personer og ting, altså fra arbejderens ødelæggelse af fabrikker på den ene side til indsættelsen af militær mod oprørske arbejdere på den anden side. Derved gennemtvinges altid den sides interesser, som anvender de mest virksomme voldsmidler eller har dem til rådighed. Giver arbejderne afkald på voldsanvendelse i alle tænkelige former, så tillader dette en grænseløs udvidelse af arbejdsdagen, altså voldelig ødelæggelse af arbejdskraften. Omvendt: hvis den enkelte kapitalist giver afkald på voldsanvendelse i kampen om arbejdsdagen, så falder hans merværdirate, og han kommer i fare for at gå under i konkurrencekampen mod de andre kapitalister, d.v.s. selv at blive til varen arbejdskraft. Det viser sig tydeligt her, at pacifisme og ikke-voldsanvendelse i kampen mellem kapital og arbejde kun kan føre til det resultat at være hjælpeløst prisgivet den anden sides vold.

Selv når kampen om arbejdsdagens længde fører til et "kompromis" mellem de to partier (hvad der kun er muligt ved et omtrent balancerende magtforhold), er modsætningen mellem kapital og arbejde dermed ikke ophævet: den statsligt fastlagte "normalarbejdsdag" f.eks. er bestandig kun en tidsbegrænset løsning af modsætningen. Sålænge bytningen mellem kapital og arbejde består, må også den voldelige kamp om arbejdsdagens længde bestandig bryde ud på ny.

Da arbejdsdagens længde i dag er fastlagt, har denne kamp ikke mere den samme betydning som for 100 år siden. Men kapitalisterne yder naturligvis også i dag en forbitret modstand mod en yderligere forkortelse af arbejdsdagen. Desuden

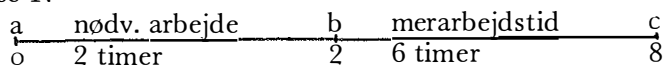
gentages den voldelige kamp mellem kapitalister og arbejdere direkte på grundlag af den lovmæssigt regulerede normalarbejdstid, nemlig i det bestandige opgør om arbejdstempoets forøgelse. (Jvf. her punkterne f.—h. i 5. afsnit).

Den lovmæssige regulering af arbejdsdagens længde forhindrer, at kapitalisten vilkårligt kan forøge sin merværdirate ved at forlænge arbejdsdagen og dermed merarbejdet. Således må man stille spørgsmålet om, hvordan kapitalisten overhovedet stadig finder midler og veje til at forøge sin merværdirate.

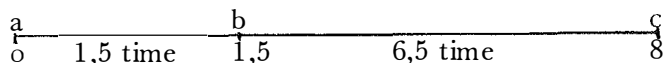
FJERDE AFSNIT

DEN RELATIVE MERVÆRDI

Skitse 1:

Skitse 2:

Arbejderens arbejdsdag falder i to dele, i nødvendigt arbejde og merarbejde. Linjen a til c skal fremstille en 8-timers arbejdsdag, inddelt i nødvendigt arbejde og merarbejde. I gennemgangen af den absolutte merværdi blev det forudsat, at stykket a til b forbliver konstant, og stykket b til c forlænges så langt som muligt. Men der er sat naturlige og sociale grænser for den uindskrænkede udvidelse af arbejdsdagen. Arbejderklassens rent fysiske fortsatte beståen var således i det 19-århundrede i alvorlig fare på grund af børnearbejde, overarbejde og på grund af de kvæstelser og sygdomme, arbejderne pådrog sig i produktionsprocessen. Imidlertid var det først arbejderklassens pres, der gennemtvang den lovmæssige begrænsning af arbejdsdagen. I 1918 blev 8-timers arbejdsdag indført som resultat af det tyske proletariats revolutionære kampe.

I. Forhøjelse af merværdien uden forlængelse af arbejdsdagen.

Hvis vi påny betragter linjen a til c, men nu forudsætter, at a til c forbliver konstant, fordi c er fastlagt som grænse for arbejdsdagen, og kun kan overskrides ganske sjældent (overtimer), kan en forøgelse af merarbejdet kun ske på bekostning af a til b (nødvendigt arbejde). Den samlede arbejdsdags længde vil ikke blive forandret, men blot dens opdeling i nødvendigt arbejde og merarbejde.

Dette kan kun ske ved at kapitalisten betaler arbejdskraften under dens værdi, d.v.s. han beriger sig på bekostning af arbejderens nødvendige livsformødenheder.

Men hvis vi forudsætter, at arbejdskraften sælges til sin værdi, må udøvelse af løntryk glide ud som middel til forhøjelse af merværdien. Tilbage bliver kun den mulighed, at den nødvendige arbejdstid formindskes rent *faktisk*. Men dette kan kun ske, hvis de nødvendige livsformødenheders værdi falder, mens massen af livsformødenheder forbliver den samme. Løntryk er derimod et forsøg på at sænke massen af livsformødenheder, som arbejderen har brug for. En arbejdsdag, hvor den nødvendige arbejdstid f.eks. er formindsket med en halv time, ser ud som i skitse 2.

II. Værdisænkning af de nødvendige livsformødenheder gennem forhøjelse af arbejdets produktivitet.

Værdien af de nødvendige levnedsmidler er bestemt af den nødvendige arbejdstid, der medgår til produktion af disse. Den kan kun falde, hvis der bruges mindre arbejdstid til produktion af disse livsformødenheder. Dertil må arbejdets produktivkraft i livsformødenhedsindustrien forhøjes, hvad der f.eks. kan opnås ved bedre maskiner, med hvilke der med samme anvendelse af arbejdskraft kan frembringes flere produkter. Hvis der på en arbejdsdag ikke forbruges mere arbejdskraft end førhen, skabes der heller ikke mere værdi end førhen. Men ved arbejdsdagens ophør er der — takket være de særlige produktionsmetoder — flere produkter end førhen. Der tilfalder hvert enkelt produkt en mindre andel af det daglige samlede værdiprodukt, d.v.s. en

mindre andel af den dagligt producerede nyværdi. Stykproduktets værdi er faldet ved at arbejdets produktivkraft er steget. Hvis denne produktivitetsstigning omfatter brancher, som frembringer arbejderens nødvendige livsfornødenheder, falder værdien af disse livsfornødenheder og dermed arbejdskraftens værdi.

Dette modsiges ved første øjekast af den daglige erfaring, at priserne i dag bestandigt stiger. Vi kan ikke her afklare dette problem fuldstændig, men blot sige hvilke ting man må tage hensyn til, hvis man vil skaffe sig klarhed i dette spørgsmål: For det første spiller pengenes værdiforringelse en vigtig rolle for vareprisernes bevægelse. Hvis pengenes værdiforringelse skrider hurtigere frem end arbejdsproduktiviteten stiger, må varepriserne stige. For det andet er varepriserne afhængige af den kapitalistiske økonomis totale bevægelse, af konjunkturcyklen. Vi kan hverken undersøge pengenes værdiforringelse eller konjunkturcyklen på dette sted.

Forøges arbejdets produktivkraft gennem forbedring af produktionsmåden, så falder det nødvendige arbejde i forhold til merarbejdet og merværdien stiger. Kapitalisten ville kunne sænke arbejdstiden, uden at lide tab. Han sænker den naturligvis ikke, fordi det for ham ikke kommer an på at skåne arbejdskraften, men kommer an på merværdien.

III. Den enkelte kapitalists jagt efter merværdi.

Når en kapitalist anvender bedre maskiner, så gør han det ikke i den hensigt at sænke arbejdskraftens værdi. Han er desuden slet ikke i stand til at gøre det. For dels kan hans virksomhed producere varer, som ikke hører til arbejderklassens nødvendige livsfornødenheder, dels udføres produktionen af nødvendige livsfornødenheder af mange forskellige kapitalister uafhængigt af hinanden. Den enkelte kapitalist tænker kun på, hvordan han bedst kan afsætte sine varer, d.v.s. han tænker kun på markedet. Her møder han andre kapitalister, som giver ham konkurrence. For at sikre sig en god plads på markedet, endog helst slå konkurrenterne helt af markedet, må han kunne sælge billigere end de kan. Han kan sælge sine varer under deres værdi, d.v.s. at

skænke køberen en del af sin merværdi. Store koncerner, som forener forskellige produktionsgrene og kan udligne midlertidige tab, gør undertiden dette for at gøre det af med mindre konkurrenter. Dette tab i merværdi kan imidlertid ikke i det lange løb klares selv af store koncerner. I almindelighed kan kapitalisten kun sælge billigere, hvis han også fremstiller billigere, d.v.s. han må forøge arbejdets produktivkraft i sin virksomhed. Dette lykkes ham gennem mere rationel arbejdsdeling og forbedring af maskineriet. I hans virksomhed bliver der så brugt mindre arbejdstid til produktion af den samme mængde varer end i andre virksomheder. Den vares *individuelle værdi*, som fremstilles på hans fabrik, er mindre end dens samfundsmæssige værdi, fordi den *samfundsmæssigt nødvendige gennemsnitsarbejdstid* til at begynde med ikke forandres gennem arbejdsproduktivitets forøgelse på *en* virksomhed. Kapitalisten frembringer altså flere varer end sine konkurrenter på den samme tid. Han kunne have solgt varerne til den gamle pris og ville have fået betydeligt mere merværdi ud af det end før. Men også hans konkurrenter sælger til gammel pris. Dette er altså heller ikke noget middel til at slå dem af markedet og heller ikke til at afsætte den større mængde af fremstillede varer. Han må altså fastsætte en pris, der ganske vist ligger over den vares individuelle værdi, som blev frembragt på hans virksomhed, men alligevel under dens samfundsmæssige værdi. Således får denne kapitalist forbigående en *ekstra-merværdi*, fordi han har et bedre udbytningsmiddel end sine konkurrenter. (Illustration fig. 2).

Følgen af en stigning i arbejdets produktivkraft på en virksomhed er for den arbejder, som er beskæftiget her, at han ud over den hidtidige merværdi også oparbejder en ekstra-merværdi til kapitalisten. Den tid, hvori han yder merarbejde, øges på bekostning af den nødvendige arbejdstid. Marx fastslår: "Kapitalisten, der anvender den forbedrede produktionsmetode, tilegner sig derfor en større del af arbejdsdagen til merarbejdet end de øvrige kapitalister i den samme branche. Han gør enkeltvis det, som kapitalen i det store og hele gør i produktionen af den relative merværdi." (1:2, 477–78).

Figur 2. Sammenhæng mellem produktivitetstigning og ekstra-merværdi.

Udgangspunkt: samfundsmæssig gennemsnitsproduktivitet:

1 arbejder producerer på en 8-timers arbejdsdag 8 par handsker til en værdi af 240 kr.

Produktionsmidler = 80 kr. Merarbejde = 6 timer, nødvendigt arbejde 2 timer.

antal stk.	produktværdi = varens værdi (k + v + m)	produktions- midler (k)	værdiprodukt (v + m)	løn (v) (værdiproduktet af 2 timer)	merværdi (m) (værdiproduktet af 6 timer)	merværdirate $\frac{m}{v}$
8 par	240 kr.	80 kr.	160 kr.	40 kr.	120 kr.	$\frac{120}{40} = 3 = 300\%$
1 par	<u>30 kr.</u>	10 kr.	20 kr.	5 kr.	15 kr.	$\frac{15}{5} = 3 = 300\%$

Produktivitetstigning på en virksomhed

1 arbejder producerer på en 8-timers arbejdsdag 16 par handsker.

antal stk.	produktværdi	produktionsmidler	værdiprodukt	løn (v)	merværdi (m)	merværdirate
16 par	320 kr.	160 kr.	160 kr.	40 kr.	120 kr.	$\frac{120}{40} = 3 = 300\%$
1 par	<u>20 kr.</u>	10 kr.	10 kr.	2,50 kr.	7,50 kr.	$\frac{7,50}{2,50} = 3 = 300\%$

Ekstra-merværdi:

Efter indførelse af den bedre produktionsmetode sælger kapitalisten imidlertid ikke et par handsker til dets individuelle værdi på 20 kr., men for 28 kr., mens handskernes samfundsmæssige værdi stadig er 30 kr.

$$28 \text{ kr.} = k + v + m + \text{ekstra-merværdi} = 10 + 2,50 + 7,50 + 8$$

Hans ektramerværdi pr. dag ved 16 handsker beløber sig til $28 \times 8 = 224$ kr. Hans samlede merværdi forhøjes fra 120 kr. med yderligere 224 kr. til 344 kr.

Han opnår en individuel merværdirate på $\frac{120 + 224 (m + \text{ekstra-merværdi})}{40 v} 8,3 = 830\%$

IV. Ekstra-merværdi og relativ merværdi.

Den forbedrede produktionsmetode forbliver ikke længe en enkelt kapitalists privilegium. Konkurrencen tvinger andre kapitalister til også at indføre denne metode, hvis ikke de vil gå fallit. Hvor den nye produktionsmetode i begyndelsen var en undtagelse, bliver den nu reglen. Den enkelte kapitalists hidtidige ekstra-merværdi falder bort, fordi hans vares individuelle værdi er blevet til denne varesorts nye samfundsmæssige værdi. Kapitalens grænseløse valoriseringstendens som påtvinges den enkelte kapitalist i konkurrencen, driver ham imidlertid bestandigt til påny at tage ekstra-merværdi, d.v.s. igen og igen at øge arbejdets produktivkraft.

Alle enkeltkapitalisters jagt efter ekstra-merværdi fører total-samfundsmæssigt til en stadig forhøjelse af den relative merværdi gennem en forkortelse af den nødvendige arbejdstid:

Da de kapitalister, som frembringer de nødvendige livsfornødenheder til arbejderens konsumtion, også stadig forbedrer deres produktionsmetoder, falder den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid til fremstilling af disse livsfornødenheder. Som følge heraf falder den samlede arbejderklassens nødvendige arbejdstid, og den *samlede* kapitalistklassens merværdi stiger. Ad denne omvej profiterer *alle* samfundets kapitalister af produktivitetstigningerne i de kapitalistiske virksomheder, som frembringer de nødvendige livsfornødenheder til arbejderklassen.

FEMTE AFSNIT

DEN RELATIVE MERVÆRDIS PRODUKTIONSMETODER.

Kapitalen tilstræber en maximal valorisering, d.v.s. en så høj merværdirate (m) og merværdimasse ($m \times v$) som muligt. Kapitalen vil ikke blot udvide den enkelte arbejders arbejdsdag så langt som muligt, og derved også beskæftige flest mulige arbejdere samtidigt, men kapitalisterne bestræber sig hele tiden på at øge arbejdets produktivkraft for at opnå en ekstra-merværdi. Denne fører total-samfundsmæssigt til en vedvarende forøgelse af den relative merværdi. I det følgende vil vi fremstille denne *relative merværdis produktionsmetoder*.

Det drejer sig herved i det væsentlige om:

1. Simpel Kooperation
2. Systematisk arbejdsdeling
3. Teknologisk anvendelse af naturvidenskaben eller maskinel produktionsmåde.

Ved anvendelse af disse den relative merværdis tre produktionsmetoder får den samfundsmæssige arbejdsproces en fuldkommen forandret, nemlig specifik kapitalistisk skikkelse. Gennem simpel Kooperation og systematisk arbejdsdeling forandres arbejdsprocessens *subjektive* side, mens arbejdsprocessens *objektive* side, nemlig arbejdsmidlerne, får en forandret skikkelse på grund af den teknologiske anvendelse af naturvidenskab. Den simple Kooperation er en arbejdsform, som eksisterer allerede i førkapitalistiske produktionsmåder. System-

matisk arbejdsdeling og maskinsystem er derimod former for arbejdsprocesser, som først udvikles i kapitalismen. Disse to former kendetegner på den ene side to historiske etaper af kapitalismen (manufakturperioden fra ca. 1550–1775, storindustriens periode fra 1800). På den anden side eksisterer de i dag samtidig ved siden af hinanden, for arbejdsdelingen vedbliver også med at bestå ved fuldt udfoldet maskinel produktion.

I. Simpel Kooperation.

Den kapitalistiske produktionsmåde begyndte historisk således, at flere håndværkere blev sammenfattet i en simpel Kooperation på et kapitalistisk produktionssted. Der arbejdede så f.eks. 30 forhenværende selvstændige skomagere sammen i et rum. Men enhver udførte endnu selv alle de delarbejder, som er nødvendige til at fremstille et par sko. At arbejde sammen består altså her blot i at arbejderne arbejder i samme rum. Den simple Kooperation i arbejdsprocessen indvirker på valoriseringsprocessen på tre måder. Arbejderne benytter nu en del af produktionsmidlerne nemlig bygninger, beholdere, opvarmning, belysning o.s.v. fælles. Derigennem forringes den enkelte vares værdi, mens en ringere værdidel overføres fra den konstante kapital til det enkelte produkt. Ganske vist forbliver omkostningerne til de forarbejdede råstoffer uforandrede, men omkostningerne til produktionsmidlerne, som forbruges i fællesskab, formindskes relativt. Opvarmningsomkostningerne f.eks. til et rum med 30 arbejdere er ikke ti gange så store som til et rum med 3 arbejdere, men måske kun tre gange så store. Den enkelte vares værdi forringes tilsvarende. Desuden fører de 30 koopererende arbejders indbyrdes kontakt for det meste til en præstationsstigning for mange eller endog for hver enkelt: 30 koopererende arbejdere skaber som regel flere produkter end 30 arbejdere, som hver sidder i sit rum og arbejder monotont. Således falder den enkelte vares værdi og den enkelte kapitalists merværdi stiger (ekstra-merværdi).

En tredje vigtig fordel for kapitalisten ved simpel Kooperation er, at de forskellige individuelle arbejdsydelse ved den

samtidige anvendelse af mange arbejdskræfter udlignes til gennemsnitsydelsen. En lille kapitalist, der kun beskæftiger to, tre arbejdere, kan komme ud for den ulempe, at netop disse to, tre arbejdere arbejder særligt langsomt og skødesløst. Beskæftiger en kapitalist f.eks. 100 arbejdere, så kan denne ulempe ikke mere opstå så let. Blandt de 100 er der almindeligvis omtrent lige mange særligt langsomme og særligt hurtige arbejdere, og de fleste arbejder med gennemsnitlig ydelse, således at enkeltpræstationerne tilpasser sig det samfundsmæssige gennemsnit.

II. Systematisk arbejdsdeling

Med sammenfatningen af mange arbejdskræfter på et produktionssted er forudsætningen for en yderligere stigning i arbejdets produktivkraft givet: De enkelte delarbejder, som er påkrævet til frembringelse af et produkt, kan opdeles systematisk blandt arbejderne. Af de 30 skomagere producerer således f.eks. 10 nu kun såler, mens 10 andre nu kun forarbejder overlæder og de resterende sammenfatter så de enkelte delprodukter til færdige sko. Varen forvandler sig således fra en selvstændig håndværkers individuelle produkt til en organisk inddelt arbejdsgruppes fælles produkt, hvor hver enkelt arbejder for fremtiden kun forretter et bestemt delarbejde. Dette arbejdsdelingsprincip blev udviklet i det 17. og 18. århundrede i den kapitalistiske manufaktur. Disse manufakturer var store værksteder, hvor mange arbejdere blev sammenfattet og udførte en arbejdsdelt masseproduktion, endnu baseret på håndværket.

Arbejdsdelingens princip har vigtige følger for arbejdere og kapitalister:

1. Arbejdere mister derigennem efterhånden evnen til at kunne fremstille mere end blot delprodukter. Deres tidligere endnu relativt mangesidige aktivitet (f.eks. skomagerens, som frembragte sko af de forskellige former, arter og kvalitet) mister sit fulde indhold og bliver til en ensidig, mekanisk og monoton beskæftigelse (Det gik f.eks. så vidt, at der i manufakturer til fresmtilling af nåle fandtes arbejdere, som blot skulle lave hovederne til nålene, og andre, som kun skulle

tilspidse dem.

2. Den systematiske arbejdsdeling gør tillige en helt ny aktivitet påkrævet. Der må være en eller anden til stede, som afstemmer de forskellige delarbejder efter hinanden. Denne aktivitet tilfalder naturligvis ved kapitalistisk produktionsmåde kapitalens side og bliver enten udført af kapitalisten selv eller overdraget managers, arbejdsopsynsmænd, mestre o.s.v. d.v.s. arbejdskraft som specielt ansættes til ledelse af produktionsprocessen.

Men den kapitalistiske produktionsproces har sine to sider: Den er arbejdsproces, som frembringer bestemte brugsværdier, og samtidig valoriseringsproces, af hvilken der skal udgå den størst mulige merværdi. Udøves nu ledelses- og koordineringsfunktionen, som er nødvendig i enhver konkret arbejdsproces som udføres arbejdsdelt, af kapitalisten eller hans stedfortrædere, så har det følgende konsekvenser: Da kapitalisten i første række er interesseret i valoriseringsprocessen er hans koordineringaktivitet og aktivitet som leder af arbejdsprocessen helt og holdent bestemt af det motiv, at afpresse arbejderne den størst mulige merværdi. Et virkeligt samarbejde mellem den kapitalistiske leder af den konkrete arbejdsproces og hans arbejdere er derfor ikke mulig, skønt arbejdsdelingen nødvendig gør et sådant samarbejde. Kapitalisten og hans stedfortrædere, som i arbejdsprocessen kommanderer i kapitalens navn, har altså interesser, som er arbejderne fjende. Dette må føre til, at netop den kapitalistiske ledelse af den konkrete arbejdsproces atter og atter fører til forstyrrelser af denne proces. Således er det f.eks. kapitalisternes interesse, at anspore arbejderne til det højst mulige arbejdstempo. Hvis arbejderne vægger sig mod et for hurtigt tempo, så vil kapitalisten anse det for arbejdsuvillighed og dovenskab. Først en for stor spildprocent vil belære ham om, at der faktisk var stillet for store krav til arbejderne kræfter.

På lignende måde vil det forholde sig med problemet om beskyttelse mod arbejdsulykker. Kræver arbejderne ved en farlig arbejdsproces dertil svarende sikkerhedsforanstaltninger, vil den kapitalistiske leder af arbejdsprocessen om uligt afvise denne fordring. For sikkerhedsforanstaltninger koster penge, altså yderligere kapitaludlæg. Men kapitalisten har interesse i at skaffe sig den størst mulige merværdi med ringest mulige

kapital. Først tabene, som han lider ved uheld og deraf følgende afbrydelser af arbejds- og valoriseringsprocessen vil overbevise ham om nødvendigheden af beskyttelsesforanstaltninger.

Ved disse og lignende eksempler viser det sig, at der ikke kan findes nogen virkelig demokratisk Kooperation mellem arbejdere og de kapitalistiske ledere af produktionsprocessen.

Kapitalisten diskuterer hverken med arbejderne eller bøjer sig for en flertalsafgørelse, men han befaler. Her viser det sig at borgerens demokratiske lighed (og den "frie" besiddelse af varen arbejdskraft) ender ved porten til den kapitalistiske virksomhed. Fra det øjeblik af, hvor arbejderne har betrukket sin arbejdsplads, må han underkaste sig kapitalens diktatur. Kapitalisterne er i det mindste klare over det og udtaler det ofte åbent. I det kapitalistiske blad "Industriekurier" fra 7.10.1965 hedder det: "Demokratisering af økonomien er ligeså meningsløs som en demokratisering af skolerne, kasernerne eller tugthusene."

Derimod forsøger fagforeningerne at gennemføre mere "demokrati" i den kapitalistiske produktionsproces. De går derved ud fra den forestilling om, at kapital og arbejde skulle stå ligeberettigede overfor hinanden, og kræver derfor arbejderne "medbestemmelse" i produktionsprocessen. Dermed forlanger de strengt taget, at arbejderne skal hjælpe med til deres egen udbygning, for nu som før, kan arbejderne ikke helt og fuldt selv bestemme deres arbejde på den kapitalistiske virksomhed. Naturligvis vil den samfundsmæssige arbejdsproces først kunne organiseres virkelig demokratisk når kapitalismen er afskaffet.

Alligevel skal man ikke simpelthen afvise kravet om medbestemmelse. Arbejderne skal i deres daglige konfrontationer med kapitalen kæmpe for selv at kontrollere så stor en del som muligt af arbejds- og administrationsprocesserne i virksomheden. I kampen for dette mål vil det vise sig, at arbejderne fuldt ud er i stand til selv at administrere og lede deres produktionsproces. Det har vist sig, at denne erfaring er en vigtig faktor for udviklingen af klassebevidsthed.

3. Arbejdets opdeling på forskellige arbejdspladser bevirker ikke blot, at de enkelte arbejdspladser glemmer deres fulde håndværksmæssige kunnen, henholdsvis ikke længere behøver at oplæres. De enkelte arbejdspladser mister tilmed også overblikket over sammenhængen mellem delarbejderne. Nu, hvor arbejderne

kun skal udøve mekaniske, kropslige aktiviteter, er de åndelige færdigheder uudnyttede, og kan derfor ikke mere udvikles fuldt ud. Der opstår altså en arbejdsdeling mellem manuelle og intellektuelle arbejdere. Kendskabet, indsigten og den målbevidste planlægning som den selvstændige eller håndværkeren udviklede, i arbejdsprocessen kræves ikke til de enkelte delarbejder, men kræves nu kun til produktionsprocessen som helhed. Denne åndelige side af arbejdet (ide, udkast og planlægning) bliver derfor adskilt fra de enkelte delarbejdere og tilfalder kapitalisten og hans stedfortrædere. Intellektuelt arbejde føles derfor af arbejderne for det meste som noget, der er fjendtligt overfor dem. Alligevel er det intellektuelle arbejde i den kapitalistiske industri også underlagt kapitalen på samme måde som det legemlige arbejde. For kapitalen benytter både videnskaben og det legemlige arbejde til samme formål: som produktivkræfter til produktion af merværdi.

4. For kapitalisterne har den systematiske arbejdsdeling frem for alt den fordel, at det enkelte produkts fremstillingstid bliver mindre, altså at arbejdsproduktiviteten stiger. Fordi de enkelte arbejdere nu er ensidige delarbejdere, der kan yde meget mere end en selvstændig håndværker. 30 selvstændige skomagere kan måske fremstille 60 par sko om dagen. Derimod producerer 30 delarbejdere måske alt i alt 90 par sko om dagen, da hver specialiseret delarbejder udfører den tilsvarende arbejds gang meget hurtigere end den selvstændige skomager. Følgen er, at kapitalistisk producerede sko indeholder mindre arbejdstid end den selvstændige skomagers, den enkelte vareproducents sko. Kapitalisterne med den mest produktive arbejds metode skaffer sig en ekstra-merværdi i forhold til konkurrenter med mindre produktive arbejds metoder.

Hvis en sådan forøgelse af produktivkræfterne finder sted i de industrigrene, som fremstiller arbejdernes nødvendige livsfor nødenheder så falder værdien af disse livsfor nødenheder og dermed også arbejdskraftens værdi. Derigennem forhøjes kapitalistklassens relative merværdi. Stigningen i arbejdsproduktiviteten som opnås gennem arbejdsdelingen, kommer altså alene kapitalen til gode, mens den degraderer arbejderen til en fuldstændigt ensidigt uddannet arbejder.

Ekskurs: produktivt og uproduktivt arbejde.

Vi har set, at arbejdsprocessen i det kapitalistiske produktionsmåde ikke mere udføres individuelt, men at der er involveret en hel række forskellige delarbejdere til fremstilling af produkterne. Hver af disse delarbejdere har sin funktion, fra den ufaglærte arbejdsmand over forskellige faglærte arbejdere til inspektører, forvaltere, produktionsplanlæggere og arbejdsdirektører.

Hvilke af disse forskellige arbejdskraften er nu produktive arbejdere, og hvilke personer er virksomme, men på en uproduktiv måde? Dette spørgsmål kan kun besvares, hvis man spørger hvilke arbejder, der er produktive *for kapitalen*, da den kapitalistiske produktionsform er den samfundsmæssigt herskende. Hvad vil "produktivt arbejde" egentlig sige i *kapitalismen*?

Hvis vi nu først betragter den konkrete arbejdsproces uden at tage hensyn til den specifikke produktionsmåde, så er enhver arbejder produktiv, som frembringer brugsværdi. Den kapitalistiske produktionsmådes hensigt og formål er ikke produktionen af brugsværdier men valorisering af kapitalen, — af penge skal der blive flere penge. Dette mål opnås ved at arbejderen producerer merværdi for kapitalisten. I kapitalismen er derfor kun de arbejdere produktive, som ikke alene producerer brugsværdier, men også merværdi. Disse delarbejdere danner tilsammen en virksomheds *produktive totalarbejder*. Marx skriver:

"Den produktive arbejders begreb rummer derfor på ingen måde blot et forhold mellem virksomhed og nyttevirkning, mellem arbejder og arbejdsprodukt, men også et specifikt samfundsmæssigt og historisk opstået produktionsforhold (da produktionsrelation), der stempler arbejderen til at blive det umiddelbare middel til kapitalens valorisering (da værdiøgning). At være produktiv arbejder er derfor ingen lykke, men en ulykke." (1:3, 723).

Den enkelte delarbejder tager på helt forskellig måde del i den produktive totalarbejders arbejde, fra arbejdsmanden til produktionsplanlæggeren, som manuel og intellektuel arbejder. Marx skriver: "For så vidt arbejdsprocessen er rent individuel,

forener den samme arbejder alle de funktioner, der senere skilles fra hinanden. I den individuelle tilegnelse af naturgenstandene, som han skal bruge til sine livsformål, kontrollerer han sig selv. Senere bliver han kontrolleret. Det enkelte menneske kan ikke påvirke naturen, medmindre det foregår ved dets egne muskler og under dets egen hjernes kontrol. Som hoved og hånd hører sammen i natursystemet, således forener arbejdsprocessen det intellektuelle og manuelle arbejde. Senere adskilles de helt til en fjendtlig modsætning mellem dem opstår. Produktet forvandler sig overhovedet fra den individuelle producents umiddelbare produkt til et samfundsmæssigt, til en totalarbejders fælles produkt, d.v.s. et kombineret arbejdspersonales produkt, hvis medlemmer står håndteringen af arbejdsgenstanden mere eller mindre nær. Med selve arbejdsprocessens kooperative karakter udvides derfor nødvendigvis det produktive arbejdes begreb. For at arbejde produktivt, er det ikke mere nødvendigt selv at lægge hånden til, det er tilstrækkeligt at være et organ af totalarbejderen, at fuldbyrde en eller anden af hans underfunktioner.” (Mew 23, p. 531 Sml. 1:3, 722).

Da den kapitalistiske produktionsproces på en gang er arbejdsproces til frembringelse af et produkt og kapitalens valoriseringsproces, lader de enkelte arbejder og arbejdere sig til enhver tid bestemme efter deres funktion i arbejdsprocessen og valoriseringsprocessen: mestrene, tidtagere, m.fl. har hovedsagelig den funktion på kapitalens vegne at sørge for at valoriseringsprocessen forløber optimalt. Disse personer er ganske vist nødvendige i kapitalismen men deres arbejde, som er påkrævet til opretholdelse af valoriseringen, er uproduktivt. Derimod udfører de arbejdere, som disse inspektører kontrollerer, produktivt arbejde: De producerer brugsværdier og merværdier og er derfor produktive arbejdere. — I realiteten udfører kapitalens industrielle over- og underofficerer næsten altid dobbeltfunktioner: En formand f.eks. medvirker på den ene side i den konkrete arbejdsproces og opfylder på den anden side tillige funktioner som inspektør og ”indpisker”, som er nødvendige p.g.a. valoriseringsprocessen.

De varer, som frembringes i produktionsprocessen, skal sælges. Dette sker i cirkulationssfæren, på markedet. For her at gøre ækvivalentbytningen mulig, er en række arbejder nødven-

dige. De udføres af cirkulationsarbejdere (købs- og salgsagenter, repræsentanter, markedsforskere, reklameagenter o.s.v.). Disse arbejds kræfter er ganske vist også lønarbejdere, men de tilføjer ikke produkterne nogen værdi gennem deres arbejde, men muliggør kun bytning af ækvivalenter, af varer og penge. For kapitalisterne betyder disse cirkulationsarbejdere (som alle cirkulationssfærens omkostninger) ingen gevinst, men de må betales af den merværdi, som den produktive totalarbejder har skabt. Cirkulationsarbejderne producerer altså hverken brugsværdi eller merværdi. De er derfor uproduktive arbejdere. Der findes produktionsprocesser som tilsyneladende foregår i cirkulationen, og hvis arbejdere tilsyneladende er uproduktive f.eks. i transportindustrien. Marx skriver: ”Produktmasserne formerer sig ikke under deres transport. Men tingenes brugsværdi realiseres kun, når de konsumeres, og deres konsumtion kan nødvendiggøre at de flyttes, altså transportindustriens yderligere produktionsproces. Den produktive kapital som anbringes i denne tilføjer altså det transporterede produkt merværdi, delvis ved overføring af værdi fra transportmidlerne delvis ved tilføjelse af værdi formidlet af transportarbejdet. Denne sidste værditilføjelse opløses, — som ved al kapitalistisk produktion — i erstatning til arbejds løn og merværdi.” (2:1, 191). Arbejdere beskæftiget i transportindustrien er altså produktive arbejdere.

Cirkulationsarbejdere har det til fælles med de produktive arbejdere, at de udbyttes: Også de arbejder længere end den tid, der ville svare til værdien af de nødvendige livsfornødenheder til opretholdelse af deres arbejdskraft. Men deres merarbejde skaber, da dette arbejde overhovedet ikke producerer værdi, heller ingen merværdi for kapitalisten. De betyder blot for ham, at han kan beholde en tilsvarende større del af den merværdi for sig selv, som de produktive arbejdere har indtjent, i stedet at skulle betale den som løn for cirkulationsarbejderens merarbejde.

Produktive og uproduktive arbejdere hører begge til proletariatet. Begrebene ”produktivt og uproduktivt arbejde” er ikke værdiladede, men betegner blot arbejderens stilling i kapitalens valoriseringsproces. Objektivt tilhører alle lønarbejdere arbejderklassen, selvom ikke alle subjektivt føler sig hørende til dem. De forskellige funktioner i valoriseringsprocessen, de forskellige

aflønningsformer og de forskellige lønstørrelser forhindrer en ensartet bevidsthed og en solidarisk optræden de enkelte arbejdergrupper imellem. (sml. i den forbindelse afsnittet om ”Kapitalens fetichkarakter”).

III. Den teknologiske anvendelse af naturvidenskaben eller den maskinelle produktionsmåde.

a. Arbejdsdeling og maskineri.

Ved systematisk arbejdsdeling forblev den håndværksmæssige aktivitet stadig produktionsprocessens grundlag. Produktionen var derfor endnu afhængig af den enkelte arbejders styrke, evne, udholdenhed og hurtighed. En virkelig masseproduktion var kun mulig i meget begrænset omfang i det 18.-århundredes kapitalistiske manufakturer. Kapitalens grænseløse valoriserings-tendens fandt endnu skrænker i arbejdsprocessens uudviklede tekniske struktur. Den relative merværdis produktionsmetoder måtte omvælttes radikalt, hvis en uindskrænket kapitalvalorisering skulle være mulig. Da arbejdsdelingen allerede var fuldt udviklet, kunne en sådan omvæltning ikke mere vedrøre den menneskelige arbejdskraft, men efterhånden kun de anvendte arbejdsmidler. Med denne forvandling af det simple værktøj til et system af maskiner finder den kapitalistiske produktionsmåde først den tekniske basis, som svarer til dens umådelige valoriseringstendens.

b. Maskineriets virkning på arbejderklassen.

Med maskineriets indførelse og med dampmaskinerne og senere gennem elektriciteten bliver arbejdsprocessens karakter og tempo bestemmes nu styrke og hurtighed. Arbejdsprocessens karakter og tempo bestemmes nu af maskinernes arbejdsrytme. Arbejderen bliver til et afmægitgt vedhæng til maskinen. Marx skriver i den forbindelse: ”I manufakturen og i håndværket bruger arbejderen værktøjet, i fabrikken bruger maskinen ham. I manufakturen og håndværket udgår arbejdsmidlets bevægelse fra arbejderen, i fabrikken må han følge arbejdsmidlets

bevægelse. I manufakturen er arbejderne del af en levende organisme. I fabrikken eksisterer en død mekanisme uafhængigt af dem, og de bliver inkorporeret i denne som levende påhæng.” (1:3, 610).

Samtidig berøver maskineriet arbejderne det sidste indhold i hans arbejde, som derved bliver endnu mere monotont: ”Maskinarbejdet angriber nervesystemet på det voldsomste og samtidig undertrykker det musklernes alsidige bevægelse og beslaglægger enhver fri legemlig og åndelig virksomhed. Selv den lettelse af arbejdet, der sker, bliver et torturmiddel, da maskinen ikke befrier arbejderne fra arbejdet, men arbejdet fra sit indhold. Enhver kapitalistisk produktionsproces er ikke blot en arbejdsproces, men samtidig en proces, hvor kapitalen valoriseres (da. øger sin værdi), og det er derfor et fælles træk for al kapitalistisk produktion, at arbejderne ikke anvender arbejdsbetingelserne, men at det tværtimod er arbejdsbetingelserne, der anvender arbejderne. Men det er først med maskinerne, at denne snedvendthed bliver til teknisk håndgribelig virkelighed. Takket være at arbejdsmidlet er blevet forvandlet til en automat, optræder det under produktionsprocessen selv som kapital over for arbejderne, som dødt arbejde, der behersker og udsuger den levende arbejdskraft. I storindustrien, opbygget på grundlag af maskiner, fuldendes adskillelsen af det manuelle arbejde og produktionsprocessens åndelige kræfter, hvorved disse forvandles til magter i kapitalens tjeneste for at beherske arbejdet, som vi allerede tidligere har anført. Den individuelle, for indhold blottede maskinarbejders specialdygtighed forsvinder som en ganske lille biting i sammenligning med videnskaben, de uhyre naturkræfter og det samfundsmæssige massearbejde, der er legemliggjort i maskinsystemet . . .” (1:3, 611–12)

Forenklingen af de enkelte arbejdsforløb gennem maskineri muliggør en ophævelse af den egentlige arbejdsdeling. Arbejderne ville isåfald have et mangesidigt arbejdsfelt og derigennem muligheden for konkret at erfare og gennemskue den samfundsmæssige produktionsprocesses sammenhænge. Men det ville kræve en grundig teknisk uddannelse af arbejderne. Og kapitalisterne er naturligvis ikke villige til at betale en sådan uddannelse. Og så måtte de også først rigtigt frygte, at arbejdere som kan gennemskue den samfundsmæssige produktions-

processes sammenhænge, dermed også tillige vil være i stand til at erkende, at der slet ikke behøves nogen kapitalistklasse til en virkelig samfundsmæssig produktion. Derfor fastholdes arbejderens ensidige uddannelse også i den maskinelle produktionsmåde og forstærkes endog endnu mere. Marx skriver herom: ”Selvom maskinerne teknisk vælter det gamle system for arbejdsdelingen, slæbes det alligevel med i begyndelsen som en vanebunden arv fra manufakturen ind i fabrikken for derpå at blive reproduceret systematisk af kapitalen som et middel til at udbytte arbejdskraften på en endnu mere modbydelig måde end før og befæstet som sådan. Den livslange specialitet at føre et specialværktøj bliver til den livslange specialitet at betjene en specialmaskine. Maskinerne bliver misbrugt til fra barnsben af at forvandle arbejderen til en del af en delmaskine.” (1:3, 610)

Ulemperne for arbejderklassen ved det kapitalistisk anvendte maskineri ligger altså klart for hånden. Man kan spørge, hvori maskineriets fordele består for kapitalistklassen.

c. Maskineri og ekstramerværdi.

Kapitalen tilstræber en grænseløs valorisering, altså ikke blot produktion af absolut merværdi gennem den længst mulige udvidelse af arbejdsdagen, men tillige produktion af den relative merværdi gennem en stadig forkortelse af den nødvendige arbejdstid. Den maskinelle produktionsmåde tillader fortsatte forbedringer og stedse nye produktionsmetoder. Den er altså det ideale middel til produktion af relativ merværdi: Konkurrencen blandt enkeltkapitalisterne fører bestandigt til indførelsen af bedre maskiner. Den kapitalist, som *først* anvender maskiner med en produktivitet over gennemsnittet, tilegner sig til en hver tid en ekstra-merværdi, eftersom han kan frembringe varerne billigere end sine konkurrenter, mens han sælger dem ligeså dyrt (eller lidt billigere). Den individuelle værdi af denne enkeltkapitalists varer ligger altså under deres samfundsmæssige værdi.

d. Modsigelsen i den maskinelle produktion af relativ merværdi.

Konkurrencekampen tvinger de enkelte kapitalister til bestandig at forbedre deres produktionsmetoder. Enkeltkapitalisten med den til enhver tid bedste produktionsmetode kan derfor altid kun opnå sin ekstramerværdi i en vis tid. Når hans konkurrenter ligeledes har indført de nye produktionsmetoder i deres virksomheder, falder varens samfundsmæssige værdi. Dette får den kapitalist's ekstramerværdi til at forsvinde, der som den første havde anvendt den nye produktionsmetode. Når en kapitalist anvender mere produktive maskiner end hidtil, så vil det sige, at han bruger relativt færre arbejds kræfter end førhen, da den samme produktmasse nu kan fremstilles på kortere tid. En del af arbejderne afskediges. Men alligevel har denne kapitalist gennem ekstramerværdien en større merværdimasse end før, hvor han beskæftigede endnu flere arbejdere. Først når denne ekstramerværdi er faldet bort, viser det sig igen, at merværdien udspringer af de arbejdere, der endnu er beskæftigede på virksomheden, og hverken fra de bedre maskiner eller fra afskedigelsen af arbejderne. Konkurrencekampen om ekstramerværdien får nu totalt samfundsmæssigt (altså for kapitalisterne som klasse) to resultater: På den ene side fører den til en bestandig forhøjelse af den samfundsmæssige arbejdsproduktivitet, altså til en billigsgørelse af de nødvendige livsfornødenheder, det vil igen sige til formindskelse af den nødvendige arbejdstid og til den tilsvarende forhøjelse af merarbejdstiden. Altså til forhøjelse af merværdiraten ($\frac{m}{v}$).

På den anden side bevirker den et reelt fald i antallet af beskæftigede arbejdere, da en bestemt produktmængde ved forhøjet arbejdsproduktivitet kan fremstilles med anvendelse af mindre arbejde.

Men nu ved vi jo, at kapitalen er grænseløs i sin valoriseringsbevægelse ($P-V-P'$) og tilstræber en størst mulig merværdimasse. Merværdiens masse var bestemt af merværdiraten gange den samlede variable kapital, altså $M = \frac{m}{v} \times V$. Merværdimassen (M) vokser altså i samme grad som merværdiraten ($\frac{m}{v}$) og den variable totalkapital (V) bliver større.

Ved produktionen af relativ merværdi v.h.j.a. maskineri viser

det sig altså, at merværdiraten kun kan forøges ved indførelse af forbedret maskineri, og dette betyder at arbejdskræfterne afskediges. I samme øjeblik merværdiraten øges, formindskes antallet af beskæftigede, d.v.s. den variable total kapital. Her viser det sig, at maskineriet — altså det tekniske grundlag for det fuldtudviklede kapitalistiske system — udøver en modsigelsesfuld virkning på merværdiproduktionen: Af de to faktorer, som bestemmer merværdiens masse, forøger maskineriet kun den ene ($\frac{m}{v}$) ved at formindske den anden (V).

I 2. afsnit har vi set, hvorledes den uløselige modsigelse i pengenes anvendelse som opsparingsmiddel fandt en ny bevægelsesform $P-V-P'$. Denne grænse- og endeløse bevægelse af kapital, som valoriserer sig, kender i sig ingen begrænsning. I denne bevægelse har en pengesum tendens til uendelig forøgelse og således nærme sig rigdommen overhovedet.

Her i 5. afsnit viser det sig nu, hvordan denne selvvaloriserende kapital i den maskinelle produktionsmåde på den ene side først skaffer sig en teknisk skikkelse, som passer til den, og på den anden side, hvordan denne udvikling af det samfundsmæssige arbejdes produktivkraft tillige fører til modsigelsen mellem stigende merværdirate og faldende antal arbejdere. Den selvvaloriserende værdis uindskrænkede bevægelse ($P-V-P'$) skaber således sin egen skranke. Modsigelsen mellem stigende merværdirate og faldende antal arbejdere bliver dog i begyndelsen endnu ikke mærkbar for den enkeltkapitalist, der som den første anvender en bedre produktionsmåde. Tværtimod: Gennem ekstremværdien forhøjes hans merværdimasse. Men så snart hans konkurrenter også anvender den ny produktionsmetode og hans ekstramerværdi altså forsvinder, bliver den maskinelle produktionsmådes modsigelse smerteligt mærkbar for enkeltkapitalisten. Hans merværdimasse falder, fordi han beskæftiger nu efterhånden kun et formindsket antal arbejdere, selv om det også er til forhøjet merværdirate.

Tænker man denne proces med den bestandige formindskelse af arbejderantallet til ende — helt til fuldautomatiske produktion — så viser det sig, at kapitalens valoriseringsmulighed går mod nul. For med udviklingen af arbejds produktivkraft trækker kapitalen mere og mere sit eget grundlag bort under sig, den menneskelige arbejdskraft som objekt for udbytningen.

e. Arbejdsdagens forlængelse som følge af den maskinelle produktionsmåde.

Kapitalisten forsøger nu at indhente den ekstramerværdi, der er gået tabt, på anden vis. Han går det ved at forlænge arbejdsdagen for de arbejdere, der endnu er beskæftigede. Maskineriets anvendelse til produktion af relativ merværdi fører dermed samtidig til forhøjelse af produktionen af absolut merværdi.

Resultatet af den kapitalistiske anvendelse af maskineriet til merværdiproduktion er altså, at maskineriet, som i sig selv er et middel til nedsættelse af arbejdstiden, under kapitalistiske betingelser fører til, at al arbejderens frie tid så vidt muligt forvandles til arbejdstid for kapitalen. Maskineriets indførelse i begyndelsen af det 19. århundrede betød aldeles ikke, at arbejderklassen blev sparet for arbejde, men det modsatte: en overordentlig forlængelse af arbejdsdagen.

Ved maskinel produktion er en sådan ekstrem lang arbejdsdag fra kapitalistens standpunkt absolut nødvendig af endnu en grund. Jo mere produktive og komplicerede maskinerne er, desto dyrere vil de i almindelighed være. De har tillige en relativ lang levetid. Men konkurrencekampen fører bestandigt til indførelse af endnu bedre maskiner, hvorved de hidtidige maskiner forældes teknisk og dermed deres værdi forringes. Enhver kapitalist må forsøge at forhindre, at hans maskine værdimindskes. Dette kan han kun, hvis det lykkes ham at lade arbejdet forbruge maskineriet på kortest mulig tid, så det så vidt muligt allerede har overført hele sin værdi til produkterne, når en ny maskine opfindes og indføres. Altså jo kortere den tidsperiode er, hvori maskinens totalværdi reproduceres, desto ringere er faren for værdiforminskelse. Maskinens værdi reproduceres på kortere tid, desto længere arbejdsdagen er.

Denne grænseløse forlængelse af arbejdsdagen med indførelse af den maskinelle produktionsmåde havde katastrofale følger for den engelske arbejderklasse i det 19-århundrede. Den lange arbejdsdag førte til en ekstrem høj dødelighed blandt arbejderne. I Manchester, centrum for den daværende industri, androg en arbejders middellevetid 17 år (i år 1875), mens folk fra borgerskabet i gennemsnit blev 38 år. (Den forskellige

levetid blandt arbejderne og medlemmer af borgerskabet består naturligvis også endnu i dag: I Forbundsrepublikken bliver arbejdere i gennemsnit 66 år, medlemmer af den herskende klasse derimod 75 år. Den, der altså kommer til verden som barn af en arbejderfamilie har altså i vort samfund, som er baseret på alle borgeres "lighed", 9 år mindre at leve i! Overfor denne situation måtte selv det borgerlige parlament tiltræde en lovfæstet regulering af arbejdsdagen. Men denne lovfæstede regulering blev kun gennemført, fordi de engelske arbejdere havde sat massivt ind på det under klangvarige klassekampe.

Klassekampen om arbejdsdagens forkortelse er naturligvis endnu ikke forbi, slet ikke i Tyskland, hvor der siden indførelsen af 8-timers arbejdsdagen ikke er opnået en yderligere afgørende forkortelse.

f. Intensivering af arbejdet.

Efter den lovmæssige regulering af arbejdsdagens længde bliver det kun muligt for kapitalisten at udbytte arbejderne gennem en forlængelse af arbejdsdagen indenfor snævre grænser (overtimesystem, skifteholdsarbejde).

Kapitalen må altså se sig om efter en ny metode, hvorved værdien af hans maskineri hurtigst muligt kan overføres til produkterne og den mistede ekstramerværdi igen kan indhentes.

Denne metode består i intensivering af arbejdet, d.v.s. i en forøgelse af arbejdstempoet eller i en udvidelse af arbejderens virkefelt (så at en arbejder f.eks. samtidig overvåger og betjener to maskiner, i stedet for tidligere kun en). Herved forbliver arbejdsprocessen uforandret i sin struktur, og alligevel lykkes det kapitalisten på samme tid at afpresse arbejderen mere arbejdstid end ved et ringere tempo. Så snart arbejdsdagens forkortelse, som danner forudsætningen for intensiveringen af arbejdet, fastsættes lovmæssigt, bliver maskinen i kapitalens hånd til det systematisk anvendte middel til at afkræve arbejderen mere arbejde i samme tidsrum.

Mens en sådan intensivering af arbejdet i manufakturen, som beror på det blotte håndværksmæssige arbejde, højest var mulig ved dertil ansatte "arbejdsindpiskere", sker den i maskinel produktion simpelthen ved at maskinerne og samlebåndene

indstilles til et hurtigere tempo. Derved er arbejderen tvunget til at udføre de samme arbejdsforløb på stadig kortere tid, altså i samme tidsrum at forbruge stadig mere arbejdskraft.

g. Intensivering af arbejdet, vareværdi og merværdiproduktion.

Hvorledes giver en forhøjelse af arbejdets intensitet sig udslag for kapitalisten? Først og fremmest skaber et mere intensivt arbejde i løbet af samme tid flere brugsværdier end et mindre intensivt arbejde. Da der altså behøves mindre arbejdstid pr. vareeksemplar, skulle man forvente, at den enkeltes vares værdi falder tilsvarende. Men her træder der til bestemmelse af vareværdien ved *arbejdstiden* en ny målestok til, nemlig mængden af den forbrugte *arbejdskraft*. En vares værdi er nu bestemt 1. ved arbejdstiden og 2. ved mængden af den arbejdskraft, der forbruges i denne tid. Der eksisterer jo nu forskellige intensitetsgrader for det samme konkrete arbejde. Men med bestemt produktionsmetode kan f.eks. en meget hurtigtarbejdende arbejder måske fremstille 40 varer (vareeksemplarer) på 8 timer, mens en anden arbejder arbejder mindre intensivt og derfor kun fremstiller 32 eksemplarer på samme tid og med samme produktionsmetode. I dette tilfælde har begge arbejdere arbejdet den samme *tid* (nemlig 8 timer), men den første arbejder har forbrugt mere *arbejdskraft*. Han har derfor på samme tid også skabt en større værdimasse end den anden arbejder. Fremstillingen af et vareeksemplar koster den *samme mængde arbejdskraft* for begge arbejder, den forbruges blot i løbet af *forskellige tidsrum*: Den første arbejder bruger 12 minutter på det, den anden 15 minutter. Den første producerer 5 eksemplarer i timen, den anden kun 4. Heraf følger, at et mere intensivt arbejde på samme tid producerer en større værdimasse end et mindre intensivt arbejde. Men *enkeltproduktets værdi* er lige stor i begge tilfælde, for den større værdimasse, som det intensive arbejde skaber pr. time, fordeles på en tilsvarende større produktmængde. For kapitalisten går forhøjelsen af arbejdsintensiteten ud på følgende. Når han vil forhøje sin merværdimasse, så kunne han før den lovmæssige regulering af arbejdsdagens længde simpelthen lade sine arbejdere arbejde

længere. Hvis arbejderen producerer 32 vareeksemplarer på en 8-timers arbejdsdag (altså 4 stk. i timen), så vil han ved forlængelse af arbejdsdagen til 10 timer frembringe 40 eksemplarer. Men denne forlængelse er nu forbudt ved lov (med undtagelse af overtimer). Kapitalisten får dog alligevel sine 40 eks. om dagen, nemlig ved tilsvarende intensivering af 8-timers arbejdsdagen. Kapitalisten kan altså indhente den merværdi, som går tabt ved lovmæssig begrænsning af arbejdsdagen, ved mere intensivt arbejde. Ad samme vej kan han også holde sig skadesløs for tabt ekstramerværdi. Også reproduktionen af maskineriets værdi på den kortest mulige tid opnås ved denne stigning i arbejdsintensiviteten.

h. Arbejdernes kamp mod forhøjelsen af arbejdsintensiteten.

Arbejderne modsætter sig atter og atter denne bestandige stigning i arbejdsintensiteten (stadig forhøjelse af arbejdsnormerne) og de sætter sig med rette til modværge, for denne tiltagning i arbejdstempoet fører til en stadig større belastning af nervesystemet og ødelæggelse af arbejdskraften. Således opstår der for arbejderklassen en fare for en uhyre tidlig nedbrydelse af dens arbejdskrafts brugsværdi. Her gentages kampen mellem kapital og arbejde på et nyt plan, en kamp, som historisk blev ført om arbejdsdagens længde til at begynde med (Sml. afsnit 3). Problemet er i princippet forblevet det samme. Lige så lidt som der af ækvivalentbytningen mellem kapital og arbejde kan gives et kriterium for arbejdsdagens *længde* lige så lidt lader det sig af denne bytning bestemme, hvor meget *arbejdskraft* kapitalisten må afpresse arbejderen på en normal arbejdsdag. Ene og alene klassekampen afgør arbejdets intensitet.

Men arbejderklassens kamp mod arbejdets intensivering er meget sværere, end kampen imod den grænseløse udvidelse af arbejdsdagen i det 19-århundrede var. For arbejdstempoet forøges netop samtidig med, at der indføres nye maskiner og forandrede produktionsmetoder, som arbejderen endnu ikke er fortrolig med. Arbejderne mærker således hyppigt efter nogen tid, at de bedre maskiner tillige har ført til en tiltagning af arbejdspræstationen. Marx skriver: "Kapitalen bekymrer sig ikke om arbejdskraftens levetid. Hvad der interesserer den, er

alene den størst mulige mængde arbejdskraft, der kan gøres flydende på en arbejdsdag. Dette mål når man ved at forkorte arbejdskraftens varighed, ligesom en begærlig landmand får øget udbytte af jorden ved at gøre vold på dens frugtbarhed" (1:2, 409) Men indførelsen af nye maskiner giver på den anden side arbejderne mulighed for med held at modsætte sig den stadigt stigende arbejdsintensitet. Tidsstudieteknikere og kapitalens andre tjenere skal også først høste erfaring med den nye maskine. Dette kan arbejderne udnytte ved "sløseri" ved de påkrævede nye tidtagninger. Sådan kan de vinde minutter til sig selv og derved formindske arbejdstempoet. I dette eksempel viser det sig tydeligt, at det daglige lønarbejde på virksomheden ikke alene er konkret arbejde, men samtidig arbejderklassens bestandige klassekamp imod kapitalens stadige udbytningspres.

I den nutidige industri er den stadige intensivering af arbejdet, som går hånd i hånd med en løbende forbedring af maskineriet, den vigtigste metode til udbytning af arbejderne. Men et arbejde, som hele tiden intensiveres, er uforeneligt med en meget lang arbejdsdag. Her viser det sig, at kapitalisterne ikke er gået med til en 8-timers arbejdsdag af ren menneskelighed, men at det er økonomisk nødvendigt for dem. Den bestandige stigning af arbejdstempoet er kun mulig ved en tilsvarende forkortelse af arbejdsdagen. Men omvendt gør enhver forkortelse af arbejdsdagen også en yderligere intensivering mulig. Marx skriver i denne sammenhæng: "Der kan ikke være den ringeste tvivl om, at kapitalens tendens til at holde sig skadesløs gennem en systematisk forøgelse af arbejdet intensitetsgrad, når lovgivningen en gang for alle har afskåret den adgangen til at forlænge arbejdsdagen, og ved at den misbruger enhver forbedring af maskinerne til at forvandle dem til et middel til øget udsugning af arbejdskraften, snart igen må føre til et vendepunkt, hvor fornyet nedsættelse af arbejdstiden bliver uundgåelig." (1:3, 604).

Kapitalisterne vil dog aldrig af sig selv forkorte arbejdsdagen, for de vil aldrig frivilligt give afkald på merværdi. Derfor kan arbejdstiden kun nedsættes gennem arbejderklassens vedvarende kamp.

IV. Kapitalens fetichkarakter.

1. Allerede ved analysen af den kapitalistiske vareproduktions simpleste elementer viste det sig, at menneskenes produkter i dette samfund vinder magt over producenterne selv (varens og pengenes fetichkarakter). Vi så i første afsnit, at de private vareproducenter producerer frit og selvstændigt, d.v.s. isoleret fra hinanden, og derigennem bliver alle afhængige af markedet. På markedet mødes alle de varer, som er produceret isoleret fra hinanden, og først her afgøres det for den enkelte producent, om ham kan realisere sin vares individuelle værdi eller ej, altså om den individuelle værdi viser sig også at være samfundsmæssig gennemsnitsværdi. De isolerede privatproducenter står altså hjælpeløse overfor vareansamlingen på markedet. Deres egne produkter, varerne vinder magt over dem. Bytteprocessen fremtræder som hændelsesforløb mellem varer, hvorved producenterne fremtræder som blotte vedhæng til deres produkter. Menneskenes indbyrdes samfundsmæssige relationer er altså i det vareproducerende samfund intet andet end relationerne mellem tingene, varerne. Menneskene erkender ikke denne fetichkarakter, d.v.s. de erkender ikke, at den magt, de er afhængig af, er resultatet af deres eget arbejde. Derfor er de sig heller ikke bevidst, at samfundet, som de lever i, ikke er et naturgivet, men et foranderligt samfund.

Det samfundsmæssige forhold, hvori varerne fremtræder som handlende livsvæsener og deres producenter som blotte vedhæng, viser sig i udtryk som f.eks. "Varen sælger godt", "Varen går ikke". Denne omvendning af menneske og produkt, hvor produktet handler og mennesket kun er levende vedhæng, erkender man kun, hvis man begriber, at produkter og brugsværdier kun i en bestemt samfundsform bliver til varer, og at denne samfundsform ikke er den eneste mulige. Dette erkender de borgerlige videnskabsmænd ikke. De roser snarere den kapitalistiske konkurrenceøkonomis "frihed", som skal bestå i, at det ikke er menneskene, der udøver magten, men blot de anonyme varer på markedet. "I en konkurrenceøkonomi er enhver afhængig af alle, men ingen er afhængig af en bestemt anden. Konkurrencen kan ikke gøre os fri af frygten for nedslag fra skæbnen, arbejdsløshed, armod og hunger, men den befrier

os fra frygten for menneskenes magt. Konkurrencen er så meget desto renere, jo mere upersonlig relationerne af økonomisk art er mellem menneskene, således at den enkeltes modstander ikke er en benævnelig, men markedet". (Andreas Paulsen, Allgemeine Volkswirtschaftslehre I, Berlin 1968, p. 44).

Hvorledes fremstilles denne *omvendning af menneske og produkt* i det fuldt udviklede kapitalistiske samfund?

Betragter vi den kapitalistiske produktionsproces, så består det konkrete arbejde i at arbejderen benytter og forbruger produktionsmidlerne formålsbestemt. Det er der intet hemmelighedsfuldt i. Men produktionsprocessen er tillige valoriseringsproces, og derfor er arbejdsprocessen blot et middel til kapitalens valorisering. Kapitalisten, kapitalens personifikation, lader ikke arbejderen arbejde for at frembringe bestemte brugsværdier. Vi har netop set, at kapitalisten ikke interesserer sig for, hvilke produkter han lader fremstille. Hvoedsagen er, at han til slut får flere penge ud af det. Arbejdsprocessen er altså blot et middel for valoriseringsprocessen, hvori det ikke er arbejderen, der anvender og forbruger produktionsmidlerne, men kapitalen der anvender og forbruger lønarbejderen. Den kapitalistiske produktionsproces gør altså arbejderen til en ting, som er nødvendig for produktionen, gør ham til en blot og bar "produktionsfaktor".

Mens arbejderen behandles som en tingslig produktionsfaktor, der anvendes af kapitalisten på linje med andre faktorer, fremtræder kapitalen på den anden side som den egentlige producent. Man siger: "I Essen bygger Krupp en ny fabrik" og "Siemens producerer elektrisk udstyr", i stedet for at sige at arbejderne fra Krupp og Siemens bygger henholdsvis producerer det og det.*

*I sit digt "En læsende arbejders spørgsmål" har Bertolt Brecht fremstillet denne fetichisme på følgende måde:

Hvem byggede Theben med de syv porte?
 I bøgerne står kongers navne.
 Har kongerne slæbt klippeblokkene sammen?
 Den unge Aleksander erobrede Indien.
 Han alene?
 Cæsar slog gallerne.
 Havde han ikke i det mindste en kok med sig?
 Philip af Spanien græd, da hans flåde

Ligeledes betegnes med ordet ”tekstilproducent” en kapitalist, som besidder en tekstilfabrik, men der menes ikke arbejderne, som virkelig producerer på denne fabrik.

Fordi arbejdsproces og valoriseringsproces kun er to sider af samme produktionsproces, kan arbejderens anvendelse til kapitalens valorisering kun ske, hvis kapitalen køber de produktionsmidler som kræves til den givne arbejdsproces. Disse produktionsmidler står i produktionsprocessen over for arbejderen som udbytningsmiddel. *Derfor synes det som om produktionsmidlerne som brugsværdier skulle have den naturlige egenskab at være kapital.* Men de er kun kapital, fordi de befinder sig i kapitalistens privatbesiddelse og fordi arbejderen må stå over for dem som lønarbejder. Her viser det sig, hvor vigtigt det er at adskille arbejdsprocessen i almenhed fra dens specifikt kapitalistiske form. Når vi har erkendt, hvad der overhovedet hører til arbejdsprocessen, kan vi fastslå, hvad der udgør den kapitalistiske arbejdsprocesses særlige former, og at disse særtræk ikke er naturgivne. Arbejde er altså nødvendigt til livets opretholdelse, og til ethvert arbejde behøver mennesket produktionsmidler. Men arbejdets kapitalistiske form som lønarbejde og produktionsmidlernes form som kapital er kun nødvendigt i dette samfund. De er altså ikke evige, men foranderlige.

2. Den kapitalistiske produktionsprocesses’ to sider svarer til arbejdets to sider, konkret og abstrakt arbejde. Der er intet hemmelighedsfuldt ved det konkrete arbejde. Først det værdidannende abstrakte arbejde fører til, at produkterne af hans eget arbejde står overfor arbejderen som noget fjendtligt. Hvad vil det sige? Når arbejderen gennem sit arbejde skaber værdi og merværdi, så er denne værdi fremmed for ham selv, den tilhører

---

var gået under. Hvem ellers græd?
 Frederik den anden sejrede i Syvårskrigen.
 Hvem sejrede foruden ham?
 Hver side sin sejr.
 Hvem laver maden til sejrsgildet?
 Hvert tiende år til en stor mand.
 Hvem betalte udgifterne?
 Så mange beretninger
 Så mange spørgsmål”.

ham ikke. Den skabte værdi vedrører ham kun personligt, for så vidt som den tilfalder ham som arbejds løn. Men den merværdi, som han har skabt, bliver benyttet af kapitalisten til bedre at kunne udbytte arbejderen gennem nye maskiner. Den af arbejderen skabte merværdi står altså ikke blot overfor ham som fremmed, men også fjendtlig. Hans eget produkt bliver til et middel for hans egen undertrykkelse. Kapitalforholdet tvinger arbejderen til, med alt hvad han producerer, at skærpe sin egen udbytning. Arbejderen er hjælpeløst udleveret til sine produkter. Hans egne produkter, som står overfor ham som fremmed magt, som kapital, fremtræder som de handlende subjekter, som undertrykkere og udbyttere.

”Enhver kapitalistisk produktion er ikke blot en arbejdsproces, men samtidig også en proces, hvor kapitalen valoriseres, og det er derfor et fælles træk for al kapitalistisk produktion, at arbejderne ikke anvender arbejdsbetingelserne, men at det tværtimod er arbejdsbetingelserne, der anvender arbejderne. Men det er først med maskinerne, at denne snedvendthed bliver til teknisk håndgribelig virkelighed. Takket være at arbejds midlet er blevet forvandlet til en automat, optræder det under arbejdsprocessen selv som kapital over for arbejderen, som dødt arbejde, der behersker og udsuger den levende arbejdskraft”. (1:3, 611)

Det ligger altså ikke i selve produkterne eller maskinerne, når arbejderen producerer sin egen udbytning, men i kapitalforholdet, for hvis arbejderne selv kunne regulere deres produktion, ville de samme maskiner, som de før blev udbyttet med, lette og nedsætte arbejdet for dem.

3. Ligesom arbejdernes produkter optræder som kapital, således fremtræder også alle kræfter, som udspringer af selve arbejdet, som kapitalens produktivkræfter.

Gennem kooperation og arbejdsdeling opnås en forøgelse af produktivkraften, og samtidig kan produktionsmidlerne udnyttes mere effektivt. Disse fordele udspringer af mange arbejders fælles arbejde. Da også denne organisation af arbejdet historisk først blev gennemført i kapitalismen, under kapitalforholdet, ser det således ud som om fordelene ved fælles

arbejde opstår ud fra kapitalen og ikke fra arbejdets karakter. Dette skin forstærkes ved at arten af samarbejde ikke organiseres af arbejderne selv, men af kapitalisterne. Kapitalisten får fordelene ved denne arbejdsorganisation. For arbejderne giver den sig endog negativt udslag. Det bliver tydeligt, når kapitalisten f.eks. "sparer" alle de produktionsmidler, som beskytter arbejderens liv og sundhed og som kunne have formet arbejdet mere behageligt og menneskeligt for ham.

Først når den kooperative arbejdsproces fuldbyrdes uafhængigt af kapitalismen, kan den bringe arbejderne fordele, idet arbejdet lettes og nedsættes. Sålænge kapitalforholdet består, bliver fetichkarakteren ved med at bestå, skinnet som skjuler og omvender de sande sammenhænge. For sådan som Kooperation, arbejdsdeling og maskineri anvendes af kapitalen, fører de til forkrøbling af den enkelte arbejders arbejdskraft. Den enkelte arbejder forvandles til en delarbejder, der kun kan fungere i kapitalismens særlige arbejdsorganisation. Han er fuldstændigt udleveret til kapitalen, og det ser ud som om han overhovedet ikke kan eksistere uden kapitalen.

Den kapitalistiske organisation af arbejdet fører, som det blev tydeligt i analysen af arbejdsdelingen, til adskillelsen mellem manuelt og intellektuelt arbejde. Kapitalisten og hans videnskabelige håndlangere planlægger og organiserer, arbejderne skal blot udføre det, som andre har udtænkt. Dette skærpes med kapitalismens videre udvikling, således at det idag fremtræder som en selvfølgelighed for de fleste mennesker, at der findes folk, som kun arbejder med deres hænder, og andre, som kun arbejder med deres hoved. Men i den konkrete arbejdsproces hører planlæggende tænkning og praktisk udførelse sammen. I kapitalismen bliver disse to sider til en fjendtlig modsætning, når det intellektuelle arbejde (videnskab) bidrager til konstruktion af maskiner, som igen tjener til udbytning af arbejderne. Således fremtræder videnskaben som kapitalens håndlanger, henholdsvis som kapitalens egen kraft. Men dette er ingen naturegenskab ved videnskaben, for når arbejderne selv regulerer deres produktion, kan de også indkoble videnskaben, så den kommer dem til gode.

Arbejdets samfundsmæssige produktivkræfter, altså det fælles arbejdes produktivkræfter, som udvikles gennem koopera-

tion, arbejdsdeling, maskineri og anvendelse af naturvidenskab og teknik, fremtræder som kapitalens produktivkræfter. Enhver videre udvikling af produktivkræfterne er et resultat af arbejdernes fælles arbejde, bedre maskineri er arbejdernes produkt. Produktivkræfternes udvikling kommer dog ikke arbejderne til gode i kapitalismen, men bringer kun kapitalisterne fordele, som et middel til produktion af større relativ merværdi. Hans eget arbejdes produktivkræfter træder altså overfor arbejderen som fremmede og fjendtlige, og bliver benyttet af kapitalen til forstærkning af udbytningen. Når f.eks. en godtroende arbejder kommer med forslag til forbedring på sin fabrik, så er han selv skyld deri, kunne man sige. For en "forbedring" af fabrikkens produktivitet vil for denne arbejder og alle kollegaer kun betyde en øget udbytning. Opfinderen af bedre produktionsmetoder får en lille præmie, men betragtet som helhed, kan kapitalisten derigennem presse mere merværdi ud af arbejderen.

4. Vi har set at kapitalens fetichkarakter fremstiller sig som personernes tingsliggørelse og tingenes personificering:

Forholdet mellem kapitalist- og arbejderklasse antager i den kapitalistiske produktionsproces den form, at arbejderne fremtræder som passive objekter for udbytningen, og at de produktionsmidler, de har skabt, bliver til udbytningsmidler, fordi de er kapitalistens privatbesiddelse. Derfor har arbejdernes kamp historisk rettet sig mod maskinerne og ikke imod det heri skjulte udbytningsforhold. Idet arbejderne destruerede produktionsmidlerne, lod de sig blænde af den kapitalistiske produktionsprocesses fetichkarakter. Det, at maskinerne fremtræder for arbejderen som levende udbytningsmiddel, ligger ikke i selve maskinerne, men i, at de anvendes kapitalistisk.

Imidlertid kan man ikke adskille maskinerne fra de bagvedliggende udbytningsforhold og så argumentere: "I sig (d.v.s. betragtet løsrevet fra kapitalforholdet) ville maskinerne, som de er i dag, allerede være brugbare for et socialistisk samfunds behov. Allerede i konstruktionen af en kapitalistisk maskine viser det sig, at den selv har en dobbeltkarakter, at den ikke blot er bygget til arbejdsprocessen, men også til valoriseringsprocessen, og derfor tages der ikke noget hensyn til arbejderen

(mangelfulde beskyttelsesforanstaltninger imod ulykker, larm, snavs, udstødningsgas o.s.v.) Først i socialismen vil maskinerne forandre skikkelse samtidig med at deres funktion forandres til at lette arbejdet og nedsætte arbejdstiden. De står dermed ikke mere overfor arbejderen som udsugere af merværdi.

SJETTE AFSNIT KAPITALENS AKKUMULATION

Merværdiproduktionsprocessen er indtil nu blevet fremstillet som en isoleret bevægelse. Denne bevægelse begynder med forvandlingen af en pengesum (P) til produktionsmiddel (P_m) og arbejdskraft (A). Den fortsætter i den produktionsproces (...Pr...), hvori varen fremstilles, som indeholder en merværdi (V'). Bevægelsen slutter med forvandlingen af denne varemængde V' til en i sammenligning med den oprindeligt indskudte sum forøget pengesum (P'). Vi udtrykker denne bevægelse i formlen:

$$P - V < \frac{A}{P_m} \dots Pr \dots V' - P'$$

Formlen fremstiller den kapitalistiske produktionsproces som en isoleret proces. Men enhver ved, at der uafbrudt bliver produceret. Kapitalens hunger efter merværdi bliver aldrig stillet, og arbejderne er tvunget til at sælge deres arbejdskraft igen og igen hele livet igennem. Den hidtidige fremstilling af produktionsprocessen som en isoleret proces har kun vist en del af virkeligheden, da der jo bliver produceret uafbrudt. Denne fremstillingsmåde er dog alligevel nødvendig. Hvis man vil forstå den kapitalistiske produktionsproces, kan man ikke analysere alt samtidigt. Sagens komplicerede karakter fordrer, at man går ud fra det simple og grundlæggende. Således har Marx først og

fremmest undersøgt varen i dens to funktioner som brugsværdi og værdi. Han har vist hvorledes pengene udvikler sig af vares værdi, og hvorledes pengene forvandler sig til kapital, såsnart også den menneskelige arbejdskraft er blevet en vare. Dernæst har han undersøgt det centrale problem, hvorledes merværdien opstår, hvordan den bliver produceret af arbejderne og tilegnet af kapitalisterne, set i en isoleret produktionsproces. Tilbage står at undersøge, hvilke forandringer der viser sig i forholdet mellem lønarbejde og kapital, når man betragter den kapitalistiske produktionsproces som en stadig gentagende, kontinuerlig proces.

I. Den kontinuerlige produktionsproces (reproduktionsproces).

Et samfund kan kun bestå, når der stadig bliver produceret. Kontinuerlig produktion fordrer — set i samfundsmæssig målestok — at gårsdagens produktion skaber forudsætningen for produktionen af i dag og i morgen. Der må ikke alene produceres forbrugsgoder, men også produktionsmidler i anseelig mængde for at produktionen kan fortsætte i samme eller forøget omfang.

Vi har forklaret den kapitalistiske produktionsproces som en merværdiproduktionsproces, uanset hvilken specifik brugsværdi, der bliver produceret, kommer det for kapitalisten kun an på, at den af ham indskudte pengesum ved produktionsprocessens slutning er forvandlet til en større pengesum. Denne interesse for merværdiproduktionen driver ham til ikke blot at lade pengene virke en gang som kapital, men stadig at producere merværdi med dem. Reproduktionsprocessen, d.v.s. den stadigt gentagne produktionsproces, er ligesom den isolerede proces bestemt ved merværdiproduktionen. For kapitalisten er den kontinuerlige produktionsproces et middel til at lade sin kapital producere merværdi kontinuerligt.

Afhængigt af, om kapitalisten konsumerer den producerede merværdi fuldstændigt, eller om han anvender en del af den til køb af yderligere produktionsmidler og arbejdskraft, taler man enten om simpel reproduktion eller om kapitalakkumulation.

Simpel kapitalreproduktion betyder, at den til produktionen

udlagte kapitalsum, forbliver lige stor, den produceres igen i samme omfang. Udvidet reproduktion eller *kapitalakkumulation* betyder, at den udlagte kapitalsum bliver forøget med en merværdi. Altså produceres der i et tilsvarende udvidet omfang på et højere niveau.

Uanset om det drejer sig om simpel reproduktion eller kapitalakkumulation, lader den blotte gentagelse af produktionsprocessen forholdet mellem arbejder- og kapitalistklasse fremtræde i et ganske andet lys. Sålænge produktionsprocessen bliver betragtet som en isoleret bevægelse, står lønarbejdere og kapitalist overfor hinanden som enkeltpersoner. Betragter man imidlertid reproduktionsprocessen i dens tidsmæssige og samfundsmæssige sammenhæng, bliver det klart, at det ikke er enkeltpersoner, der her står overfor hinanden, men persongrupper med ganske bestemte økonomiske funktioner. På den ene side står de, der kun ejer deres arbejdskraft og derfor i den kapitalistiske proces producerer merværdien, og på den anden side ejerne af produktionsmidlerne der som kapitalister tilegner sig denne merværdi uden vederlag. Den ene danner lønarbejdernes klasse, den anden kapitalisternes klasse. Arbejderklassen skaber uophørligt ny rigdom, kapitalistklassen tilegner sig den lige så regelmæssigt.

Under hensyntagen til klasse modsætningerne må vi undersøge de ændringer, som fremstår i den fortløbende produktionsproces, under tre synsvinkler, nemlig for så vidt de indvirker:

1. på den variable kapital
2. på totalkapitalen
3. ækvivalensbytningen mellem kapital og arbejde.

a. Forandringer med hensyn til den variable kapital.

Produktionsprocessen begynder ved kapitalistens køb af arbejdskraften. Arbejderen, der sælger sin arbejdskraft, modtager som ækvivalent herfor den pengeværdi, der er nødvendig til køb af de livsfornødenheder, der er nødvendige for hans reproduktion. Købet resp. salget gentager sig ved begyndelsen af hver ny produktionsperiode. Kapitalisten køber arbejdskraften ved begyndelsen af produktionsprocessen, men han betaler den i reglen først ved processens slutning (dagens, ugens eller

månedens slutning) efter at arbejderen har forbrugt sin arbejdskraft, altså først efter at han har produceret værdi og merværdi til kapitalisten. Arbejderen har altså selv produceret den værdi, som han får udbetalt som arbejds løn. Han har produceret denne værdimængde i form af varer, men bliver betalt med penge. Det ændrer dog intet ved, at arbejderen bliver betalt med en del af det af ham selv skabte værdiprodukt. For mens arbejderen forvandler en del af produktionsmidlerne til færdigvarer, forvandler kapitalisten de af arbejderen tidligere fremstillede varer til penge. Med disse penge betaler han arbejderen, det er altså arbejderens arbejde fra sidste uge eller sidste halve år, som hans arbejdskraft i denne uge eller i det næste halve år, bliver betalt med.

Den kendsgerning, at arbejderen bliver betalt med det af ham selv skabte værdiprodukt, træder endnu tydeligere frem, når arbejderklassen og kapitalistklassen i stedet for den enkelte arbejder og den enkelte kapitalist bliver stillet overfor hinanden. Det totale samfundsmæssige værdiprodukt er frembragt af arbejderklassen. Det bliver i første omgang helt tilegnet af kapitalistklassen, som giver en del af det tilbage til arbejderklassen i form af løn. Arbejderklassen anvender denne pengesum, lønnen, til køb af livsfornødenheder. Dermed er arbejderklassen givet den mulighed at reproducere sin arbejdskraft og at købe en del af de varer, som den selv har frembragt. Samtidig vender de i form af løn udbetalte penge tilbage fra arbejderklassen til kapitalistklassen. Efter konsumtionen af livsfornødenhederne står arbejderne igen med tomme hænder og tomme lommer og er på ny tvunget til at sælge deres arbejdskraft til kapitalisterne.

Undersøgelsen af den kapitalistiske produktionsproces i dens bevægelse og i dens samfundsmæssige form viser, at arbejderklassen skaber al samfundsmæssig rigdom, men at denne rigdom træder op imod den som kapitalistklassens ejendom. Idet arbejderklassen køber en del af denne rigdom for sin løn, giver den samtidig pengene, den samfundsmæssige form for rigdom, fra sig. Uden penge og andre midler til at opretholde livet for, gør arbejderklassens afhængighed af kapitalen sig på ny gældende. Hvad der er en forudsætning for den kapitalistiske produktionsmåde — arbejderens adskillelse fra produktions-

midlerne og dermed følgende tvang til at sælge sin arbejdskraft som vare — er samtidig det bestandige resultat af den kapitalistiske produktionsproces. Marx beskriver det således:

”Men det, der til at begynde med kun var udgangspunkt, bliver takket være processens eller den simple reproduktions blotte kontinuitet, hele tiden produceret på ny og gjort permanent som den kapitalistiske produktions særlige resultat. På den ene side forvandler produktionsprocessen uafbrudt den stofflige rigdom til kapital, til midler til valorisering (da. værdisøgning) og nydelse for kapitalisterne. På den anden side kommer arbejderen bestandig ud af processen på samme måde, som han trådte ind i den — som personlig kilde til rigdom, men blottet for alle midler til at realisere denne rigdom for sig . . . . Arbejderen producerer derfor selv bestandigt den objektive rigdom som kapital, som en magt, der er ham fremmed, som behersker og udsuger ham, og kapitalisten producerer lige så bestandigt arbejdskraften som en subjektiv kilde til rigdom, der er adskilt fra sine egne midler til tingsliggørelse og virkeliggørelse, en abstrakt rigdomskilde, der eksisterer i arbejderens blotte legemlighed, kort sagt arbejderen som lønarbejder. Denne stadige reproduktion af arbejderen d.v.s. hans fortsatte beståen er den kapitalistiske produktions ufravigelige betingelse.” (1:4, 808—09).

b. Forandringer med hensyn til totalkapitalen.

Arbejderklassen skaber den totale samfundsmæssige rigdom. Men for at produktionsprocessen overhovedet skal komme igang, er det nødvendigt at en kapitalist indskyder pengekapital til indkøb af produktionsmidler og arbejdskraft (dette nødvendige udlæg påberåber kapitalisten sig, når han indkasserer merværdien). Hvorfra denne oprindelige kapitalmængde stammer, viser sig i afsnittet om den såkaldte ”oprindelige akkumulation”. Men lige meget hvorfra denne kapitalmængde stammer, forandrer den karakter i den kapitalistiske produktionsproces. Det følgende eksempel viser dette:

En kapitalist har til at begynde med indskudt en kapital på 100.000 kr.; ved afslutningen af den årlige produktionsproces har han opnået en merværdi på 20.000 kr. hans samlede kapital

andrer altså nu 120.000 kr. Kapitalisten skal leve. Antager vi, at han i løbet af denne produktionsperiode konsumerer livsfornødenheder til en værdi af 20.000 kr., så bliver den oprindeligt indskudte kapital på 100.000 kr. formindsket til 80.000 kr., men med merværdien på 20.000 kr. kan han alligevel påbegynde den ny produktionsproces med 100.000 kr. Tænk vi os denne situation gentaget over 5 produktionsperioder, konsumerer kapitalisten i hver periode en femtedel af sin oprindeligt indskudte kapital. Hans kapital på 100.000 kr. er altså efter 5 år fuldstændig forbrugt. Alligevel kan han til enhver tid fortsætte produktionsprocessen med 100.000 kr., da han erstatter de 20.000 kr., som han har forbrugt af sin kapital med den til enhver tid opnåede merværdi på 20.000 kr.

Når kapitalisten i dette eksempel fuldstændigt har konsumeret sin oprindeligt indskudte kapital over 5 år og alligevel kan videreføre produktionsprocessen med en kapital på 100.000 kr., så betyder dette, at hans kapital nu kun består af uberettiget tilegnet merværdi, af ubetalt fremmed arbejde.

Eksemplet viser *at selve produktionsprocessens kontinuitet i løbet af kortere eller længere tid forvandler enhver nok så stor kapital til kapitalistisk merværdi*. Selvom det ved produktionsprocessens begyndelse var kapitalistens personligt erhvervede ejendom, er det efter nogen tid blevet en uden ækvivalent tilegnet værdi. Da de fleste af de store firmaer etableredes for mere end 50 eller 100 år siden, er det indlysende, at disse firmaers og koncerners kapital i dag udelukkende består af kapitaliseret merværdi. Altså af ubetalt fremmed arbejde.

At enhver kapitalmængde, som virker over et længere tidsrum, består af kapitaliseret merværdi, er det afgørende resultat af analysen af den kapitalistiske produktionsproces. Desuden er det klart, at kapitalistklassen lever af den merværdi, som arbejderklassen producerer. Det samlede merværdiprodukt ($v + m$) frembringes af arbejderne. Den del deraf, der svarer til den af kapitalisterne indskudte variable kapital, tilflyder arbejderne i form af løn. Merværdien tilegnes af kapitalisterne og forbruges delvis af dem. Dette er også tilfældet i det ovenstående eksempel, såsnart den oprindeligt indskudte egenkapital er opbrugt. *Arbejderklassen betaler altså kapitalistklassens underhold.*

c. Forvandlingen af ejendomslove og ækvivalentbyttets fremtrædelsesform

Som resultat af betragtningerne over den kapitalistiske produktionsproces har vi fastslået:

1. Kapitalistklassen betaler arbejderklassen med den af arbejderne selv skabte værdi.
2. Den af kapitalisterne i produktionen anvendte kapital består efter en årrække kun af merværdi forvandlet til kapital, altså af arbejderklassens ubetalte merarbejde.
3. Arbejderklassen betaler kapitalistklassens underhold.

Tidligere gik vi ud fra, at kapitalisten og lønarbejderen stod overfor hinanden på arbejdsmarkedet som ligeberettigede, frie personer. De byttede lige store værdier. Hver gav i bytte det, der tilhørte ham, sin ejendom. Arbejderen solgte sin arbejdskraft som vare og modtog fra kapitalisten en værdi, som svarede hertil i penge.

Værdien af arbejdskraften er som ved enhver anden vare bestemt ved den til dens fremstilling nødvendige arbejdstid. Den, der har købt varen arbejdskraft, kan bruge den efter eget forgodtbefindende. Kapitalisten kan altså råde over den arbejdskraft, han har købt som varer, efter behag. Varen arbejdskraft har i modsætning til alle andre varer den særlige brugsværdi: Den skaber under brugen ny værdi og endog mere værdi end den selv er værd. Den skaber merværdi.

Vi har ved analysen af den kapitalistiske produktionsproces set, at arbejderne bliver betalt med den af dem selv skabte værdi. Når vi tidligere forudsatte, at hver bytter sin ejendom, så fremtræder det altså nu som et skin: Kapitalisten bytter med værdier, skabt af arbejderklassen og som han uretmæssigt har tilegnet sig. Han bytter altså med værdier, som ikke er produkt af hans eget arbejde. Da kapitalisterne ejer produktionsmidlerne, er også det af arbejderne skabte produkt ifølge borgerlig ret kapitalisternes retmæssige ejendom.

Den borgerlige tænkning forstår ved "tyveri" kun, at en eller anden går hen og hugger noget, at man altså tilegner sig noget uden at betale nogen modsvarende ækvivalent for det. Hvad der foregår i produktionssfæren, analyserer den borgerlige videnskab derimod ikke. Kapitalisten kan efter gældende ret ikke

anmeldes for tyveri mod arbejderklassen, for han hugger ikke åbenlyst — synligt for alle — noget fra arbejderne. Hans permanente tyveri foregår — usynligt for den borgerlige bevidsthed — i ”produktionens lønkammer”. (1:1, 292)

”Den bytning (da. udveksling) af ækvivalenter, der fremtrådte som den oprindelige operation, har drejet sig således, at der kun tilsyneladende finder en bytning (da. udveksling) sted, idet, for det første, den del af kapitalen, der byttes (da. udveksles) mod arbejdskraft, selv kun er en del af det fremmede arbejdsprodukt, der er tilegnet uden ækvivalent og, for det andet må den ikke blot erstattes af den, som har fremstillet denne del, nemlig af arbejderen, men den må erstattes med et nyt merprodukt. Bytterelationen (da. udvekslingsrelationen) mellem kapitalist og arbejder bliver således nu til et ydre skin, der er knyttet til cirkulationsprocessen, en ren form, der er fremmed for selve indholdet og kun mystificerer det. Det stadige køb og salg af arbejdskraften er formen. Indholdet er det, at kapitalisten uden ophør omsætter en del af det fremmede arbejde, der allerede er materialiseret, og som han uafbrudt tilegner sig uden ækvivalent, mod at få en stadig større mængde levende fremmed arbejde i stedet. Oprindeligt fremtrådte ejendomsretten for os som begrundet i eget arbejde. I det mindste måtte denne formodning gælde, eftersom kun ligeberettigede varebesiddere står over for hinanden, og det eneste middel til tilegnelse af en fremmed vare var at afhænde sin egen, og denne sidste vare kunne kun fremstilles ved arbejde. Ejendom fremtræder nu for kapitalistens vedkommende som retten til at tilegne sig fremmed, ubetalt arbejde eller dets produkt og for arbejderens vedkommende som det umulige i at tilegne sig sit eget produkt.” (1:4, 825--26)

II. Den almene lov for den kapitalistiske akkumulation.

a. Kapitalakkumulationen.

Vi ved at kapitalens valoriseringsproces ikke kender nogen skranker. Det er ikke tilstrækkeligt at en pengemængde valoriseres *en gang*. Den må tværtimod gøre det til stadighed og

i stadig større målestok. Denne kapitalens iboende tendens bliver påtvunget enhver kapitalist gennem konkurrencen. For at kunne hævde sig må han stadig kunne udvide sin virksomhed, altså forvandle en stor del af den producerede merværdi til yderligere kapital til køb af yderligere produktionsmidler og arbejdskraft. "Anvendelse af merværdien som kapital d.v.s. forvandlingen af merværdien tilbage til kapital kaldes *kapitalens akkumulation*." (1:4, 820). Kapitalens valoriseringsbevægelse er ifølge sit væsen en akkumulationsbevægelse, en stadig vækst i den oprindelige kapitalmængde. Ledetråden for hver enkelt kapitalist må derfor — som Marx skriver — bestandig være: "Akkumuler, akkumuler. Dette er Moses og profeterne." (1:4, 840).

Kun ved en stadig akkumulation kan en stadigt voksende produktion af merværdi opnås. Og omvendt er en kontinuerlig akkumulation kun mulig ved en fortsat stigning i merværdiproduktionen:

"Men alle de metoder til at forøge arbejdets samfundsmæssige produktivkraft, der vokser frem på dette grundlag, er samtidig metoder til forøge produktion af merværdi, d.v.s. forøget merprodukt, der igen er det element, der danner akkumulationen. De er altså på samme tid metoder til produktion af kapital ved hjælp af kapital, d.v.s. metoder til kapitalens fremskyndede akkumulation. Den kontinuerlige forvandling af merværdi tilbage til kapital optræder som vækst i størrelsen af den kapital, der indgår i produktionsprocessen. Denne bliver atter grundlag for en udvidelse af produktionens trindhøjde, for de metoder til at forøge arbejdets produktivkraft, der ledsager den, og for fremskyndet produktion af merværdi." (1:4, 880).

Spørgsmålet er nu hvilke følger denne stadige kapitalakkumulation har for arbejderklassen. For at kunne besvare dette spørgsmål, må vi først undersøge hvilken indflydelse akkumulationen har på forholdet mellem kapitalens bestanddele (konstant og variabel kapital), for arbejderklassens stilling afhænger afgørende af den totale variable kapitalens størrelse.

b. *Ændringer i kapitalens organiske sammensætning.*

Den kapitalistiske produktionsproces er produktion af varer. Varer har dobbeltkarakter. De er en enhed af brugsværdi og værdi. Ligesom de færdige varer har dobbeltkarakter, har også deres produktionsproces en dobbeltkarakter. Den er på samme tid arbejdsproces, hvori der fremstilles brugsværdi, og valoriseringsproces, i hvilken værdi og merværdi bliver produceret. De af kapitalisterne købte produktionsfaktorer — produktionsmidler og arbejdskraft — må kunne opfylde den dobbelte funktion samtidig at være arbejdsfaktorer og valoriseringsfaktorer.

Af begge produktionsfaktorer (produktionsmidler og arbejdskraft) behøver kapitalisten en bestemt mængde. Afhængigt af produktivkræfternes niveau optræder et bestemt mængdeforhold mellem produktionsmidler og arbejdskraft, som svarer til et bestemt værdiforhold mellem konstant og variabel kapital.

Når arbejdets produktivkraft forøges ved tekniske forbedringer, d.v.s. at arbejderen producerer mere end før på samme arbejdstid, forbruger han flere produktionsmidler og arbejdskraft og samtidig forholdet mellem konstant og variabel kapital.

Når en sådan stigning i arbejdets produktivkraft fører til ændring af forholdet på værdisiden (mellem konstant og variabel kapital), taler Marx om en *stigende organisk sammensætning af kapitalen*. Idet mængden af produktionsmidler udtrykt i brugsværdi bliver større i forhold til mængden af arbejdskraft, stiger den konstante kapital, udtrykt i værdi, på bekostning af den variable kapital.

Tager vi f.eks. en kapitalmængde på 100. Af disse 100 udgør 80 oprindelig den konstante kapital og 20 den variable kapital. Gennem en forøgelse af arbejdets produktivkraft vokser den konstante kapitalens andel fra 80 til 90. Den variable kapitalens andel falder da til 10.

Hvilke følger denne stigende organiske sammensætning af kapitalen får for arbejderklassen, vil vi undersøge, efter at vi har fremstillet kapitalens centralisation. For gennem centralisationen forøges akkumulationen yderligere.

c. *Kapitalens centralisation*

Kapitalens bevægelse er ikke fuldt ud beskrevet ved hjælp af akkumulationen, d.v.s. den stadige forvandling af merværdien til yderligere kapital. Mellem de enkelte kapitalister består et skarpt konkurrenceforhold. Enhver må kunne producere så meget som muligt, og sælge produkterne så billigt som muligt. I denne konkurrencesituation vinder de kapitalister, der har de bedst produktionsbetingelser. Små eller mellemstore virksomheder bliver opkøbt af de større, eller to virksomheder slutter sig sammen for at udkonkurrere en tredje. Denne bevægelse er *kapitalens centralisation*. Den etableres også ofte gennem dannelse af aktieselskaber.

Centralisationen af flere enkeltkapitaler til en større enkeltkapital forstærker kapitalens akkumulation. De større kapitaler har bedre finansielle muligheder for indførelse af nye maskiner og andre tekniske fornyelser end deres mindre konkurrenter. I store kapitalistiske foretagender stiger derfor arbejdets produktivkraft uforholdsmæssigt hurtigere. Derved bliver merværdien forhøjet og altså også omfanget af den akkumulerbare kapital. Den forøgede kapitalmængde tillader påny indførelse af nye produktionsmetoder, hvilket betyder yderligere øgning i væksten i kapitalens organiske sammensætning. ”De kapitalmængder centralisationen har svejset sammen fra den ene dag til den anden, reproducerer og formerer sig som de øvrige, blot hurtigere og bliver dermed til nye kraftige løftestænger for den samfundsmæssige akkumulations fremskridt, er der dermed — nu om stunder — stiltiende indbefattet centralisationens virkninger.” (1:4, 885)

d. *Reservearme og industriel cyklus.*

Kapitalens stadigt voksende organiske sammensætning betyder, at kapitalens variable bestanddel falder i forhold til den konstante. Gennem forøgelsen af produktivkraften producerer arbejderne mere end før i samme tidsrum. De yder mere merarbejde end før og skaber større merværdi, som kan akkumuleres. Den gennem akkumulationen forøgede kapital må til den videre produktion forvandle en del af merværdien til

konstant kapital og en del til variabel kapital.

Her byder der sig to muligheder for kapitalen: Enten sker der bare en udvidelse af produktionen ved uforandret teknisk niveau. Så vokser arbejdermassen absolut. Eller der bliver indført tekniske fornyelser. Da falder antallet af arbejdspladser relativt. Efterspørgslen efter arbejdskraft er ikke bestemt af totalkapitalens størrelse, men af dens variable bestanddel. Det afhænger af den samfundsmæssige totalkapitals organiske sammensætning, hvor mange arbejdere der finder en arbejdsplads. Ganske vist kan den variable del af kapitalen stige absolut, men ved stigende organisk sammensætning af kapitalen må den falde i forhold til den konstante del. Jo større totalkapitalen er, jo hurtigere stiger den organiske sammensætning, og jo hurtigere falder den variable kapital i forhold til den konstante.

Jo hurtigere bevægelsen skrider frem, jo mindre arbejdskraft bliver der sat ind af kapitalen. Udbuddet af arbejdskraft bliver større end efterspørgslen. En del af arbejderne kan ikke længere sælge deres arbejdskraft og bliver arbejdsløse. Denne del af arbejderne kalder Marx *den industrielle reservearme*.

De bemærkninger, som nu følger, er nødvendige, fordi de viser hen til de virkelige forhold, som den industrielle reservearmes bevægelse, dens vækst og dens tilbagegang, i stor udstrækning afhænger af. Disse forhold kan endnu ikke behandles og udvikles systematisk. Her er en kort antydning i første omgang tilstrækkelig.

Det er kapitalisternes mål at bringe alle til rådighed stående produktionsmidler og arbejdskraft ind under kapitalens kommando og at anvende dem i den kapitalistiske produktionsproces. Men der er tidspunkter, hvor produktionen ikke kører for fuld styrke. Produktionsanlæg står delvis stille, råstoffer ligger ubenyttede på fabriksområdet, og færdigvarer stables op i lagerhallerne, fordi de ikke kan sælges.

Følgerne er afskedigelser, ødelæggelse af råstofferne og nedbrydning af maskiner og anlæg under standsningen. Da salget går i stå, og alle producerende varer altså ikke kan forvandles til penge, finder der kun en begrænset udnyttelse af kapitalen sted, og akkumulationen går tilbage.

Den kapitalistiske akkumulationsproces forløber altså ikke

efter en lige linie. Tider med gode forretninger veksler med dårlige tider. Som regel bevæger kapitalens akkumulationsproces sig i et bestandigt op- og nedadgående forløb. Marx kalder det *den industrielle cyklus*. (det idag brugte udtryk er "konjunkturcyklus"). Denne cyklus omfatter 5 faser, som glider over i hinanden, og som hver aftegner produktionens tilstand på givet tidspunkt. Marx kalder dem: jævn opgang, prosperitet, (fremgang) (da. højkonjunktur), overproduktion, krise og stagnation. (1:3, 649).

De borgerlige økonomer taler idag om højkonjunktur i stedet for prosperitet (fremgang), betegner overproduktion som "overophedet økonomi" og den uundgåelige krise som "forbigående tilbageslag".

Det er ganske vist ikke muligt på dette sted nøjere at forklare årsagerne til den kapitalistiske reproduktionsproces' cykliske forløb. Men vi kan vise virkningerne af den industrielle cyklus på arbejderklassens beskæftigelsessituation. Alt efter konjunktursituationen stiger og falder kapitalens efterspørgsel efter arbejdskraft. I en fase med fremgang og overproduktion kan denne efterspørgsel overstige udbuddet af arbejdskraft. Arbejdere, som før dannede reservearmeen, får nu arbejde, og da kapitalen behøver mere arbejdskraft end der er for hånden, kan arbejderne gennemtvinge lønforhøjelser. I modsætning hertil bliver arbejderne afskediget i massevis under en krise eller ved indskrænket produktion. Reservearmeen vokser, lønningerne falder, og mange af dem, som ikke bliver afskediget, må ofte indstille sig på kortere arbejdstid og tilsvarende lavere løn. Den kortere arbejdstid er idag et yndet middel til at tilsløre væksten i den industrielle reservearme. Korttidsarbejderen forbliver ganske vist i virksomheden, men han må sælge sin arbejdskraft under dens værdi. I det omfang han må arbejde kortere tid, er han selv arbejdsløs og således en del af reservearmeen.

Akkumulationsprocessen og den industrielle cyklus bestemmer altså reservearmeens øjeblikkelige størrelse, d.v.s. at den bestemmer, hvormange arbejdere, der på bestemte tidspunkter kan sælge deres arbejdskraft.

e. Den kapitalistiske akkumulations virkninger på arbejderklassens situation.

Da ikke alle arbejdere længere kan sælge deres arbejdskraft, bliver arbejderklassen splittet op i to dele, den aktive del (de beskæftigede) og den passive del (de ikke-beskæftigede). Kapitalistklassen kan spille de to dele af arbejderklassen ud mod hinanden: de arbejdsløse konkurrerer med de beskæftigede arbejdere om de eksisterende arbejdspladser.

Denne konkurrencekamp mellem arbejderne giver kapitalisterne mulighed for at holde lønningerne nede. De ubetalte arbejderarbejde stiger i forhold til det betalte. Dette betyder mere merarbejde, hvorved der skabes yderligere merværdi. Kapitalisterne forvandler denne større merværdi til yderligere kapital. Nye tekniske forbedringer bliver indført, og kapitalens organiske sammensætning stiger yderligere.

Denne proces kalder man idag "rationalisering": de tekniske nyskabelser gør flere og flere arbejdere overflødige. Hvis den samlede produktion ikke udvides, således at der opstår yderligere arbejdspladser, som er tilstrækkelige til at opfange de "bortrationaliserede" arbejdere, så bliver den industrielle reservearme nødvendigvis større og større. Marx viser, at stigningen i kapitalens organiske sammensætning på lang sigt skrider ulige hurtigere frem end den absolutte udvidelse af produktionen. Den samfundsmæssige total kapital vokser ganske vist i et bestemt tempo, men den variable kapitalens andel af total kapitalen aftager i et hurtigere tempo. I samme grad som kapitalens akkumulation og centralisation skrider frem, vokser også den industrielle reservearme, og kløften mellem arbejderne og kapitalisternes livsforhold udvides. Jo større den samfundsmæssige rigdom, den fungerende kapital og omfanget af dens vækst er, desto større bliver også den industrielle reservearme og den samlede arbejderklassens elendighed. Denne udvikling er et nødvendigt resultat af den kapitalistiske produktion. Den er, som Marx skriver: "den absolutte, generelle lov for den kapitalistiske akkumulation. Lige som alle andre lovmæssigheder modificeres den i sin funktion af mangfoldige omstændigheder . . ." (1:4, 907).

De borgerlige "kritikere" af den marxske teori plejer at fejle

denne lov af bordet ved ganske enkelt at henvise til arbejdernes situation i de moderne "vestlige industrinationer". "Elendighedsteorien" er ikke blevet bekræftet, Marx og klassekampen er en problemstilling fra det 19. århundrede.

Man "glemmer" bare følgende:

1. Ganske vist er der i dag i nogle kapitalistiske lande indtrådt en relativ bedring i arbejderklassens materielle situation sammenlignet med det nittende århundrede, men hermed er den af Marx formulerede lovmæssighed ikke modbevist.

Arbejderklassens relativt høje levestandard i f.eks. Forbundsrepublikken står i modsætning til arbejderklassens nedslående situation i de underudviklede kapitalistiske lande. Allerede heraf kan man se, at man ikke kan anvende denne lov på arbejderklassens situation i *et land*. Den af Marx formulerede lov, at stigningen i kapitalistklassens rigdom er forbundet med en stadig stigende elendighed i arbejderklassen, gælder kun for det samlede kapitalistiske verdensmarked. De gunstige akkumulationsbetingelser for kapitalen i f.eks. Forbundsrepublikken og den dermed forbundne relativt høje levestandard for den vesttyske arbejderklasse står i umiddelbar forbindelse med de underudviklede landes situation: landene i den tredje verden er henvist til bytning med de førende kapitalistiske nationer og bliver forfordelt trods ækvivalentbygningen. Ligesom enkeltkapitalisten skaffer sig ekstramerværdi overfor sin konkurrent ved mere produktive produktionsmetoder, således kan de kapitalistiske lande også skaffe sig en kæmpe ekstragevinst i bytningen med de underudviklede lande (som har en meget lav arbejdsproduktivitet). På verdensmarkedet gælder kun den nødvendige gennemsnitsarbejdstid, således at de underudviklede lande er tvunget til at sælge deres varer under deres nationale værdi. Den relativt høje levestandard blandt arbejderne i de førende kapitalistiske lande hænger altså sammen med disse landes ekstragevinster. Denne levestandard kan derfor aldrig blive arbejderne til del i *alle de kapitalistiske lande* på samme tid, da den beror på den dybeste elendighed hos de afhængige lande i den tredje verden.

Men det er ikke blot et eller andet sted langt væk i Asien, Afrika, eller Sydamerika, der hersker en sådan elendighed. I

Forbundsrepublikken er der snart 2 mill. "gæstearbejdere" fra underudviklede sydeuropæiske lande fra Italien, Spanien, Grækenland, Tyrkiet o.s.v. Disse gæstearbejdere er tvunget til at forlade deres land og tit også deres familie for at finde en arbejdsplads i de kapitalistiske lande, der for tiden har bedre akkumulationsbetingelser. Hele den kapitalistiske del af Europa danner således mere og mere et samlet arbejdskraftmarked. Hvormange og hvilke arbejdere, -hvornår og hvor længe disse finder en arbejdsplads — afhænger af Europas forskellige nationale kapitalers valoriseringsmulighed.

Således lever samtlige europæiske lønarbejdere — og ikke kun sydeuropæerne — i den stadige usikkerhed at kunne miste deres arbejdsplads. Som lønarbejdere er de jo alle kun "gæster" hos kapitalisterne og kan ved første og bedste lejlighed blive sat på porten. At den europæiske reservearme for tiden overvejende er sammensat af spaniere, italienere, grækere o.s.v. udelukker ikke, at en reservearme af f.eks. vesttyske arbejdere allerede i morgen må vandre til England eller Frankrig som "gæstearbejdere".

2. Ganske vist forkynder presse og regering næsten daglig: Arbejderne i BRD har det godt. Levestandarden har aldrig været så høj som nu. Men hvad betyder "høj levestandard"? Marx sammenfatter resultaterne af analysen af merværdiproduktionen således:

"Inden for det kapitalistiske system anvendes alle metoder for at forøge arbejdets samfundsmæssige produktivkraft på den enkelte arbejders bekostning, alle midler til udvikling af produktionen forvandler sig til midler til at beherske og udbytte producenten, lemlæster arbejderen til et menneskebrudstykke, degraderer ham til et maskinappendiks (ved hæng), tilintetgør arbejdets indhold gennem dets kval, gør ham fremmed over for arbejdsprocessens åndelige muligheder i en målestok, der er den samme som den, i hvilken videnskaben indlemmes i arbejdsprocessen som selvstændig kraft, de forvansker de betingelser, som han arbejder under, og gør ham under arbejdsprocessen til offer for det småligste og mest hadefulde despoti, forvandler hans levetid til arbejdstid . . . . Men alle metoder til produktion af merværdi er også metoder til at akkumulere, og omvendt bliver enhver

udvidelse af akkumulation middel til at udvikle disse metoder. Heraf følger, at arbejderens lod, hvad enten hans aflønning er høj eller lav, må forværres i samme målestok som kapital akkumuleres." (1:4, 908).

I BRD og nogle andre kapitalistiske lande har arbejderne ganske vist i deres fritid som konsumenter en relativt høj "levestandard" men hvis vi spørger efter "levestandard" i arbejdstiden, som udgør den største del af en arbejders liv, så viser det sig, at arbejderklassen som før er underkastet kapitalens despoti. Hvad "levestandard" virkelig betyder for arbejderen, viser sig altså ikke i fritiden, men først i den daglige arbejdsproces.

På grundlag af storindustrien bliver kapitalmasser uophørligt kastet fra den ene produktionsgren til den anden, og arbejderne er tvunget til at følge kapitalen. Derfor vokser stadig usikkerheden omkring deres eksistens og dette så meget mere, jo mere ensidigt arbejderne er uddannet som følge af arbejdets deling. På den ene side må de være i stand til, om nødvendigt at finde sig til rette i alle produktionsgrene, hvilket de på den anden side ikke kan, fordi de kun besidder specielle kundskaber og færdigheder. Selv besøg på omskolingskurser er snarere en yderligere belastning end en virkelig hjælp, for som produkt af et sådant kursus kommer der i bedste fald atter en ensidigt uddannet delarbejder. Marx viser hvorledes denne modsigelse mellem følgerne af den kapitalistiske arbejdsdeling og kravene fra storindustrien til arbejderklassen "ophæver al ro, fasthed og sikkerhed i arbejderens livssituation, hvorledes han stadig berøves arbejdsmidlerne og med dem midlerne til at leve, og hvorledes den truer med at overflødiggøre hans delfunktion og med den ham selv." (1:3, 693-94).

Har arbejderne en arbejdsplads, så lider de under den høje arbejdsintensitet. Den stadige forhøjelse af arbejdstempoet er i kapitalens interesse. At arbejderne efterhånden går i stykker på det, bekymrer ikke kapitalen. Antallet af tilfælde af invaliditet tiltager stadig. Idag er årsagen til invaliditet overvejende at finde deri, at ved det høje arbejdstempo bliver arbejderens nervesystem angrebet til det yderste og vedvarende nedbrudt. Ifølge borgerlige undersøgelser er hver

5. i BRD psykisk syg, 600.000 deraf uheldeligt. Men ikke kun arbejderens nerver bliver ødelagt. Arbejderklassen er bestandig i livsfare, mens den må producere merværdi.

III. Hvorledes den borgerlige videnskab forklarer kapitalismen.

I afsnittene 2—5 i denne indføring blev kapitalens valoriseringsproces ($P-V-P'$) analyseret udførligt. Derved blev det vist, at kapitalen kun valoriseres gennem udbytning af lønarbejderne, gennem den uretmæssige tilegnelse af proletariatets merarbejde. Her i 6. afsnit blev fremstillet, hvorledes merværdien bliver forvandlet til yderligere kapital. derved blev det klart, at kapitalistens samlede kapital efterhånden forvandles til kapitaliseret merværdi. "Kapital" er altså ikke andet end den af arbejderklassen frembragte, men af kapitalistklassen tilegnede rigdom.

Det er let at indse, at kapitalisterne og deres videnskabelige håndlangere ikke har nogen som helst interesse i udbredelsen af en sådan erkendelse. Det er meget mere i deres interesse at tilsløre indsigten i den virkelige mekanisme i den kapitalistiske produktionsmåde, altså at lægge røgslør over klasse- og udbytningsforholdet for arbejderklassen (og også for sig selv). De "teorier" der til dette formål bliver sat i verden, er vidt udbredt, og bliver hyppigt troet, fordi de kapitalistiske udbytningsforhold ikke er åbent synlige. Først gennem den videnskabelige-marxistiske analyse kan disse forhold fattes og begribes. — I det følgende skal de vigtigste borgerlige "teorier" om kapital og merværdi kort fremstilles og kritiseres.

a. Hvad borgerlige videnskabsmænd forstår ved "kapital"

1. Kapital som produceret produktionsmiddel

Spørgsmålet, om hvad kapital er, bliver hyppigt besvaret med følgende: produktionsanlæg, fabriksbygninger, maskiner, værktøj o.s.v. er kapital. Og de nævnte ting er kapital, fordi de ikke er blevet produceret til umiddelbar konsumtion, men tjener til fremstilling af nye produkter. De er altså kapital, fordi de er produktionsmidler, og den, der benytter og anvender sådanne produktionsmidler, er en kapitalist.

Med en sådan definition skal det "bevise", at kapitalismen er lige så gammel som menneskeheden og også vil blive ved at bestå lige så længe, som menneskeheden eksisterer. For en samfundsmæssig arbejdsproces uden anvendelse af produktionsmidler er umulig. — Definitionen beviser imidlertid højest, at der også gives "kapitalister" i dyreriget. Aben i Zoo, der søger sig en stok for dermed at fiske efter en banan, der ligger udenfor buret, denne abe anvender produktionsmidler og er altså — en kapitalist. Den illusion, at produktionsmidlerne som sådan allerede er kapital, modsvarer nødvendigvis den kapitalistiske produktionsmådes karakter: Når arbejderen sælger sin arbejdskraft står kapitalisten overfor ham som ejeren af produktionsmidlerne. Kapitalisten kan tilegne sig arbejderens merarbejde, idet han anvender disse produktionsmidler som udbytningsmiddel. Marx skriver dertil:

"Set fra valoriseringsprocessens (da. værdiøgningsprocessen) standpunkt er den konstante kapital eller produktionsmidlerne kun til for at opsuge arbejde og med hver dråbe arbejde at opsuge en dertil svarende mængde merarbejde." (1:2, 398).

I den kapitalistiske produktionsproces virker produktionsmidlerne altså ikke kun som blotte arbejdsmidler, men på samme tid som middel til valorisering af kapitalen. Derved fremkommer det skin, at udbytningen blot er arbejderens forhold til en genstand, et produktionsmiddel. Vi ved imidlertid, at udbytning er et forhold mellem mennesker henholdsvis mellem klasser: Kun når besidderne af den blotte vare arbejdskraft står over for produktionsmiddelbesiddernes klasse og er tvunget til at sælge sig til denne kapitalistklasse, virker produktionsmidlerne som kapital:

De muliggør da for kapitalisterne den uretmæssige tilegnelse af proletariats merarbejde. Derimod virker produktionsmidlerne i kommunismen, hvor de er i arbejdernes kollektive besiddelse, ikke mere som kapital, men kun som arbejdsmiddel til fremstilling af brugsværdier.

Til "teorien" om kapital som et produceret produktionsmiddel bemærker Marx: "Den kapitalistiske produktionspraktiske agenter og deres ideologiske vrøvlhoveder er i lige så høj grad ude af stand til at tænke produktionsmidlet adskilt fra den antagonistiske samfundsmæssige typiske maske, der i dag

klæber til det, som en slaveejer er ude af stand til at tænke selve arbejderen adskilt fra hans typiske tilstand som slave." (1:3, 635)

2. Arbejdskraften som arbejderens "kapital"

Ved siden af forvekslingen af produktionsmidlerne med kapital bliver hyppigt præsenteret den opfattelse, at arbejderen selv er en kapitalist. Denne "teori" findes endog i funktionærtidsskriftet hos IG Chemis ("Gewerkschaftliche Umschau" 1959), hvori det hedder: "Arbejderens kapital er hans arbejdskraft, arbejdsgiverens kapital er ejendom". Denne opfattelse går ud fra, at arbejderen ikke er ejendomsløs men ejer varen arbejdskraft. Denne vare kan han sælge mod penge, og med disse penge kan han skaffe sig livsfornødenheder. Når han konsumerer disse livsfornødenheder, reproducerer han sin vare arbejdskraft, og kan altså sælge den påny. Gennem dette stadig gentagende kredsløb er arbejderen sikret en livslang, varig indkomst. Derved adskiller han sig ikke mere fra kapitalisten, hvem der som produktionsmiddelbesidder ligeledes hele livet tilflyder en indkomst. Det er naturligvis rigtigt, at begge klasser oppebærer en "indkomst", kapitalistklassen på grund af besiddelsen af produktionsmidlerne, arbejderklassen, fordi den besidder arbejdskraften. *Men ved den blotte besiddelse af en vare er man endnu ikke kapitalist*, heller ikke ved besiddelsen af varen arbejdskraft. For arbejderen kan med sin arbejdskraft selv slet intet begynde, han kan ikke bruge den for sig selv, fordi han ikke besidder produktionsmidler. Han må sælge den. Arbejdslønnen svarer imidlertid kun til arbejdskraftens værdi. d.v.s. den er kun tilstrækkelig til at genfremstille den i den kapitalistiske produktionsproces udnyttede arbejdskraft. Det stadige salg af arbejdskraften bringer altså ikke på nogen måde arbejderen rigdomme, men holder ham kun i live.

Anderledes ser det ud for køberen af varen arbejdskraft, for kapitalisten: Hans penge og hans produktionsmidler forvandler sig først virkelig til kapital ved køb af arbejdskraft: Først idet kapitalisten lader arbejderen arbejde, bliver varen arbejdskraft til en kilde til merværdi – men denne merværdi tilflyder ikke arbejderen, men besidderen af produktionsmidlerne. Først derigennem bliver produktionsmiddelbesidderen kapitalist,

mens ydelsen af merarbejde for arbejderen kun er en betindelse for overhovedet at kunne leve. Marx mente, at denne "teori" om arbejdskraften som kapital alene var et "gode for belletristiske grønmalere og vrøvlehoveder i blåt, der slikker alle videnskaber ind i deres lakridssøde lort". (Grundrids. Kbh. 1970. s. 118).

b. Hvordan den uretmæssige tilegnelse af merarbejdet bliver retfærdiggjort

At merværdien er resultatet af den kapitalistiske produktionsproces, altså af udbytningen af arbejdskraften, er ikke åbent synlig. Det eneste kapitalisten ved, og det eneste, der interesserer ham, er, at han ved regnskabsårets slutning har flere penge end ved begyndelsen, at han altså har lavet et overskud, en gevinst. Hvor netop denne gevinst kommer fra er ikke så vigtigt for kapitalisten, hovedsagen er, at den er der. I overensstemmelse hermed anstrenger de borgerlige teorier sig heller ikke så meget for at forklare denne gevinsts oprindelse, men forsøger frem for alt at begrunde og retfærdiggøre, at kapitalisten tilegner sig denne gevinst retmæssigt.

1. Gevinst som erstatning for konsumafkald.

Når nogen vender de værdier, som han har i sin besiddelse, til produktionsmidler i stedet for at omsætte dem til luksusgenstande og at bortødsle og forøde disse, så yder han et afkald. I stedet for at føre et herligt liv, "investerer" han. Han vil dog kun gøre dette, for at gøre de værdier, der er i hans besiddelse, større, d.v.s. hvis han modtager en erstatning og belønning for det ydede konsumafkald. Netop dette er tilfældet hos kapitalisten, der giver afkald på egne nydelser for at skaffe andre folk arbejdspladser. For denne uegennyttige opførsel og dette afsavn tilstås der ham naturligtvis en godtgørelse. Den får han i form af profit.

Overfor en sådan opfattelse må det siges, at det ikke er efter kapitalistens forgodtbefindende enten at anvende sin kapital produktivt eller at forøde den. Konkurrencekampen tvinger ham tværtimod til stadig akkumulation. Hvis han vil vedblive at være kapitalist, så kan han ikke konsumere sin rigdom

individuel. Forbruger han alle sine penge, så bliver han selv til varen arbejdskraft. — Merværdien opstår ikke af afkald hos kapitalisten, men omvendt af arbejderens *tvungne afkald* på det af ham selv skabte merprodukt. Kapitalisten kan ned dette merprodukt på den ene side forøge sin kapital og på den anden side samtidig føre et ødselt liv.

Marx kendte et godt helbredelsesmiddel mod "samvittigheds-kvalerne" hos denne kuriøse kapitalist, der foregav til stadighed at måtte kæmpe mod fristelsen til at forøde sin kapital bort — nemlig arbejderklassens ekspropriation af kapitalisterne: "Simpel medmenneskelig følelse kræver, at man befrier kapitalisten fra matyrium og fristelse, på samme måde som slaveejerne i Georgia fornyligt gennem slaveriets ophævelse blev befriet fra det smertende dilemma, om de helt og holdent skulle solde det merprodukt op i champagne, som man havde pisket ud af neger-slaven eller, om man også delvis atter skulle forvandle det til mere jord og neger." (1:4, 844).

2. *Gevinst som risiko-præmie*

For kapitalisten er det en svær afgørelse at anvende sine penge som kapital, for han løber dermed en stor risiko. Udbyttet og forøgelsen af hans kapital er ikke på nogen måde på forhånd garanteret. Ved indkøb af råstoffer kan han blive bedraget og få dårligt materiale. Under produktionsprocessen kan der ske skader og ulykkestilfælde. Strejker kan lægge hele produktionsn stille. Ved en ugunstig markedssituation kan kapitalisten blive tvunget til at sælge de producerede varer under deres værdi. I ekstreme tilfælde kan hele valoriseringsprocessen resultere i arbejdsgiverens bankerot i stedet for profit. Et sådant risikofyldt eventyr påtager kapitalisten sig kun, fordi der venter ham en tilsvarende præmie. Han får denne præmie i form af gevinst.

Denne teori udtrykker kun den selvindlysende sandhed, at også den herskende klasses liv ikke er risikofrit i det af konkurrencekamp og klassekamp beherskede kapitalistiske samfund. Men hvad angår produktionsprocessen, så er arbejderens risiko her sikkert større end kapitalistens: Hvis reproduktionsprocessen standser, så er det arbejdereren, der ryger på gaden, ikke kapitalisten. Ulykkestilfældene under produktions-

processen rammer mest arbejderen og er næppe en skade for den godt forsikrede kapitalist. Ganske vist bærer kapitalisten den risiko, at måtte sælge sine varer under deres værdi. Men ligeledes har han den chance at kunne sælge dem til deres værdi (eller sågar endda derover). Her afgør altså markedssituationen om kapitalisten kan beholde den fra hans arbejdere afpressede merværdi for sig selv eller må bortgive en del til køberne af varerne.

Den enkelte kapitalists uafhængighed af markedet vil vare indtil arbejderne gør en ende på deres afhængighed af kapitalen. Den proletariske revolution vil definitivt få has på kapitalisternes "risiko" og "eventyr".

3. Gevinst som løn for arbejdsgivervirksomhed

For at en moderne kapitalistisk virksomhed virkelig kan fungere er det ikke nok alene med lønarbejderens arbejde, men der må også udøves funktioner som virksomhedsledelse, planlægning og organisation. Disse ophøjede arbejder kan kun udføres af arbejdsgiveren. Om den "skabende arbejdsgivervirksomhed" fantaserer en borgerlig "videnskabsmand" med følgende ord: "Kapitalen ville være død, hvis den ikke fik liv gennem arbejdsgiverpræstationen. Endnu mere væsentligt er, at arbejdet ville være råt og uproduktivt, hvis det ikke blev organiseret, udviklet og anført af arbejdsgiveren. Den sociale forurettelse, som stammer fra industriens grunderperiode og blev næret både af marxismen og af et skyld- og medlidenhedskompleks hos borgerskabet, har ført til en overvurdering af arbejderen... Har nogen arbejder lagt grundlaget for tysk maskinteknik, og for tysk elektronik? ... Hvem er det der har givet kapital og arbejde liv, hvis det ikke er en over de arbejdende masser hævet lederguppe, udvalgt gennem begavelse og uddannelse, hvis virksomme kerne er en foretagsom og igangættende kraft. (Josef Windschuh, *Der Dreifache Wert der Unternehmerfreiheit*, i: *Vortragsreihe des Deutschen Industrieinstituts* nr. 6/ 1966).

Arbejdsgiveren har dermed ansvaret for hele virksomheden og giver daglig sin arbejdskraft (nøjagtig som lønarbejderen) ud til alle de gøremål, som er nødvendige, for at virksomheden kan fungere gnidningsløst. Denne arbejdsgiverbeskæftigelse bringer

en stor fysisk og frem for alt en psykisk belastning med sig, så at hjertesygdomme, kredsløbskollaps og nervesammenbrud som regel ikke lader vente længe på sig. Som alle andre arbejdere må også arbejdsgiveren stadig reproducere sin arbejdskraft, og dette er muligt for ham, når der stadig tilflyder ham en gevinst: Lønnen for det præsterede arbejdsgiverarbejde.

Vi har i femte afsnit set, at den arbejdsdelte produktionsproces gør en ledelses- og koordineringsfunktion af delarbejderne nødvendig for at muliggøre totalarbejderens meningsfulde og planmæssige beskæftigelse. I dette afsnit har det imidlertid også vist sig, at ved den kapitalistiske produktionsmåde står den ledelsesvirksomhed, der udøves af arbejdsgiveren, samtidig i kapitaludnyttelsens og udbytningens interesse (overvågning, angiveri o.s.v.). Mens arbejdsgiverens overvågningsvirksomhed ikke skaffer nogen værdi, går den arbejdskraft, som han giver ud til planlægning og koordinering af den konkrete arbejdsproces med ind i den værdi af de produkter, der er skabt af den produktive totalarbejder.

Både ved overvågningsvirksomheden og ved koordinationen af den konkrete arbejdsproces giver arbejdsgiveren sin arbejdskraft ud. Hvis han sætter særlige lønarbejdere til at varetage disse funktioner, (hvad der som regel også er tilfældet), så må han betale dem en løn, der svarer til værdien af deres arbejdskraft. Men da han selv udfører de ledende arbejder, betragter han den økonomiske gevinst som "løn" for sit eget arbejde. Mens den normale delarbejders løn er bestemt af værdien af hans arbejdskraft, er det et spørgsmål, hvad der egentlig regulerer størrelsen af denne særlige "arbejdsgiverløn". Arbejdsgiveren sælger slet ikke sin arbejdskraft. Størrelsen af hans "løn" afhænger i virkeligheden af merværdiraten og er identisk med størrelsen af den producerede merværdi fra arbejderne i hans virksomhed. Her viser det sig, at lønarbejde og "arbejdsgiverarbejde" i bund og grund er forskellige: "Arbejdet" med udbytningen frembringer den merværdi, hvoraf kapitalisten kan akkumulere og på samme tid leve godt. De udbyttede arbejder derimod fører kun til, at de slet og ret kan reproducere deres liv som lønarbejdere.

Arbejdsgiverens arbejde skaber ikke en tøddel merværdi. Dets resultat kan højst være, at den af arbejderne producerede

merværdimasse fremstår i en højere profirate. Arbejdsgiveren beregner ikke merværdien af den indskudte variable kapital $(\frac{m}{v})$ men af den samlede kapital $(\frac{m}{c+v})$. Lykkes det ham nu gennem særlig god planlægning, organisation o.s.v. at afpresse arbejderne 100 kr. merværdi og derved kun at indskyde $200c + 100v$ i stedet for $300c + 100v$, så opnår han en profirate på $\frac{100}{300}$ i stedet for på $\frac{100}{400}$, altså på 33 pct. i stedet for på 25 pct. Merværdiens størrelse forbliver den samme, den fremstår blot med et højere procenttal.

Når arbejdsgiveren ikke arbejder med sin egen, men med lånt kapital, forstærkes indtrykket af, at arbejdsgiveren blot er en arbejder. Her må han nemlig afstå en del af sin merværdi som rente til pengeudlåneren, som ikke behøver at røre en finger for denne rente. Derimod må arbejds giveren først presse merværdien ud af sine arbejdere, altså påtage sig udbytningsens møje. Som "løn" for dette "arbejde" stikker han en del af merværdien i lommen som gevinst.

"Teorien" om gevinsten som løn for arbejdsgiveraktivitet åbenbarer sin tåbelighed, men også sin rationelle kerne, når man kaster et blik på de idag herskende former for kapitalistisk virksomhed, på koncernerne og aktieselskaberne: Her findes der overhovedet ingen arbejdsgivere mere. Samtlige beskæftigede i et aktieselskab, fra arbejdsmanden til den øverste manager, er arbejdskraft, som er købt på markedet. Det gælder også de bedriftsledere og managers, som nu udøver den forvaltnings- og ledelsesfunktion, som man foregav skulle være arbejdsgiverens præstation. Med henblik på disse virksomhedsformer skriver Marx: "Den kapitalistiske produktion selv har medført, at der er personer, der kan udføre overordnet ledelsesarbejde, helt adskilt fra kapitalbesiddelsen. Det er derfor ikke længere nødvendigt at lade dette overordnede ledelsesarbejde udføre af kapitalister." (3:2, 502).

Lønarbejdernes hieraki indenfor virksomheden står overfor kapitalbesidderne *udenfor* virksomheden, nemlig aktionærerne, som stryger merværdien i form af årlige dividender uden at yde det ringeste arbejde. Men denne udvikling, skriver Marx, "blev også det sidste påskud til sammenblanding af driftsherregæst med forvaltningsløn bragt ud af verden, og profitten fremtrådte også i praksis som det, den ubestrideligt var teoretisk, som

simpel merværdi, værdi der ikke er betalt noget ækvivalent for, som ubetalt arbejde . . ." (3:2, 505—06)

IV. Den såkaldte oprindelige akkumulation eller den voldsomme oprindelige tilegnelse

På spørgsmålet om, hvorledes man egentlig bliver kapitalist, får man hyppigt det svar, at man bare må arbejde sig op. Fra tallerkenvasker til multimillionær er der ganske vist lang vej, men der findes folk, der med held har tilbagelagt denne vej. Den, der er naturligt doven og arbejdssky, behøver ikke at undre sig over, at han hele sit liv forbliver lønarbejder. På spørgsmålet om, hvorledes hele kapitalismen overhovedet er opstået, får man svar på samme tåbelige måde. Marx har gjort sig lystig over dette forhold med følgende ord: "I længst forsvundne tider fandtes der på den ene side en flittig, intelligent og fremfor alt sparsommelig elite og på den anden nogle dovendidrikker, der soldede alt op, hvad de havde og mere til. Legenden om det *teologiske* syndefald fortæller os jo, hvorledes mennesket blev fordømt til at æde sit brød i sit ansigts sved, historien om det *økonomiske* syndefald afslører på den anden side for os, hvordan det kan være, at der findes folk, der på ingen måde har dette nøddigt. Men lige meget med det. Således gik det til, at de første akkumulerede rigdom, mens de andre til sidst ikke havde andet at sælge end deres eget skind. Og fra dette syndefald daterer den store masses armod sig, der stadigvæk til trods for alt sit arbejde ikke har andet at sælge end sig selv, og herfra daterer sig de få's rigdom, der stadigvæk vokser, selv om de forlængst er holdt op med at arbejde." (1:4, 998).

Enkelte personer med jernenergi og totalt afkald på livsnydelser kunne sikkert også nu til dags møjsommeligt "arbejde sig op", men de fleste nutidige kapitalister har ikke betrukket denne tornede vej, og de har derimod arvet deres kapital. I deres familier er den allerede nedarvet gennem generationer. Heller ikke de mægtige kapitalsummer, som er opstået i løbet af det 16.—18. århundr. kan være resultatet af enkelte folks sparsommelighed og flid, men må være kommet i stand på anden måde. Adskillelsen mellem produktionsmiddelbesiddelse og besiddelse

af varen arbejdskraft er forudsætningen og grundlaget for den kapitalistiske produktionsmåde. Vi må altså betragte, hvorledes det er kommet dertil, at producenternes masse blev adskilt fra deres produktionsmidler, og på den anden side hvorledes et mindretal har bragt sig i besiddelse af pengene og produktionsmidlerne.

Denne historiske situation bliver i almindelighed benævnt den oprindelige akkumulation. Den er forhistorien til den kapitalistiske produktionsmåde. I løbet af denne tid har samfundets spaltning mellem kapitalister og lønarbejdere sat sig igennem i hele samfundet.

Det er vigtigt at forstå dette for at kunne erkende, at den kapitalistiske produktionsmåde ikke er en selvfølgelig naturlov, men er *opstået historisk* og altså også igen kan og må forandres historisk.

I førkapitalistisk tid var den store masse af producenter (livegne, halvfrie bønder) ganske vist bundet til deres jord, men på den anden side kunne de selv forsørge sig derved. Midlerne til produktion af de nødvendige livsforbrødsvarer tilhørte dem selv. Endog de livegne havde ret til jorden.

Marx har med eksempel i England beskrevet, hvorledes jordbrugsproducenterne blev fordrevet fra deres livsbetingelser – jorden. Den opblomstrende uldmanufaktur forvandlede bøndernes agerland til fåregræsgange, da fåredriften blev de feudale storgodsejeres hovedindtægtskilde. Jo mere uldfabrikationen udviklede sig, desto mere blev jordbrugsproducenterne fordrevet med magt fra deres jord. De livegne, der arbejdede som hoveriarbejdere hos feudalherren, blev også berøvet deres eksistensgrundlag. Der var ikke andet for dem at gøre, end at føre et vagabondliv, for antallet af arbejdspladser i de opkommende kapitalistiske manufakturer var i første omgang endnu stærkt begrænset. De tidligere jordbrugsproducenters vagabonder blev bekæmpet ved hjælp af en terroristisk lovgivning. ”Således blev den landbefolkning, der med vold var blevet eksproprieret fra jord og hjem, forjaget og gjort til vagabonder, nu pisket, brændemærket og martret ind i en disciplin, nødvendig for lønarbejdets system, ved hjælp af grotesk-terroristiske love.” (1:4, 1029).

På samme tid blev i byerne de enkelte vareproducenter,

håndværkerne ruineret. Den ny frembrydende manufaktur kunne producere billigere og slog håndværkerne som konkurrenter af marken. De tidligere håndværkere måtte til slut bortfæste sig som lønarbejdere i manufakturernes.

Således blev producenternes masse revet løs fra deres produktions- og livsbetingelser (jord, håndværkssteder), og et mindretal kom ved hjælp af rov og magt i besiddelse af samfundets produktionsmidler. Den store masse af tidligere selvstændige producenter blev forvandlet til "frie" lønarbejdere.

Vi ved, at til en udfoldet kapitalistisk produktion er store pengesummer nødvendige. De indenlandske guld- og sølvkilder i Europa, oprindelsesstedet for kapitalistisk produktion, kunne snart ikke mere dække det stigende pengebehov. Hvordan blev nu de nødvendige penge fremskaffet?

De italienske handelsselskaber f.eks. bragte gennem handel med orienten et utal af penge sammen. Privatforetagender, der kaldte sig aktieselskaber, og hvori det engelske kongehus finansielt var indblandte, skrabede alene mellem 1577 og 1580 600.000 pund Sterling sammen.

De spanske og portugisiske erobrere (Columbus, Pizarro, Cortez og Vasco da Gama) udryddede indenfor 50 år omtrent 50 mill. indianere og fik ved deres "eventyrlige opdagelsesrejser" – som de borgerlige historikere kalder det – mere end 500 mill. guldpesos i bytte . . .

Hvis vi altså ser på den oprindelige akkumulation under et, kommer vi til det resultat, at "kapitalen er kommet til verden med blod og snavs drivende ud af alle porer fra top til tå". (smnl. 1:4, 1058).

Vi ser, at i kapitalismens forhistorie spiller den umiddelbare magt en afgørende rolle. Den, der har studeret, hvordan den kapitalistiske produktionsmåde virkelig er opstået, vil næppe engang kunne finde den i begyndelsen af dette afsnit nævnte "teori" latterlig. Sandheden om den oprindelige akkumulation afslører den kynisme og den foragt, der taler ud fra disse teorier. Den såkaldte oprindelige akkumulation er i virkeligheden den voldelige, oprindelige tilegnelse af folkets store masser.

SYVENDE AFSNIT

ARBEJDSLØNNEN

Det drejer sig i denne skolingstekst om at undersøge arbejderklassens forhold til kapitalistklassen. Til dette formål måtte vi fremstille, hvad en vare egentlig er, hvorigennem dens værdi bestemmes, og hvorledes denne værdi antager selvstændig form i penge. I denne selvstændige form bliver pengene til udgangspunkt for bevægelsen $P-V-P'$, i hvilken de virker som kapital og valoriseres. Vi så, at den menneskelige arbejdskraft under kapitalisme osse er en vare, nemlig den for dette samfundsmæssige system vigtigste og afgørende vare. Thi kun ved, at kapitalisten kan købe den særlige vare arbejdskraft og anvende den produktivt, forvandler hans penge sig til kapital. Hvorledes produktionsprocessen, i hvilken kapitalen valoriseres, ser ud, blev påvist i afsnittene om den absolutte og relative merværdi. I afsnittet om den kapitalistiske akkumulation og reproduktion så vi endelig, at udbytningsforholdet mellem kapitalistklassen og arbejderklassen først bliver fuldstændig åbenbart, når man ikke mere undersøger den kapitalistiske produktionsproces som en engangsforeteelse, men betragter den i sin realitet, nemlig som en proces, der stadig gentager sig og udvider sig.

Det har vist sig, at udbytning under kapitalismen ikke blot er et misforhold der lader sig bringe ud af verden ved reformer. Kapitalismen er en produktionsmåde, hvis drivende kraft er

kapitalens valorisering, — og denne valorisering kan kun ske derved, at kapitalisterne tilegner sig arbejderklassens merarbejde uden betaling. ”Kapitalisme” og ”udbytning” er altså kun to forskellige ord for den samme sag.

I det nu følgende afsnit fremstilles det kapitalistiske udbytningsforhold endnu engang sammenfattende, nemlig med henblik på arbejdslønnen. Dens lovmæssigheder er af afgørende vigtighed for arbejderklassen.

I. Endnu engang: Værdibestemmelsen af varen arbejdskraft.

Den menneskelige arbejdskraft er først og fremmest en vare som enhver anden. Den har en brugsværdi, som består i, at den kan fremstille produkter, som kan sælges af kapitalisterne som varer. Og den har en værdi. Arbejdskraftens værdi er — som enhver anden vares — bestemt af den til dens produktion samfundsmæssige nødvendige arbejdstid. Såvidt adskiller værdibestemmelsen af varen arbejdskraft sig ikke fra værdibestemmelsen af andre varer. Men arbejdskraften er en særlig vare: den eksisterer kun som en evne hos levende mennesker, og disse mennesker er retlig og politisk frie borgere i vores samfund. De har derfor ikke blot behov for næring, beklædning og bolig, men osse åndelige og kulturelle behov.

Til reproduktionen af arbejdskraften hører osse tilfredsstillelsen af de seksuelle behov. Indenfor de sidste år har kapitalen tilladt lærlingene og ungarbejderne et noget større sexuel spillerum, som den dog atter fuldt og helt behersker derved, at den kun giver adgang til kærligheden i de af den tilladte former og med de af den producerede varer. Bevidstheds- og modeindustriene udkaster til stadighed nye varierede mands- og kvindeidoler ”af idag” — og den, der vil have succes i den seksuelle konkurrencekamp om ene”besiddelse” af partneren, må hele tiden påny tilpasse sig den netop nu herskende moderetning. Moderne påklædning og dyr make-up hører sig ganske enkelt til og må finansieres.

Har alle disse ting gjort deres nytte, og tror man at have fundet et menneske ”for livet”, så må man mere eller mindre på en studs giftes, det foreskriver moralen i vores samfund i det

mindste. Desuden er det på baggrund af de kvindelige arbejders arbejdsituation ikke mærkeligt, at flertallet af dem tror at kunne komme væk fra fabriksarbejdet gennem giftermål (med hvilket resultat: se afsnittet om kvindearbejde). Omkostningerne ved familiens underhold indgår altså for størstedelens vedkommende i værdien af en voksens arbejders arbejdskraft. Familien er den idag stadigvæk den almindelige samfundsmæssige form, i hvilken arbejderklassen reproducerer sig for kapitalen.

Børnene går i skole og kommer i lære, thi alt arbejde, der skal udrettes i samfundet, er specielle, konkrete beskæftigelser, der først må læres. Denne uddannelse af arbejdskraften kan vare ganske kort tid eller strække sig over år. I næsten alle tilfælde opstår derved tilsvarende uddannelses- og oplæringsomkostninger, som ligeledes indgår i værdien af varen arbejdskraft. En ufaglært arbejders arbejdskraft har derfor en ringere værdi end en faglært arbejders.

For alle de her omtalte behov og midlerne til deres tilfredsstillelse gælder, hvad vi ovenfor ved modeartiklerne allerede har antydnet: alle livsfornødenheder er kapitalistisk producerede varer, og denne oprindelse påvirker osse deres egenskaber som brugsværdier. Ved påklædningen er det ganske tydeligt, at de såkaldte "modeluner" netop ikke retter sig efter et lune, men tværtimod efter kapitalens valoriseringsinteresser.

Ligesådan forholder det sig med andre brugsgenstande, indenfor de sidste par år er køleskabe og biler efter senest fire år begyndt at få uheldige alderdomssvagheder — mens biler tidligere holdt ti år eller længere. Massemediernes kapitalistiske herkomst kommer til udtryk på en anden måde: i aviser, radio og fjernsyn er i vid udstrækning ensrettet — skønt de bevarer en formel-juridisk "uafhængighed". Filmindustrien har derimod ikke sådanne skrump. Enten harmoniserer den de bestående klasseforhold til sentimentale folkekomedier — eller også forkynder den i spaghetti-westerns alles kamp mod alle og genspejler dermed tendensen til en almen brutalisering af forholdene under kapitalismen. Det konstante konsum af denne slags "brugsværdier" er beregnet til at modvirke den indsigt i klasseforholdene, som opstår i produktionsprocessen.

Når værdien af varen arbejdskraft er bestemt gennem værdien af de nødvendige livsfornødenheder til tilfredsstillelse af

arbejderens forskellige behov og gennem uddannelsesomkostningerne, så er det klart, at denne værdi ikke er en uforanderlig størrelse. Det er nemlig ikke blot værdien af disse nødvendige livsforødenheder, der gennem produktivitetstigninger i de pågældende industrier ændres, men også omfanget og karakteren af arbejderens behov ændrer sig. Arbejdskraftens værdi er altså meget elastisk. Den dannes af og ændres under arbejderklassens konstante kamp med kapitalistklassen. Kapitalisterne har jo naturligvis en ganske anden opfattelse end arbejderne af, hvad og hvormeget af arbejderens livsforødenheder, der er "nødvendige". Kapitalisterne har den interesse, at holde arbejdskraftens værdi så langt nede som muligt og at trykke lønnen ned under arbejdskraftens værdi. Arbejderne må føre en konstant forsvarskamp mod denne tendens. Marx skriver: "Minimalgrænsen (eller den yderste grænse) for arbejdskraftens værdi er bestemt af værdien af den varemængde, som dagligt skal tilføres for at arbejdskraftens bærer, mennesket, kan forny sin (fysiske) livsproces, den er altså bestemt af værdien af de fysiske uundværlige livsforødenheder. Hvis arbejdskraftens pris falder til dette minimum, så falder den *under* sin værdi, for den kan på den måde kun opretholde sig og udvikle sig i misrøgtet form. Og enhver vares værdi er bestemt af den arbejdstid, der fordres for at levere den *i normal kvalitet*." (1:1, 289).

II. Ændringer i arbejdskraftens uddannelsesomkostninger gennem metoder til produktion af relativ merværdi.

I 5. afsnit blev det beskrevet, hvordan den konkrete arbejdsproces bliver ændret gennem metoderne til produktion af relativ merværdi. Disse forandringer bevirker naturligvis også en tilsvarende ændring i arbejderens uddannelsesproces. Der opstår således forskellige oplæringsomkostninger, og altså også arbejdskraft af forskellig værdi.

a. Simpel kooperation.

Ved simpel kooperation gør dette sig ganske vist på ingen måde gældende, da alle arbejdere her stadig udøver en manuel

arbejders fulde virksomhed. Her viser det sig, at arbejderne kollektivt udvikler en ny færdighed *uden* at få den betalt: den ofte forekommende stigning i ydelsen og udligningen af arbejdernes individuelle præstationer til en samfundsmæssig gennemsnitspræstation gennem kooperativt arbejde er nemlig udelukkende til fordel for kapitalisterne. Denne fordel fremkommer alene derved, at arbejdet udøves *kooperativt*. Arbejderne bliver imidlertid fortsat aflønnet individuelt, således at denne fordel omkostningsfrit tilfalder kapitalisten.

b. Systematisk arbejdsdeling

Ved systematisk arbejdsdeling bliver produktionsprocessen opdelt i sine enkelte arbejdsprocesser, og disse bliver udført af forskellige arbejdere. Der opstår således en levende arbejdsorganisme, som sammensættes af mange specialiserede delarbejdere. De nødvendige uddannelsesomkostninger til disse delarbejdere er naturligvis helt forskellige og afhænger af det pågældende delarbejds sværhedsgrad. Gennem denne systematiske arbejdsdeling i virksomheden opstår således en rangorden blandt arbejderne, som rækker fra de ledende ingeniører til arbejdsmanden. Denne rangorden bestemmes af den forskellige værdi af de forskellige former for arbejdskraft og opretter kunstige skranker mellem arbejderne. Det må understreges, at denne rangorden kun er bestemt af arbejdskraftens *værdi*, altså er bestemt af lønhøjden, og ikke af arbejdsprocessen. I arbejdsprocessen er alle arbejdere nemlig henvist til et fælles samarbejde med hinanden.

På grund af denne rangorden bliver enigheden og solidariteten blandt arbejderne ofte tilintetgjort. Det lykkes meget ofte kapitalisten at skille de arbejdere, som er øverst på ranglisten, ud fra de øvrige arbejdere gennem yderligere særfordele og således trække dem over på sin side.

Arbejdsdelingen finder ikke kun sted indenfor det legemlige arbejde, men også mellem håndens og åndens arbejde, mellem planlæggende og udøvende arbejde. Den arbejdskraft, som sættes til at planlægge, lede og koordinere har brug for en tilsvarende lang og kompliceret uddannelse. Ene og alene derfor har deres arbejdskraft en højere værdi end de fleste af de manuelle arbejders arbejdskraft. Forestillingen om, at det

åndelige arbejde principielt er "noget højere" end legemlig virksomhed, savner altså ethvert grundlag. Det drejer sig her alene om forskellige uddannelsesomkostninger.

Den for arbejdsprocessen nødvendige planlægnings- og ledelsesvirksomhed må strengt adskilles fra den virksomhed, der består i overvågning og påskyndelse af arbejderen. Dette opsyn med arbejderen er kun nødvendigt, fordi arbejdsprocessen i vores samfund tjener til kapitalens valorisering. Ved denne slags "arbejdere" drejer det sig som Marx skriver, om "industrielle officerer og underofficerer, der under arbejdsprocessen kommanderer i kapitalens navn" (1:2, 494).

Ved den systematiske arbejdsdeling fremkaldes ikke blot forskellige uddannelsesomkostninger for de forskellige arbejds kræfter, men der dannes samtidig arbejder, der ingen eller næsten ingen læretid kræver. Marx skriver:

"Hver produktionsproces forudsætter imidlertid visse simple manipulationer, som ethvert menneske er i stand til at udføre, som han går og står. Også de bliver nu løsgjort fra deres løse sammenhæng med beskæftigelsens mere indholdsrigge momenter og stivner til særskilte funktioner. Den kapitalistiske arbejdsdeling (da. manufakturen) producerer derfor i ethvert håndværk, som den bemægtiger sig, en klasse af såkaldt ukvalificerede arbejdere som håndværksvirksomheden med strenghed udelukkede. Hvis den udvikler det helt ensidige speciale til virtuositet på bekostning af et menneskes hele arbejdsformåen, begynder den også allerede at gøre manglen på al udvikling til en specialitet. Ved siden af den hierakiske trindeling står den simple adskillelse af arbejderne i kvalificerede og ukvalificerede. For de sidstnævnte falder læreomkostningerne helt bort, for de førstnævnte daler de i sammenligning med håndværkeren som følge af forenklet funktion. I begge tilfælde falder arbejdskraftens værdi. En undtagelse danner det tilfælde, hvor arbejdsprocessens deling frembringer nye og omfattende funktioner, der enten slet ikke eller kun i beskedent omfang forekommer i håndværksvirksomheden. Den relative værdiforringelse af arbejdskraften, der udspringer af bortfaldet eller formindskelsen af læreomkostningerne, indebærer umiddelbart en større valorisering (da. værdiøgning) af kapitalen, da alt, hvad der forkorter den tid, der er nødvendig til reproduktion

tion af arbejdskraften, forlænger merarbejdets domæne.” (1:2, 515–516).

Ligesom ved den simple Kooperation tilfalder osse ved systematisk arbejdsdeling fordelene af det ved arbejdsdelingen udførte arbejde kapitalisten, som køber arbejdskraften enkeltvis og betaler den enkeltvis. ”Den samfundsmæssige produktionsmekanisme, der er sammensat af mange individuelle delarbejdere, tilhører kapitalisten. Den produktivkraft (da. produktivitet), der udspringer af kombinationen af operationer, fremtræder derfor som kapitalens produktivkraft (da. produktivitet)” (1:2, 527–28).

For arbejderen viser den systematiske arbejdsdeling under kapitalistiske betingelser sig som en ulempe: værdien af hans arbejdskraft falder ikke kun gennem mindskelsen af hans uddannelsesomkostninger, men han har nu også større vanskeligheder med overhovedet at kunne sælge den. Thi som ensidig delarbejder kan han kun bruges i ganske bestemte arbejdsprocesser.” Hvis arbejderen oprindeligt solgte sin arbejdskraft til kapitalen, fordi han manglede de materielle betingelser til produktionen af en vare, så nægter hans individuelle arbejdskraft nu at yde sin tjeneste, så snart den ikke bliver solgt til kapitalen. Den kan kun fungere i en sammenhæng, der først eksisterer efter salget, i kapitalistens værksted” (1:2, 528) Her viser det sig tydeligt, hvor meget arbejderens afhængighed af kapitalisten bestandig forstærkes gennem den systematiske arbejdsdeling. Denne deling af arbejdet ”udvikler arbejdets samfundsmæssige Produktivkraft (da. produktivitet) ikke blot for kapitalisten, istedetfor for arbejderen, men gør det ved at forkrøble den individuelle arbejder”. (1:2, 533).

c. Den maskinelle produktionsmåde.

Det viste sig i femte afsnit, at den i de kapitalistiske manufakturer udviklede arbejdsdeling på ingen måde ophæves ved indførelsen af den maskinelle produktionsmåde, men tværtimod skærpes yderligere i den moderne fabrik. De ovenfor fremstillede virkninger af arbejdsdelingen på værdien af varen arbejdskraft består altså fremdeles i den moderne industri. Men på den anden side bliver den enkelte arbejders håndværks-

mæssige kunnen og ligeledes hans legemskraft stadig mere overflødig, da maskinen udfører de tilsvarende arbejdsprocesser meget mere præcist end arbejderen, og den råder over langt større kraft end han (dampkraft, elektricitet o.s.v.).

”Dermed forsvinder det tekniske grundlag, som arbejdsdelingen i manufakturen hvilede på. Manufakturens hieraki af specialiserede arbejdere fortrænges af den automatiske fabriks tendens til at nivellere eller gøre det arbejde ens, som maskinernes hjælpere skal udføre, og de naturlige forskelle, der skyldes alder og køn, erstatter i væsentlig grad de kunstigt fremkaldte forskelle mellem specialiserede delarbejdere.

I den udstrækning arbejdsdelingen atter fremtræder i den automatiske fabrik, drejer det sig først og fremmest om fordeling af arbejderne mellem de specialiserede maskiner og fordeling af større mængder af arbejdere, som dog ikke udgør strukturerede grupper, mellem fabrikkens forskellige afdelinger, hvor de arbejder ved samme slags arbejdsmaskiner, opstillet ved siden af hinanden, og hvor der altså kun etableres simpel Kooperation mellem dem. Fagarbejderen (the headman, der Hauptarbeiter) og hans få medhjælperer afløser manufakturens strukturerede og forgrenede gruppe. Den væsentlige sondring ligger mellem de arbejdere, der virkelig er beskæftiget ved værktøjsmaskinerne (hertil kommer nogle arbejdere, der overvåger, respektive, fyrer op i kraftmaskinen) og de blotte håndlangere (næsten udelukkende børn), der hjælper disse maskinarbejdere. Til håndlangerne regnes mere eller mindre alle ”feeders” (der kun giver maskinerne arbejdsmateriale). Udover disse hovedklasser er der et numerisk lidet betydeligt personale, der er beskæftiget med kontrol af maskinerne som helhed og den stadige reparation af maskinerne, såsom ingeniører, mekanikere, snedkere o.s.v. Det drejer sig om en højere arbejderklasse, der for nogles vedkommende har en videnskabelig, for andres en håndværksmæssig uddannelse, og som står udenfor de egentlige fabriksarbejderes kreds og kun er tilsluttet disse. Denne arbejdsdeling er rent teknisk.” (1:3, 607—08).

Det er klart, at disse tre arbejderkategorier (fagarbejder, medhjælper og teknisk personale) får ganske forskellige løn, som svarer til de forskellige uddannelsesomkostninger. Selv om de enkelte arbejder i det moderne fabrikssystem stadig bliver

hinanden teknisk mere lig, får arbejderne ikke den tekniske uddannelse, som ville være nødvendig for at kunne udføre flest muligt af disse arbejder. For kapitalistklassen er det naturligvis billigere at lade arbejderne udføre det samme indholdsløse delarbejde hele deres liv. Her viser det sig, at den moderne industri egentlig gør den manufakturmæssige deling af arbejdet med dens livslange tilpasning af hele mennesket til et delarbejde teknisk overflødig, mens den *kapitalistiske form* for moderne industri samtidig reproducerer denne arbejdsdeling endnu mere uhyrligt gennem arbejderens forvandling til et levende tilbehør til maskinen.

Ligesom manufakturen giver denne ensidige uddannelse sig udslag for arbejderen ikke blot i hans løns størrelse, men også i hans chancer for overhovedet til stadighed at kunne sælge sin arbejdskraft. Denne eksistensusikkerhed bliver endda endnu større for arbejderen i den moderne industri: Kapitalakkumuleringen fører til at de enkelte industrigrenes størrelse og tekniske struktur stadig ændres. Derfor bliver arbejdskraften hele tiden afskediget i en industrigren, mens der bliver brug for yderligere arbejdere i en anden gren.

”Den moderne industri betragter og behandler aldrig den form, en produktionsproces har i øjeblikket, som var den definitiv. Dens tekniske grundlag er derfor revolutionært, mens grundlaget for alle tidligere produktionsmåder i det væsentlige var konservativt. Ved hjælp af maskiner, kemiske processer og andre metoder revolutionerer den uafbrudt produktionens tekniske grundlag og som følge heraf arbejderens funktioner og arbejdsprocessens samfundsmæssige kombinationer. Ikke mindre uafbrudt revolutionerer den herigennem arbejdsdelingen i samfundet og kaster uden ophør mængder af kapital og arbejdere fra den ene produktionsgren til den anden. Storindustriens natur betinger derfor, at arbejdet skifter, og at arbejderen og hans funktioner ikke stivner, men har evnen til alsidig bevægelse. Men i sin kapitalistiske form reproducerer storindustrien på den anden side den gamle arbejdsdeling med dens forbenede udspecialiseringer. Vi har set, hvorledes denne absolutte modsigelse ophæver al ro, fasthed og sikkerhed i arbejderens livssituation, hvorledes han stadig røves arbejdsmidlerne og med dem midlerne til at leve, og hvorledes den

truer med at overflødiggøre hans delfunktion og med den ham selv." (1:3, 693–94).

Vi har set, at værdien af varen arbejdskraft stadig falder med produktivkræfternes udvikling (kooperation, systematisk arbejdsdeling, maskineri). Mens håndværkeren i middelalderen måtte gennemføre en årelang læretid for at beherske sit håndværk i fuldt omfang, reduceres indlæringstiden for den store masse af kapitalistiske delarbejdere til et relativt kort tidsrum. På den anden side kræver indføringen af maskineriet den enkelte arbejders størst mulige sociale bevægelighed og tilpasningsevne til de vekslende arbejdskrav. Med indføringen af den store industri bliver den almindelige skolepligt derfor også lovmæssigt fastlagt. Med den kapitalistiske industris videreudvikling får denne nødvendige grunduddannelse stadig mere betydning: den almindelige skolepligt forlænges (i Vesttyskland f.eks. til 10 år, i Danmark til 9 år). Mens arbejdskraftens værdi p. gr.a. den konstante produktivitetsstigning bestandig synker, forøges omkostningerne til den nødvendige almene grunduddannelse på den anden side. Derved stiger værdien af varen arbejdskraft.

III. Kvindearbejde og arbejdskraftens værdi.

Indførelsen af den maskinelle produktionsmåde betyder også i en anden henseende en modifikation af arbejdskraftens værdi: da maskineriet bliver drevet af damp og elektricitet, gør det i vid udstrækning den mandlige legemsstyrke overflødig. Det relativt lette arbejde ved maskinerne gør det derfor muligt osse at inddrage kvinder og børn i produktionsprocessen, hvilket allerede i det 19. århundrede var tilfældet i vid udstrækning. Ganske vist er børnearbejde idag forbudt ved lov, men kvindens arbejdskraft er fortsat et givtigt udbytningsområde for kapitalen.

Hvordan virker så kvindearbejdet på værdien af mandens arbejdskraft? Marx skriver: "arbejdskraftens værdi afhang ikke blot af den arbejdstid, som er nødvendig til underhold af den enkelte voksne arbejder, men også af den arbejdstid, der kræves til arbejderfamiliens underhold. Idet maskinerne kaster alle

medlemmer af arbejderfamilien ud på markedet, fordeler de værdien af mandens arbejdskraft på hele hans familie. Maskinerne nedsætter derfor værdien af hans arbejdskraft.” (1:3, 575)

Ved at en del af familieunderholdsomkostningerne nu indtjenes af arbejderens ægtefælle (og tidligere osse af børnene), falder værdien af den mandlige arbejdskraft. Hvis de månedlige familieunderholdsomkostninger f.eks. udgør 2500 kr. og hvis arbejderens ægtefælle tjener 800 kr. hertil, så falder værdien af mandens arbejdskraft tilsvarende med omkring 800 kr. Denne tendens sætter sig kun totalsamfundsmæssigt igennem: gennem kvindearbejdet bliver den industrielle reservearme større og værdien af den mandlige arbejdskraft falder.

Værdien af den kvindelige arbejdskraft er lavere end værdien af den mandlige: med undtagelse af de kvinder, som forbliver ugifte, kan den kvindelige arbejdskraft ikke indlemmes i den kapitalistiske produktionsproces i hele sit liv, men må anvende en stor del af sin arbejdskraft til arbejde indenfor familien (børneopdragelse o.s.v.). Derfor må størstedelen af omkostningerne til familiens underhold ligesom tidligere skaffes af manden. Værdien af den mandlige arbejdskraft er derfor højere end værdien af den kvindelige, selvom den ikke er så høj som før indførelsen af kvindearbejdet.

Arbejderens ægtefælles deltagelse i den industrielle produktionsproces får det til at se ud som om det drejer sig om rent supplerende (altså ikke nødvendigt) arbejde, som kun tjener til erhvervelse af luksusgoder. Meget ofte arbejder kvinder kun i bestemte længere eller kortere tidsperioder for ”at tjene lidt oveni”. Men disse således ovenitjente penge indgår i reglen i de nødvendige omkostninger til familiens underhold. Vaske-maskine, køleskab, støvsuger etc. kan måske stadig fremtræde som luksus. I virkeligheden er de forlængst blevet nødvendige arbejdsredskaber for at klare det huslige arbejde. Jo mere arbejderkvinderne bliver indlemmet i den industrielle produktionsproces, desto mere nødvendige bliver sådanne husholdningsredskaber. Og jo mere uundværlige sådanne redskaber til husholdningen bliver, desto større skal indkomsten være for at kunne betale alle de forfaldne rater til rette tid. Desto mere nødvendigt bliver altså kvindens lønarbejde!

Hvad der her er sagt om nødvendigheden af erhvervelsen af husholdningsredskaber, gælder på lignende måde f.eks. også fjernsyn, bil, ferierejser o.s.v.

Der skal her gøres endnu en vigtig bemærkning om problemet med den forskellige betaling for den kvindelige og mandlige arbejdskraft (trods lige stor ydelse):

Den kvindelige arbejdskrafts lavere løn forsøges bestandig retfærdiggjort af kapitalisterne med henvisning til, at kvinder egner sig bedre til visse "lavere", monotont åndssløvende arbejder end mænd.

Til dette vrøvl skal svares, at kvindearbejdet udelukkende er en konsekvens af opsplitningen af arbejdsprocessen i en mangfoldighed af maskinelle detailfunktioner. Dette detailarbejde kunne lige så godt udføres af mænd som af kvinder. Alligevel bliver i den kapitalistiske fabriks praksis det "laveste" og mest monotone arbejde for det mest skubbet over på kvinderne. Det kapitalistiske system sparer derved uddannelsesomkostningerne til den kvindelige del af arbejderbefolkningen. Hvor lidt mening det har at tale om "typiske mands-" eller "typiske kvinde-" erhverv eller arbejdsfunktioner, viser også kvindens rolle i den samfundsmæssige arbejdsproces i Sovjetunionen. Der udøves "typisk mands-" erhverv som f.eks. buschauffør, traktorfører, kranfører eller kirurg for en stor dels vedkommende af kvinder.

Ekskurs: Det er blevet vist, hvordan indførelsen af den maskinelle produktionsmåde muliggjorde inddragelsen af kvinderne i den kapitalistiske produktionsproces. Og det er samtidig blevet klart, hvordan kvindens lønarbejde er blevet en nødvendighed for at skaffe penge til de stadig udvidede omkostninger til familiens underhold. Her bliver det tydeligt, at kapitalismen har en tendens til at opløse og ødelægge arbejderfamilien. For jo mere arbejderkvinden bliver indlemmet i den industrielle produktionsproces, desto mindre tid bliver til overs for hende til det familiemæssige arbejde, og desto mere overlades børnene til sig selv.

Opløsningen af den proletariske familie i kapitalismen er ganske vist kun en *tendens*. Thi på den ene side skaber kvindens inddragelse i den kapitalistiske produktionsproces kvindens økonomiske uafhængighed af manden. Men på den anden side

opretholdes kvindens økonomiske afhængighedsforhold til mand og familie netop gennem den kendsgerning, at kvinderne for det samme arbejde får mindre løn end mændene og ikke har adgang til de godt betalte arbejdspladser. I de førende kapitalistiske lande består ægteskab og familie derfor fortsat, om end dog mest i en tilstand af mere eller mindre stor opløsning.

Men så længe familien – omend kun i opløst form – fortsat består, må den forskellige værdi af mandlig og kvindelig arbejdskraft osse fortsat bestå. Thi kvinderne ville kun kunne inddrages fuldtud i produktionsprocessen i det øjeblik det familiemæssige arbejde, der er pålagt dem, fuldstændig falder bort. Men forudsætningen herfor ville være en fuldstændig opløsning af familien og ophævelse af den private børneopdragelse og dermed den private råderet over børnene.

IV. Virkninger af forandringer i produktivitet, intensitet og arbejdsdagens længde på arbejdskraftens værdi.

Indledning: I det følgende fremstilles de betingelser, hvorunder arbejdskraftens værdi bestandig falder. Mod en sådan tendens taler det øjenbedrag, at arbejderens nominalløn (pengeløn) bestandig stiger. Denne stigning er bl.a. en følge af den stadige pengeforringelse. Men sådanne infaltionære tendenser må lades ude af betragtning her, hvor det alene drejer sig om virkningen af ændringerne i produktionsprocessen.

a. Virkninger af ændret produktivitet.

Værdien af varen arbejdskraft bliver ikke blot modificeret derigennem at uddannelses- og oplæringsomkostningerne fortsat ændrer sig med omstruktureringen af den kapitalistiske produktionsproces. Men derudover har produktionen af den relative merværdi gennem kooperation, systematisk arbejdsdeling og anvendelse af maskineri yderligere afgørende indflydelse på arbejdskraftens værdi: Den sænker denne værdi i det omfang, den formindsker værdien af de nødvendige livsformødheder (gennem stadig forhøjelse af arbejdsproduktiviteten). Tilsvarende stiger den relative merværdi.

Hvis værdien af de til en måned nødvendige livsfornødenheder f.eks. udgør 1500 kr., og hvis arbejdsproduktiviteten i livsfornødenhedsindustrien stiger med en femtedel, så koster den samme mængde livsfornødenheder nu 1200 kr. Arbejdslønnen skulle altså falde fra 1500 kr. til 1200 kr. (mens merværdien ville stige med 300). Men graden af dette fald, skriver Marx, ”afhænger af den relative vægt, som kapitalens tryk fra den ene side, og arbejderens modstand fra den anden side udøver på vægtskålene”. (1:3, 740).

Hvis altså arbejderne yder resolut modstand mod denne lønsenkning kan de måske allerede bringe den faldende lønbevægelse til standsning ved 1300 kr. Lykkes det dem at fastholde denne nye lønhøjde over et længere tidsrum og tilsvarende udvide kredsen af deres behov og de dertil svarende nødvendige livsfornødenheder, så har de tilkæmpet varen arbejdskraft en højere værdi. Denne værdi afhænger nemlig også af de sociale behov, der ændrer sig og udvider sig.

Kan arbejderne ikke forhindre arbejdskraftens værdifald til 1200 kr., så forbliver reallønnen ganske vist den samme, d.v.s. mængden af livsfornødenheder der står til arbejderens rådighed pr. måned ændrer sig ikke. Men arbejdskraftens værdi udtrykt i penge (nominalløn) er faldet 300 kr.

Den relative merværdi stiger med det samme beløb. I dette tilfælde ville arbejderklassens stilling altså være *relativt* forringet — d.v.s. sammenlignet med kapitalens voksende rigdom.

Marx skriver: ”Skønt arbejderens absolutte levestandard ville være den samme, så ville hans relative løn og derved hans relative samfundsmæssige stilling være sunket i sammenligning med kapitalistens. Hvis arbejderen skulle gøre modstand mod nedsættelsen af denne relative løn, så ville han dermed forsøge på at opnå andel i sit eget arbejdes øgede produktivkræfter og at opretholde sin tidligere relative samfundsmæssige stilling.” (Løn, pris og profit, Tiden 1952 Bd. I s. 431–32). Arbejderne må altså gennem fortsat kamp for lønforhøjelse forsøge at hindre, at deres andel af samfundets stadig voksende rigdom hele tiden bliver relativt ringere. De kan ganske vist kun forhindre dette med succes i samme udstrækning som det lykkes dem at forhøje arbejdskraftens værdi.

Det påstås hårdnakket, at Marx ikke blot har opstillet en teori for arbejderklassens *relative* forarmelse, men osse en absolut forarmelsesteori: I løbet af kapitalismens udvikling skulle *reallønnen* osse bestandig falde, arbejderklassen skulle altså få stadig færre livsformødenheder. Denne vanvittige teori, hvorefter arbejderklassen forlængst skulle være sultet ihjel, findes ingen steder hos Marx.

b. Virkninger af ændret intensitet og arbejdsdagens længde.

Udover forbedringen af produktionsmetoderne driver kapitalisterne osse til stadighed arbejdsintensiteten i vejret. En forhøjelse af arbejdsintensiteten betyder, at arbejderen i det samme tidsrum som før må forbruge mere arbejdskraft. Også når arbejdsdagen forlænges, forbruger arbejderen yderligere arbejdskraft. Begge situationer fører til en afkortning af arbejderens levetid, når de er af varig karakter. Arbejdskraftens dagsværdi forhøjes, fordi den daglige reproduktion af arbejdskraften nu sker til forhøjede omkostninger. Marx skriver: ”værdien af een dags arbejdskraft er nemlig, som man vil huske, beregnet på grundlag af dens normale gennemsnitsvarighed eller arbejderens normale levetid og på grundlag af den tilsvarende normale omsætning af livssubstans til bevægelse i overensstemmelse med menneskets natur. Indtil et vist tidspunkt kan det større slid på arbejdskraften, der er uløseligt forbundet med arbejdsdagens forlængelse, kompenseres gennem en større godtgørelse. Kommer man ud over dette punkt, vokser sliddet i geometisk progression og samtidig ødelægges alle de normale betingelser for arbejdskraftens reproduktion og virksomhed. Arbejdskraftens pris og dens udbytningsgrad ophører med at være kommensurable størrelser.” (1:3, 745).

V. Lønnens fetishkarakter eller forvandlingen af arbejdskraftens værdi til prisen på præsteret arbejde.

Vi har i afsnittene om varens fetishkarakter, om pengene og om kapitalen set, at de virkelig samfundsmæssige forhold mellem personer, mellem arbejder- og kapitalistklassen fremstår i en

svært gennemskuelig og fordrejet form: det samfundsmæssige forhold mellem mennesker, som fremstiller bestemte varer — ganske vist uafhængigt af hinanden men alligevel for hinanden — fremtræder som et forhold mellem varer, f.eks. mellem varer og penge. Udbytningsforholdet mellem arbejder- og kapitalistkalse antager en sådan form, at arbejderne er underkastet arbejdsmidlerne som objekter (i stedet for at kunne anvende dem selvbevidst) og at arbejderklassens skabende, produktive kræfter fremtræder som en tings, kapitalens, produktivkraft. Vi har betegnet denne fordrejning varens fetishkarakter, pengenes og kapitalens fetishkarakter. En sådan fordrejning viser sig også i arbejdslønnen, altså i varebyttet mellem kapitalist- og arbejderklassen. Også her virker fordrejningen således, at den netop viser det modsatte af, hvad der virkelig er tilfældet. Vi kalder dette for *lønnens* fetishkarakter. Vores hidtidige fremstilling af den kapitalistiske produktionsmåde har vist, at udbytningen af arbejderne er kapitalismens grundlag. Men når denne udbytning daglig foregår i enhver kapitalistisk virksomhed, hvorfor kan man så ikke umiddelbart se den? Hvorfor gennemskuer arbejderne ikke, at deres arbejdsproces samtidig er kapitalens valoriseringsproces, og at kapitalen i sit væsen er et andet end ”komando over det ubetalte arbejde”? (1:3, 754).

Med dette spørgsmål kommer vi tilbage dertil, hvorfra vi i begyndelsen af indledningen startede nemlig til den iøjnefaldende kendsgerning, at arbejderen får en timeløn, som modsvare hver ydet arbejdstime, resp. en lønsats som modsvare hvert færdiggjort stykprodukt. Alt ydet arbejde fremtræder altså som betalt arbejde — og alligevel bliver han udbyttet. Netop heri består lønnens fetishkarakter: gennem lønnens form bliver udbytningen af arbejderen uigennemskuelig. Vi må spørge os selv, hvorledes dette falske skin opstår.

Kapitalist og arbejder mødes først og fremmest ved afslutningen arbejdskontrakten og synes her at være fuldt ud ligeberettigede parter. Marx skriver: ”For iagttagelsen optræder bytningen (da. udvekslingen) mellem kapital og arbejde til at begynde med på helt samme måde som køb og salg af alle andre varer. Køberen yder en vis pengesum, sælgeren en artikel, der er forskellig fra penge.” (1:3, 763). At varen arbejdskraft har en speciel brugsværdi, at være kilde til værdi og merværdi, er altså

ikke muligt at se ved denne bytning i cirkulations sfæren. Og i denne sfære må det også forblive uigennemskueligt, thi i denne bytning med kapitalen præsterer arbejderen slet ikke noget arbejde. Det præsterede arbejde (i form af produkter) træder heller ikke straks ind på markedet, men det er den levende arbejder, der gør det. ”Det, som besidderen af penge bliver stillet direkte overfor på markedet, er i realiteten ikke arbejdet, men arbejderen. Det arbejderen sælger, er sin arbejdskraft. Såsnart hans arbejde begynder reelt, er det holdt op med at tilhøre ham, og han kan følgelig heller ikke sælge det længere.” (1:3, 758)

Der findes samfundsordener, i hvilke tvangen til at yde merarbejde er umiddelbart iøjnefaldende. En hovbonde, der kun kan arbejde 3 af ugens dage på sin egen mark, men de tre andre må arbejde på sin feudaltherres marker, ved nøjagtigt, hvornår han arbejder for sig selv og hvornår han arbejder for sin undertrykker. Hans merarbejder er adskilt i tid og rum fra hans nødvendige arbejde.

Det forholder sig anderledes for lønarbejderen: i cirkulationsprocessen bliver han købt som en vare. I bytningen stilles de to varer, som udgør lige store værdier, overfor hinanden. Deres værdigenstandsmæssighed træder imidlertid ikke umiddelbart for dagen, men den ene vares værdi (2 stole) kan kun fremstilles i den anden vares brugsværdi (1 frakke). Skønt ingen af de to varer mister deres dobbeltkarakter (samtidig at være værdi og brugsværdi), så ser det i bytningen ud som om der på den ene side kun står brugsværdien tilbage og på den anden side kun værdiens tingslige repræsentant: Ved køb og salg altså på den ene side en brugsværdi og på den anden side penge.

Ved køb og salg af arbejdskraften sker nøjagtigt det samme. Arbejdskraftens værdi, arbejdet, fremtræder for arbejderen og kapitalisten som købsobjekt. Pengene, som arbejderen får som arbejds løn, fremtræder som *arbejdets værdi*. Hvis man siger, at arbejderen sælger sit arbejde for 2000 kr.mndl., så ser det ud som om arbejderen må arbejde en måned for at producere de 2000 kr.: for en måneds arbejde får han 2000 kr. i løn. *Disse 2000 kr. fremtræder her som værdien af arbejdskraftens brugsværdi, af hele det præsterede arbejde i en måned.* I bytningen mellem arbejder og kapitalist forbliver det således

skjult, at arbejderen ikke sælger sit arbejde men sin arbejdskraft.

Da den menneskelige arbejdskraft købes på markedet som vare, som en ting, der kun kan fås for penge, og da den fungerer i den kapitalistiske produktionsproces på linie med ligeledes købte varer (produktionsmidlerne), — så gælder den heller ikke i produktionsprocessen som en særlig, værdiskabende kraft, men kun som en produktionsfaktor blandt andre. For kapitalisterne betyder samtlige produktionsfaktorer blot omkostninger, som han må beregne pr. dag, uge, måned. En arbejder koster ham så pr. dag f.eks. 100 kr. Kapitalisten betaler altså 100 kr. for 8 timers arbejde.

Idet *arbejdskraftens* dagsværdi således henføres til det dagligt ydede arbejde, bliver det imidlertid sat lig med det daglige værdiprodukt ($v + m$). Derfor fremtræder alt arbejde som betalt og forskellen mellem arbejdskraftens værdi og dens brugsværdi bliver usynlig. Arbejdskraften synes altså at indgå som konstant værdistørrelse i produktionsprocessen og synes osse at virke i produktionsprocessen som en konstant størrelse. Arbejderens produkt synes at tilflyde ham fuldt og helt i form af løn. Derfor er kapitalforholdets specifikke karakter skjult, ”nemlig det forhold, at det er den variable kapital, der byttes (da udveksles) med levende arbejdskraft, og at arbejderen som følge heraf udelukkes fra produktet. I stedet kommer det falske skær af et kompagniskab, hvor arbejder og kapitalist deler produktet i forhold til de forskellige faktorer, der har skabt produktet.” (1:3, 753)

Hvorledes forvandles nu den til arbejderen betalte arbejdskraftsværdi praktisk til arbejds løn, til prisen for det præsterede arbejde?

Hvis værdiproduktet af 4 arbejdstimer f.eks. er 100 kr., og hvis 4 timer er nødvendige til fremstilling af arbejderens daglige nødvendige livsforbrødenheder, så er de 100 kr. arbejdskraftens dagsværdi. Denne dagsværdi fordeler sig nu på de arbejdstimer, som arbejderen dagligt må arbejde (uafhængigt af, hvormeget nyværdi han skaber i denne tid). Udgør arbejdsdagen 8 timer, så følger deraf $100:8$, altså en løn på 12,50 kr. i timen. Således fremtræder de 100 kr., hvori den betalte del af arbejdsdagen (altså 4 timer) fremtræder, som pris for det samlede arbejde i 8 timer. Marx skriver: ”Arbejds lønnens form udsletter altså

ethvert spor af arbejdsdagens deling i nødvendigt arbejde og merarbejde, i betalt og ubetalt arbejde. Alt arbejde fremtræder som betalt arbejde. (1:3, 762).

Dette falske skær forstærkes yderligere gennem den kendsgerning, at arbejderen ikke får sin løn på det tidspunkt, hvor arbejdskontrakten afsluttes, men først efter udført arbejde. Ligesom ved de fleste varer, som kun er lejet for en tid og ikke endegyldigt købt, betales prisen på arbejdskraften osse først, når dens brugsværdi allerede er udnyttet.

Lønnens fetishkarakter har vigtige følger. Marx skriver: "Af dette fremgår den afgørnede betydning af, at arbejdskraftens værdi og pris omformes til arbejds løn eller til værdi og pris for selve arbejdet. Samtlige både arbejderens og kapitalistens retsforestillinger, alle den kapitalistiske produktionsmådes mystifikationer, alle dens frihedsillusioner og alle vulgærøkonomiens apologetiske flosker beror på denne fremtrædelsesform, der gør det virkelige forhold usynligt og netop viser det modsatte af dette forhold." (1:3, 762—63). Arbejderen tror nemlig, at han får en "retfærdig" løn, og kapitalisten mener ligeledes, at han betaler en "retfærdig" løn. Udbytningen bliver derfor usynlig for begge klasser. Derfor kan kapitalisten kun forklare sin profit som et resultat af at varerne sælges over deres værdi. Og derfor mener arbejderen, at hans løns størrelse afhænger af mængden af det udførte arbejde . . .

Det kan ganske vist være kapitalisten ligegyldigt, hvorfra hans profit stammer. Cirkulationssfærens lovmæssigheder arbejder for ham, selvom den fordunkler *begge* klassers bevidsthed. Arbejderen må derimod gennembryde lønnens fetishistiske skær, hvis han vil skaffe sig klarhed over sin situation.

VI. Arbejdslønnens former.

"Prisen for det ydede arbejde" kan så igen antage forskellige former, som imidlertid alene har det tilfælles, at de tilslører den kapitalistiske udbytning. De forskellige lønformer muliggør derfor en yderligere udbytning af arbejderne. Det viser sig allerede ved den enkleste lønform, *tidlønnen* (timeløn): I det ovenfor nævnte eksempel var arbejdskraftens dagsværdi lig 100

kr. og timelønnen ved 8-timers arbejdsdag lig 12,50. (I disse 8 timer producerer arbejderen et værdiprodukt på 200 kr. hvoraf kapitalistens merværdi udgår 100 kr.).

Hvis kapitalisten nu indfører deltidsarbejde og f.eks. kun lader arbejderne arbejde i 6 timer, så får deltidsarbejderen en dagsløn på $6 \times 12,50 = 75$ kr. Kapitalisten får i dette tilfælde merværdi uden at have betalt arbejderens arbejdskraftens fulde dagsværdi. Omvendt forholder det sig ved overarbejdssystemet: Lykkes det kapitalisten at trykke timelønnen ned fra 12,50 til 10 kr, så tjener arbejderen på 8 timer kun 8×10 kr. For at få sin arbejdskrafts fulde dagsværdi betalt, er arbejderen altså tvunget til at arbejde 2 timer over. Dermed forhøjes den daglige merværdi, thi værdiproduktet på 250 kr., der er produceret i de samlede 10 timer, fordeles sig nu på 100 kr. arbejds løn og 150 kr. merværdi.

En ændret form for tidløn er *styk løn* (akkordløn). Den kommer i stand ved en simpel omregning: Hvis en gennemsnitsarbejder f.eks. på 8 timer fremstiller 16 eksemplarer af en vare og værdiproduktet udgør 200 kr. daglig, så er den i et enkelt eksemplar af varen indeholdte nyværdi lig $200:16 = 12,50$ kr. (hvorved der her ses bort fra den i varen indeholdte del af værdien af den konstante kapital). Men arbejdskraftens dagsværdi er kun 100 kr. og $100:16 = 6,75$ kr. Arbejderen får altså en stykløn på 6,75 kr. Styklønnen har en række fordele for kapitalisterne: Da den fulde stykløn kun betales for de eksemplarer af varen, der er af gennemsnitlig kvalitet, debiteres arbejderen (i form af lønfradrag) for den del af produkterne, der kasseres. Da antallet af stykker, der skal fremstilles pr. time, er fastsat (og i reglen ansættes meget højt), er arbejderen for sin egen skyld tvunget til at arbejde med stor intensitet, hvis han vil have den fulde dagsværdi af sin arbejdskraft. Derfor falder kapitalisternes omkostninger til opsynsmænd for en stor del væk. Yderligere lettes den stadige forhøjelse af den normale intensitetsgrad for kapitalisterne gennem arbejderens personlige interesse i at forbruge sin arbejdskraft så intensivt som muligt. Thi daglønns størrelse retter sig nu efter det af arbejderen producerede antal stykker, — og størrelsen af den dagligt producerede merværdi naturligvis også.

Den forskellige dagsløn ved akkordarbejde forstærker arbej-

dernes forestilling om, at lønnen er en ækvivalent for deres samlede arbejdsydelse. Samtidig ødelægger det solidariteten blandt arbejderne. Marx skriver: "akkordløn giver imidlertid et større spillerum for det enkelte individ, og dette bevirker på den ene side en tendens til at udvikle arbejderens individualitet og dermed hans følelse af frihed, selvstændighed og kontrol med sig selv og på den anden side arbejderens konkurrence indbyrdes og imod hinanden. Akkordløn har derfor en tendens til at hæve individuelle arbejds lønninger over lønnens gennemsnitsniveau, samtidig med at dette niveau sænkes." (1:3, 782).

Thi kapitalisterne har hele tiden tanke for at gøre den enkelte arbejders ydelse, der ligger over gennemsnittet, til den nye gennemsnitsintensitet, altså hele tiden sætte akkordnormerne herudfra. Modstanden mod denne fortsatte forhøjelse af akkordnormerne er idag en vigtig bestanddel af arbejderens daglige klassekamp mod kapitalen.

Vi har fremstillet, hvorledes arbejdskraftens værdi forvandler sig til prisen for det ydede arbejde, hvorved alt arbejde fremtræder som betalt arbejde og udbytningsforholdet mellem kapitalist- og arbejderklasse bliver usynlig. Ved betragtning af de to former for arbejds løn (tidløn og stykløn) har det vist sig, i hvilke konkrete former den kapitalistiske produktions udbytningskarakter tilsløres, og hvorledes en yderligere udbytning bliver mulig gennem disse lønformer. Det samme ville vise sig for ved alle andre lønformer, der optræder idag (udbyttedeling, præmieringssystem o.s.v.) I stedet for skal der her gås nærmere ind på to illusioner, som netop har deres rod i den kendsgerning, at hele det af arbejderen præsterede arbejde fremtræder som betalt: nemlig den såkaldte "løn-pris-spiral" og forestillingen om "arbejdstagernes formuedannelse".

Ekkurs I: Eventyret om løn-pris-spiralen.

Der beror en legende på den kendsgerning, at arbejdskraftens værdi antager form af arbejds løn og at alt det af arbejderen ydede arbejde derved fremtræder som betalt arbejde. Denne legende er lige så gammel som det kapitalistiske produktions-

system selv: eventyret om løn-pris-spiralen. Denne teori forsøger at bilde arbejderne ind, at fagforeningernes kamp for højere arbejds løn i sidste ende ikke kan være til nogen nytte for arbejderne, da lønforhøjelser nødvendigvis må trække tilsvarende prisstigninger på varer med sig. Da stigende lønninger betyder forhøjede "produktionsomkostninger" for kapitalisten, er han tvunget til igen at udligne sine forhøjede omkostninger gennem stigning i varepriserne.

For fortalerne for eventyret om løn-pris-spiralen består en vares værdi af omkostningerne til produktionsmiddel og arbejdskraft, altså marxistisk udtrykt kun af $c + v$. Men det betyder samtidig, at arbejderen får betalt alt det ydede arbejde. Det er dermed en naturlig følge, at varepriserne må stige, når det ydede arbejde bliver dyrere – ganske som varepriserne forhøjes, når omkostningerne til produktionsmidlerne vokser.

I virkeligheden består en vares værdi imidlertid ikke alene af omkostningerne ved produktionsfaktorerne $c + v$, men derudover også af arbejderens præsterede merværdi, som kapitalisten tilegner sig *omkostningsfrit*. En vares værdi består altså af $c + v + m$, hvor $v + m$ udgør den nyskabte værdi, merproduktet. Gennem en forhøjelse af lønnen forøges arbejderklassens andel af dette merprodukt, og dette betyder, at forholdet mellem v og m forandres: merværdien, som kapitalisten tilegner sig, forringes nemlig med den andel, som v øges med. *Forhøjelsen af arbejds lønnen ændrer altså overhovedet ikke en vares værdi, fordi den kun ændrer fordelingen indenfor den af arbejderen skabte nyværdi (imellem løn og merværdi)*. Ved lønforhøjelsen har kapitalisten altså ikke nogen forhøjede fremstillingsomkostninger. For ham betyder lønforhøjelsen udelukkende et fradrag i merværdien. Desuden ville selv i det tilfælde, at en vares værdi kun bestod af $c + v$, en f.eks. 20 pct. lønstigning ikke betyde, at også vareprisen måtte stige med 20 pct. En vare, som er 200 kr værd og hvis værdibestanddele er lig med $160c + 40v$, vil ikke stige til 240 kr., men kun til $160c + 40v + 20$ pct. af $40v$, altså $160c + 40v + 8v$. Den ville altså kun koste kapitalisten 208 kr. Lige så længe som fagforeningerne har bestået, har en af deres vigtigste funktioner været at føre en kamp om fordelingen af det alene af arbejderklassen skabte merprodukt. Kun gennem denne kamp for forhøjelsen af

varen arbejdskrafts værdi kan arbejderne forhindre, at deres andel af den stadig voksende samfundsmæssig rigdom som de har skabt bliver bestandig mindre. Kapitalisterne og deres "videnskabelige" håndlangere forsøger at afsvække denne kamp med ideologien om løn-pris-spiralen og det deraf følgende nytteløse krav om forhøjelse af lønnen.

Vi har vist, at lønforhøjelsen overhovedet ikke forandrer *værdien* af en vare, men udelukkende formindsker *merværdien*. Det er klart, at den enkelte kapitalist vil forsøge at indhente den merværdi, han har tabt ved lønforhøjelser, gennem prisforhøjelser. Men muligheden for at sælge varen over sin værdi ved hjælp af prisforhøjelser afhænger af de gældende markedsforhold, og ikke af den enkelte kapitalists forgodtbefindende. Kun hvis efterspørgslen efter varer overstiger udbudet, har kapitalisten mulighed for at sælge sine varer over deres værdi. Desuden må det anføres, at hvis kapitalisterne kunne hæve prisen på deres varer efter behag, så ville de også gøre det uden en stigning i arbejdslønnen. Fortalerne for "teorien" om løn-pris-spiralen forveksler virkningen med årsag, d.v.s. at stigningen i arbejdslønnen er en følge af og ikke årsag til stigning i vareprisen. Desuden stiger arbejdslønnen for det meste forholdsvis langsommere end prisen på de nødvendige livsformødenheder. Vi har i denne ekskurs vist, at tilkæmpede lønforhøjelser *ikke berører* varens værdi. På den anden side ved vi, at varens værdi hele tiden falder på grund af produktivitetstigninger. Alligevel er varepriserne i Danmark, Tyskland og andre kapitalistiske lande for det meste *steget* inden for de sidste år. Hvordan skal det forklares?

Dette spørgsmål kan ikke besvares i en sætning. Man kan først forstå vareprisens reale bevægelse, når man har analyseret årsagerne til den kapitalistiske økonomis cykliske forløb (konjunkturcyklus), hvilket endnu ikke er muligt på dette sted. — En vigtig grund til de stigende priser er den stadige pengeforringelse: det er let at indse, at varepriserne må stige, når pengeforringelsen går *stærkere* end stigningen i arbejdsproduktiviteten. (Vi kan ikke fremstille årsagerne til pengeforringelsen i denne lille bog.)

Ekskurs II: Arbejderen som sparer eller illusionen om "arbejds-tagernes formuedannelse".

Vi har set, hvordan alt ydet arbejde gennem arbejdslønnens form fremtræder som betalt arbejde. Udbytningsforholdet mellem kapitalister og arbejdere får derved udseende af at være et forhold mellem ligeberettigede "socialpartnere", som begge bidrager i lige stor grad til produktionsprocessen og derfor også modtager lige store andele af produktet, arbejderen i form af lønnen og kapitalisten i form af gevinsten.

Ligeberettigede socialpartnere, som deltager på ligeværdig måde i produktion og tilegnelse af den samfundsmæssige rigdom, må imidlertid faktisk også stå lige med hensyn til deres indkomst. Der burde ikke vise sig større forskelle med hensyn til deres formuers størrelse. Her bliver kapitalistiske klassesdeling imidlertid på en vis måde tydelig, selv for den som ikke gennemskuer det kapitalistiske samfund, nemlig i form af en kras forskel i formuebesiddelse. Således bliver det i "Sozialbericht der Bundesregierung für 1970" fastslået, "at på den ene side havde 25 pct. af arbejderhusstandene i 1969 en nettoindkomst på under 1760 kr. om måneden, "mens" 1.7 pct. af de private husstande på den anden side besad ca. 35 pct. af den private totalformue og 70 pct. af den produktivt benyttede privatformue". (citeret efter "Das will die Bundesregierung" Broschure des Bundesarbeitsministerium 1970 s. 3). Det er ingen hemmelighed at f.eks. kapitalisten Flick tjener 136.000 kr. om dagen ("Die Wahrheit" 20.6.70), en sum som en arbejder med en månedsløn på 2200 kr. må arbejde 5år for — for ved periodens slutning alligevel ikke at have en øre. Enhver ved, at "Den som haver, skal mere gives". Og den, som intet har, må arbejde, for blot at kunne opretholde livet som besiddelsesløst individ.

Arbejderklassen og kapitalistklassen fremtræder altså på den ene side som ligeberettigede "socialpartnere", men er på den anden side adskilt fra hinanden af krasse indkomst- og formueforskelle. Liberale økonomer, socialdemokrater og fagforeningsfolk har sat sig det mål at skaffe denne iøjnefaldende modsigelse af vejen. De går derfor ind for en "retfærdig fordeling" af den oparbejdede rigdom mellem "socialpart-

nerne”, og ønsker at fjerne arbejderklassens forfordeling. Da socialpartnernes oprindelige besiddelse (henholdsvis af produktionsmiddel og arbejdskraft) imidlertid ikke anses for årsagen til indkomstforskellen, skal denne besiddelse heller ikke antastes. Derfor bliver der kun een vej tilbage. Arbejderen må udover at besidde sin egen arbejdskraft erhverve endnu en besiddelse. Han skal spare. ”Formuedannelsen skal ske på arbejderhænder” bliver således et slagord for SPD (socialdemokraterne) og fagforeningerne.

Her opstår to spørgsmål: Hvorfor kan en arbejder finde på at spare en del af sin løn op og dermed at ville skabe en formue? Og hvad betyder egentlig ”formue”?

Ser vi på det første spørgsmål: Vi ved, at arbejderens eneste indkomst er hans løn, og at denne løns størrelse er bestemt af værdien af de nødvendige forbrugsgoder som arbejderen opretholder livet med. Arbejderens løn består egentlig kun af en bestemt mængde forbrugsgoder, som overhovedet ikke kan tjene til formuedannelse, da den er nødvendig for en simpel opretholdelse af livet. Arbejderen får imidlertid ikke betaling direkte i forbrugsgoder af kapitalisten, men får en bestemt pengesum. Men penge er den samfundsmæssige rigdoms almene form, og det er nu tilsyneladende op til arbejderen, hvad han vil gøre med denne ”formue”. Marx skriver: ”Slaven får de til sit underhold nødvendige forbrugsgoder i naturalieform, i brugsværdier. Den frie lønarbejder får dem i form af penge, bytteværdi, rigdommens abstrakte sociale form. Selvom lønnen nu i virkeligheden ikke er andet end de nødvendige forbrugsgoder forsølv,et, forgyldt eller i form af papir — i hvilke lønnen igen må opløse sig..., så forbliver den abstrakte rigdom, bytteværdien, og ikke en bestemt, lokalt afgrænset brugsværdi, alligevel i lønarbejderens forestilling formålet med og resultatet af hans arbejde.” (Marx: Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, 58—59).

Det er ganske vist klart, at lønarbejde tjener til erhvervelse af penge, men det er ikke tydeligt, at disse penge kun er middel til at opretholde livet. Derfor kan arbejderen få den illusion at kunne erhverve sig almen rigdom ved at spare penge. I jagten på penge adskiller arbejderen sig ikke længere fra kapitalisten. Klasse modsætningerne er tilsyneladende forsvundet. Ligesom

kapitalisten "sparer" en del af sin merværdi (for at forvandle den til yderligere kapital), således sparer arbejderen en del af sin løn i den tro herved at kunne få en "formue".

Ser vi nu på det andet spørgsmål: Hvad er en "formue" egentlig? En formue er først og fremmest en bestemt sum penge, som en eller anden erhverver og besidder, og som han kan give ud på to måder. Han kan enten købe forskellige varer til sit eget individuelle forbrug, eller han kan omsætte pengene i de specifikke varer produktionsmidler og arbejdskraft. Også den lønarbejder, som gennem afkald på konsum har opsparet en lille pengeformue, kan – efter mange socialdemokraters og fagforeringsfolks mening – give sine penge ud på begge måder.

Betragter vi til en begyndelse den første slags, ser vi, at arbejderen opsparer en del af sin løn for senere at omsætte den i almindelige varer. Hvorfor gør han det, og hvilken funktion har de således opsparede penge? Vi ved, at den kapitalistiske udvikling ikke foregår gradvist og ligevægtigt, men at den gennemgår konjunktursvingninger (industriell cyklus). Det er derved hverken garanteret, at arbejderen i alle faser af industricyklen hele tiden kan sælge sin arbejdskraft, ej heller at han hele tiden bliver betalt til sin værdi. Arbejderen vil altså gøre klogt i at opspare en del af sin løn under højkonjunktoren (hvor lønnen har en stigende tendens), for at kunne "overleve" nogenlunde under den lønsænkning, og eventuelle deltidsarbejde eller arbejdsløshed, der indtræder i tider med recession og krise. Her viser det sig, at arbejderens voksende "rigdom" under højkonjunktoren kun er tilsyneladende: efter at resessionen eller krisen er overstået, er den af arbejderen opsparede "formue" brugt op, dvs. den har opløst sig i de nødvendige forbrugsgoder, og arbejderen er lige så formueløs som før.

For arbejderen har denne form for opsparing altså kun den funktion at holde fornuftigt hus med hans arbejdsløn for at han kan reproducere sit liv. Og denne opsparing gavner først og fremmest kapitalistklassen: Arbejderen vil som regel anbringe sine opsparede penge i sparekassen, hvor han får en ringe rente. Disse sparekasser giver pengene videre til bankerne, som igen låner dem til de industrielle kapitalister. Kapitalisterne udvider deres produktionsproces med disse penge, som består af arbejdsløn, og får således en yderligere merværdi (hvorfra de må

trække en del som renter til banken). Den smule rente, som arbejderen får af sparekassen, er et plaster på såret for at arbejdsgiverne og bankierne beriger sig yderligere ved hjælp af hans opsparede arbejds løn. Betragter vi nu den anden måde, hvorpå arbejderen kan anvende sin opsparede løn: i stedet for varer til sit individuelle konsum køber han produktionsmidler og arbejdskraft. Han bliver derved kapitalist og får sin indkomst i form af merværdi. Nu må andre arbejdere arbejde for og blive udbyttet af ham.

Men for at skabe en blot nogenlunde konkurrencedygtig middelstor virksomhed, må arbejderen spare næsten hele sit liv: Hvis han tjener 2.500 kr. pr. måned, og det lykkes ham at lægge 500 kr. til side pr. måned, så skal han spare op i f. eks. 25 år for at nå en ussel "startkapital" på 150.000 kr. Men selv hvis arbejderen tager denne lange ventetid med i købet, så vil han i løbet af disse 25 år med stor sandsynlighed p.gr.a. kriser, inflation, valutareformer osv. være blevet berøvet største del af sin opsparing.

Mange socialdemokrater og fagforeningsfolk mener at kende en udvej ud af dette dilemma: Arbejderen behøver slet ikke at spare i årtier. Han kan f. eks. købe en "folkeaktie" og således blive småaktionær. Han kan også igennem erhvervelse af en personaleaktie eller i form af investeringsløn, blive delagtig i den virksomhed, som han er beskæftiget i. Investeringsløn består i, at en del af arbejderens løn ikke bliver udbetalt, men bliver benyttet til udvidelse af foretagendet. Derigennem bliver arbejderen "medejer" af virksomheden og får så ud over sin løn årligt en lille del af merværdien (i form af præmier, dividender, udbyttedeling osv.). Kapitalist og arbejder synes således at være blevet fælles besiddere af virksomheden, og synes sammen at dele den "fælles" indtjente merværdi.

Netop ved eksemplet med investeringslønnen kan det imidlertid tydeligt vises, hvilken samfundsmæssig funktion arbejderens opsparing i form af erhvervelse af "kapitalformue" har. Den samfundsmæssige rigdom er ene og alene resultatet af proletariatets arbejde. Mellem de to klasser finder der en stadig kamp sted om delingen af værdiproduktet. Investeringslønnen er derfor en kampmetode, som alene gavner kapitalisten. Kapitalistklassen tilbageholder en del af den nyværdi, som

tilkommer arbejderen og benytter den til fornyet merværdiproduktion. Arbejderen modtager en lille del som årlig dividende. Denne dividende forekommer arbejderen at være arbejdsfri indkomst. Det er ikke gennemskueligt, at drejer sig om en del af merværdien, og at arbejderen kun får sit eget, af ham selv skabte produkt.

Drømmen om også at blive "kapitalist" og få en lille arbejdsfri indkomst ved siden af arbejdslønnen, forhindrer arbejderen i at erkende, at hans fortjeneste før som efter kun er tilstrækkelig til en reproduktion af hans liv. Her bliver det tydeligt, at "formuedannelsen på arbejderhænder" objektivt har den virkning at besværliggøre arbejderens indsigt i sin klasse-situation og forhindre det solidariske forhold mellem arbejderne indbyrdes. Arbejderen som "medejer" synes ikke længere at stå i modsætning til kapitalistklassen. En arbejder, som har en personaleaktie, vil næppe deltage i en strejke på "sin" virksomhed. Og nu vil han først rigtig holde sig langt fra alle revolutionære bevægelser af angst for at miste sin smule ejendom.

Disse virkninger bliver også ofte angivet som målet for anstrengelserne af dem, som anbefaler "formuedannelsen på arbejderhænder". Man kan slå det efter i et af Georg Leber udgivet trebindsværk ("Vermögensbildung in Arbeitnehmerhand" Frankfurt /M, 1964-65). Her hedder det, at formuepolitikken skal tjene til, at "bevare agtelsen og respekten for ejendomsretten og sikringen af ejendommen i fremtiden, hvor den ikke længere skal være i miskredit" (bd. II, 129). Denne formuedannelse skal bevirke, "at arbejdstagerne i det lange løb stiller sig positivt til ideen om den sociale markedsøkonomi. Det er nødvendigt, fordi den sociale markedsøkonomi ikke i længden kan fungere uden en sådan positiv indstilling". (bd. II, 25). Således skal formuedannelsen "modvirke kravene om en radikal forandring af vor økonomiske samfundsorden". (bd. I, 165).

Vi skal ikke pådutte socialdemokraterne og fagforeningerne, at de med deres planer om formuedannelsen *bevidst* vil skade arbejderklassen. Men selv om de har de bedste hensigter, så er de dog fanget af den kapitalistiske produktionsmådes fetish-karakter og tjener dermed *objektivt* opretholdelsen af den

kapitalistiske produktionsmåde. Da klasseforholdene fremtræder for dem som forholdet mellem socialpartnere, er de nødt til at sætte deres afmægtige fordring om mere retfærdighed istedet for klassekamp. De erkender ikke, at det i det kapitalistiske samfund ikke er et spørgsmål om, hvad der er retfærdigt, men om, hvad der nødvendigvis følger af det samfundsmæssige produktionsforhold mellem kapital og arbejde. Nemlig en til dette produktionsforhold svarende fordelingsform, gennem hvilken arbejderen bestandig kun får det nødvendige til livets opretholdelse, mens kapitalistklassens rigdom bliver stadig større. Sålænge produktionsmidlerne er kapitalistisk ejendom, findes der ingen formuedannelse for lønarbejderen, da "den samfundsmæssige rigdom" under disse forhold "i stadig stigende grad bliver ejendom for dem, der er i en situation, der gør dem i stand til stadig på ny at tilegne sig andres ubetalte arbejde." (1:4,830)

Der findes ganske vist en *virkelig* vej til "formuedannelsen på arbejderhænder". Marx har allerede påvist den for mere end 100 år siden. Denne vej består i det revolutionære proletariats voldelige expropriation af kapitalistklassen.

VII Lønbevægelse og kapitalakkumulation

Vi så i 6. afsnit, hvorledes kapitalens akkumulationsproces virker på valoriseringen. Den samfundsmæssige total kapital bliver herigennem ikke blot bestandig større, men den ændrer osse fortsat sin organiske sammensætning.

Den konstante kapital relative andel forhøjes bestandig på bekostning af den variable kapital. For arbejderklassen betyder det, at stadig færre arbejdere beskæftiges af kapitalen set i relation til mængden af indsatte produktionsmidler. Der opstår derved en industriel reservearme, som eksisterer i mangeartede former og afskygninger fra arbejderen, der kun forbigående er tvunget til deltidsarbejde, til ham, der fuldstændig er faldet ud af den kapitalistiske produktionsproces. Denne reservearmes størrelse afhænger af, på hvilken måde merværdien igen forvandles til kapital. Hvis merværdien bliver anvendt blot til udvidelse af det bestående produktionsapparat, eller til opret-

telse af nye virksomheder med uændret teknisk struktur, så finder flere arbejdere beskæftigelse end tidligere. Tjener merværdien derimod til forbedring af produktionsmetoderne, eller til forhøjelse af arbejdsproduktiviteten (rationalisering, automatisering) så vokser den industrielle reservearme.

Spaltningen af arbejderklassen i en aktiv arme og en reservearme får vigtige følger for arbejdslønnens bevægelse. Hvis akkumulationen kun foregår *kvantitativt* (blot udvidelse af produktionen på det samme tekniske grundlag), så kan kapitalisternes efterspørgsel efter yderligere arbejdskraft føre til, at den totale reservearme finder beskæftigelse. Er efterspørgslen efter arbejde vedvarende, stiger lønnen over arbejdskraftens værdi, da kapitalisterne konkurrerer indbyrdes om den til rådighed stående arbejdskraft. Men denne vækst i arbejdslønnen ”betyder i bedste fald kun en kvantitativ formindskelse af det ubetalte arbejde, arbejderne er tvunget at levere. Denne formindskelse kan aldrig gå så vidt, at den når det punkt, hvor den ville true selve systemet” (1:4, 873). Thi hvis gevinsten på grund af den fortsatte lønstigning falder for meget, så vil kapitalisterne forvandle en mindre del af merværdien til kapital, hvorved akkumulationen igen vil aftage. ”Men ved at den tager af, forsvinder årsagen til dens aftagen, dvs. misforholdet mellem kapital og arbejdskraft, der kan udbyttes. Den kapitalistiske produktionsproces’ mekanisme fjerner således selv de hindringer, den midlertidigt skaber. Arbejdets pris falder atter til et niveau, der svarer til kapitalens behov, når det gælder at øge sin værdi, hvad enten nu dette niveau ligger under, over eller er lig med det niveau, der gjaldt for at være normalt, inden lønnen begyndte at stige”. (1:4, 874).

Hvis akkumulationsprocessen derimod foregår *kvalitativt* (vedvarende teknisk forbedring), stiger efterspørgslen efter arbejde ganske vist absolut, men set i relation til den indsatte konstante kapital aftager den. Hvis ikke blot *tillægs*-maskinerne fremviser forbedret teknisk form, men osse den benyttede originalkapital erstattes med denne nye tekniske form, aftager efterspørgslen efter arbejdskraft osse absolut. På den ene side kræver den under akkumulationens fremskriden dannede tillægskapital altså (i forhold til dens størrelse) stadig færre arbejdere. På den anden side hjemsender den periodisk i ny

sammensætning reproducerede gamle kapital stadig flere arbejdere, der tidligere beskæftigedes af den. Marx skriver: ”Når totalkapitalen vokser, vokser ganske vist osse dens variable bestanddel, dvs. den arbejdskraft, der er indlemmet i totalkapitalen, men det sker i en proportion, der hele tiden aftager. De intervaller, hvor akkumulationen fungerer som blot en udvidelse af produktionen på det givne tekniske grundlag, bliver kortere” (1:4, 887).

Den i akkumulationsprocessen stadig forandrede organiske kapitalsammensætning bevirker en fortsat ændring af størrelsesforholdet mellem den aktive arbejderarme og reservearmeen. Tilsvarende ændres konkurrenceforholdene mellem de to dele af arbejderklassen om de eksisterende arbejdspladser. Reservearmeens konkurrencetryk sænker lønnen for de beskæftigede arbejdere og tvinger samtidig disse til at udføre overarbejde. ”Det overarbejde, der udføres af den beskæftigede del af arbejderklassen, får arbejderklassens reserver til at svulme, mens omvendt det forøgede tryk, reserverne udøver gennem deres konkurrence over for de beskæftigede, tvinger de beskæftigede til overarbejde og til at underkaste sig kapitalens diktat. Det, at en del af arbejderklassen er fordømt til tvungen lediggang, fordi den anden del arbejder alt for meget og vice versa, bliver et middel til berigelse for den enkelte kapitalist og fremskynder samtidig produktionen af den industrielle reservearme efter en målestok, der svarer til den samfundsmæssige akkumulations fremskriden” (1:4, 896–97).

Her viser det sig, at arbejdslønnens størrelse afhænger af reservearmeens størrelse. Jo større reservearmeen er, desto ringere er arbejdslønnen og omvendt.

Reservearmeens størrelse afhænger igen ikke alene af kapitalakkumulationen, men osse af denne akkumulations bevægelsesform, den industrielle cyklus, dvs. af den typiske konjunkturbevægelse for den udviklede kapitalisme mellem perioder med stagnation, middelmådig genopliven, prosperitet (fremgang) og krise. Marx skriver: ”Under stagnation og gennemsnitlig prosperitet (fremgang) udøver den industrielle reservearme et tryk på den aktive arbejderarme og holder i perioder med overproduktion og paroksysme (feberanfald) dens krav i tømme. Den relative overbefolkning er således den baggrund

som loven om udbud og efterspørgsel af arbejde bevæger sig på” (1:4, 900).

Men når forholdet mellem udbud og efterspørgsel på arbejdsmarkedet afhænger af reservearmeen og denne igen er et produkt af kapitalakkumulationen og den industrielle cyklus, så betyder det, at arbejderen på arbejdsmarkedet kun tilsyneladende træder overfor kapitalisten som uafhængig, ligeberettiget byttepartner. Udbuddet af arbejdskraft på markedet retter sig efter, hvor mange arbejdere, der er blevet afskediget som overflødige p.gr.a. tekniske forbedringer. Kapitalens akkumulation udvider altså ikke kun *efterspørgslen* efter arbejdskraft (ved kvantitativ akkumulation), men den udvider samtidig udbuddet af arbejdskraft på arbejdsmarkedet (gennem afskedigelse af arbejdere, når akkumulationen foregår kvalitativt). Den ”frie” besidder af varen arbejdskraft har ikke længere nogen indflydelse på salget eller ikke-salget af sin vare, thi efterspørgsel og *udbud* af arbejdskraft bliver nu bestemt af kapitalen alene: ”Forøger kapitalens akkumulation på den ene side efterspørgslen efter arbejde, forøger akkumulationen på den anden side tilførslen af arbejdere ved at løsgøre dem, mens samtidig trykket fra de ubeskæftigede tvinger de beskæftigede til at sætte mere arbejde i bevægelse, altså i en vis grad gør tilførslen af arbejde uafhængig af tilførslen af arbejdere. De bevægelser, loven om efterspørgsel og udbud af arbejde foretager på dette grundlag, gør kapitalens despoti fuldstændigt” (1:4, 901).

OTTENDE AFSNIT

LØNKAMP OG KAMP MOD LØNARBEJDSSYSTEMET

I afsnittene 1–7 er arbejderklassens forhold til kapitalistklassen blevet fremstillet i sine grundlæggende og almene træk, som Marx har udviklet det i 1. bind af ”Kapitalen” og som gælder for alle lande med en udviklet kapitalistisk produktionsmåde. Man kan nu spørge, hvilke konklusioner, der kan drages for den proletariske klassekamps organisationsformer, af denne almene økonomiske analyse af klasse- og udbyttningsforholdene. Før dette spørgsmål besvares, skal vi endnu engang nævne de momenter i klasseforholdet, der er væsentlige for klassekampen og bestemmer dens konkrete former i den kapitalistiske virksomhed.

Kapitalens grænseløse valoriseringsbevægelse ($P - V - P'$) foregår på basis af formelt frit og lige bytte af ækvivalenter mellem pengebesidderne og besidderne af varen arbejdskraft, hvis værdi ikke er en konstant, men en historisk meget elastisk og foranderlig størrelse. Af dette ækvivalentbytte kan der ikke afledes nogen almen bestemmelse af arbejdsdagens længde, d.v.s. af merarbejdets varighed. Her står tværtimod ret mod ret, og kun anvendelse af magt i klassekamp fastlægger arbejdsdagens grænser. Produktionen af relativ merværdi fører til et stadigt fald i værdien af varen arbejdskraft og til en tilsvarende forhøjelse af merværdiraten, således at arbejderklassens situation stadig forværres relativt. Kapitalistisk arbejdsdeling og maskineri, metoderne til produktion af relativ merværdi, bevirker en spaltning af arbejderklassen i manuelle og intellek-

tuelle arbejdere og en opsplitning i en mangfoldighed af delarbejdere med dertil svarende lønforskelle. Den kapitalistiske anvendelse af maskineri fører desuden til en stadig intensivering af arbejdet, hvis ødelæggende virkning på arbejdskraften kun kan begrænses gennem en kamp, hvor arbejderne sætter sig til modværge med magt. Den kontinuerlige reproduktion af den kapitalistiske valoriseringsproces forvandler al kapital til kapitaliseret merværdi, d.v.s. til den rigdom, som arbejderklassen har frembragt og som kapitalistklassen gratis har tilegnet sig, og den reproducerer tillige igen og igen arbejderen som den blotte besidder af varen arbejdskraft. Endelig fører akkumulationen til en kontinuerlig stigning i kapitalens organiske sammensætning, d.v.s. til dannelse af en stadig voksende reservearmé, og dermed til en stadig større eksistenssikkerhed for arbejderklassen. Reservearméens eksistens bevirker igen, at den enkelte arbejder bliver fuldstændig afmægtig med hensyn til salg eller ikke-salg af sin arbejdskraft, således at den frie og ligeberettigede afslutning af en arbejdskontrakt bliver til en blot juridisk fiktion. Endelig viser et blik på kapitalismens forhistorie, hvad der historisk går forud for systemet med bytte af ækvivalenter mellem kapital og arbejde, og hvad der i nutiden ligger til grund for det, nemlig den voldelige ekspropriation af massen af umiddelbare producenter fra deres produktionsmidler.

I: Arbejdersammenslutninger og konkurrence blandt arbejderne

Marx har ved alle de her endnu engang opregnede punkter vist, at den enkelte arbejder hjælpeløst er prisgivet kapitalens vilkårlighed. Kun den fælles modstand fra flest mulige arbejdere giver en chance for at sætte arbejderens interesser virkningsfuldt igennem, og forsvare og udbygge de en gang opnåede resultater. Arbejdersammenslutninger og fagforeninger fremstår derfor i begyndelsen umiddelbart af enkelte eller løst sammensluttede arbejderes økonomiske kamp. Marx taler om "arbejderbevægelsen, der instinktmæssigt voksede ud af produktionsrelationerne selv" (1:2, 454) og skriver derom:

"Men med industriens udvikling vokser proletariatet ikke blot i tal, det trænges sammen i større masser, dets kraft øges, og det

føler denne kraft mere. De forskellige interesser og livsvilkår indenfor proletariatet udlignes stadig mere, efterhånden som maskinerne mere og mere udvisker arbejdets forskellige art og næsten overalt trykker lønnen ned til det samme lave niveau. Den voksende konkurrence indenfor bourgeoisiet og de handelskriser, der er følgen, gør, at arbejderens løn bliver mere og mere svingende, den ustandselige forbedring af maskinerne, der udvikler sig i stadigt stigende tempo, gør hele deres stilling i tilværelsen mere og mere usikker, sammenstødene mellem den enkelte arbejder og den enkelte bourgeois får mere og mere karakter af et sammenstød mellem to klasser. Arbejderne begynder med at danne sammenslutninger mod bourgeois'erne, de finder sammen for at forsvare arbejds lønnen. De stifter selv varige sammenslutninger for at have proviant under lejlighedsvisse rebellioner. Enkelte steder bryder kampen ud i oprør.

Undertiden sejrer arbejderne, men kun forbigående. *Det egentlige resultat af deres kampe er ikke den umiddelbare sejr, men det, at arbejderne samling griber mere og mere om sig.* Det fremmes ved de forbedrede samfærdelsesmidler, som storindustrien skaber, og som bringer arbejderne fra de forskellige egne i forbindelse med hinanden. Og det er netop kun denne forbindelse, der er nødvendig, for at de mange lokale kampe, som overalt har samme karakter, kan centraliseres til en national kamp, til klassekamp. Men enhver klassekamp er en politisk kamp." (Det kommunistiske Manifest, MEUS I s. 35)

Sammenslutningernes betydning ligger frem for alt i at man overvinder arbejderne indbyrdes konkurrence: "Kapitalen er koncentreret samfundsmæssigt magt, mens arbejderne kun råder over sin arbejdskraft . . . Arbejderne eneste samfundsmæssige magt er deres antal. Magten, der ligger i antallet, bliver dog brudt af uenighed. Uenigheden mellem arbejderne skabes og opretholdes af deres uundgåelige indbyrdes konkurrence. Arbejdersammenslutningerne opstod oprindeligt af arbejderne spontane forsøg på at overvinde eller i det mindste indskrænke denne konkurrence for at fremtvinge kontraktbetingelser, der i det mindste ville hæve dem over stillingen som blotte slaver" (MEW 16, 196)

Eksistensen af fagforeninger er allerede udtryk for, at konkurrencen mellem arbejderne til en vis grad er ophævet.

Arbejdernes sammenslutning beror på deres indsigt i, at de som enkelte ikke kan udrette noget i kampen mod kapitalisterne. Arbejderne forsøger derfor at overvinde forskellene mellem sig og at føre den fælles kamp mod kapitalen solidarisk. Konkurrencen blandt arbejderne forbliver alligevel stadig den afgørende grund til, at de i deres kamp atter og atter kastes tilbage og hele tiden på ny må forsøge at slutte sig sammen. Denne konkurrence blandt arbejderne har sin rod i, at også arbejderen i det kapitalistiske system er tvunget til først og fremmest at forholde sig som privat varebesidder. I bestræbelsen på at sælge sin vare arbejdskraft på de bedst mulige betingelser, må han konkurrere med de andre arbejdere om de arbejdspladser, som kapitalen tilbyder. Ved hjælp af en differentieret lønskala, der i det væsentlige beror på arbejdskraftens forskellige uddannelsesomkostninger skærpes de forskelle indenfor arbejderklassen yderligere, som er forårsaget af konkurrencen. Kapitalens akkumulationsbevægelse denne spaltning og splittelse indenfor proletariatet til en modsætning mellem aktivt beskæftigede og en reservearme. Det er fagforeningernes opgave så vidt som muligt at ophæve denne modsætning.

II. Fagforeningernes defensive opgaver.

Af sin fremstilling af den kapitalistiske produktionsmåde og arbejderklassens situation i det kapitalistiske system afleder Marx to hovedopgaver, som må opfyldes af fagforeningerne – i deres rolle som forsvarsmiddel mod kapitalens stadige overgreb: kampen for forkortelse af arbejdsdagen og lønkampen.

a. Kampen om arbejdsdagen

For at forhindre en for tidlig ødelæggelse af brugsværdien af dens arbejdskraft, må arbejderklassen føre en faglig organiseret kamp mod den grænseløse udvidelse af arbejdsdagen. Denne kamp for fastlæggelse af arbejdsdagens grænser – en kamp hvor ret står mod ret, og hvor magten er afgørende – er i det væsentlige rettet mod en lovmæssig fastlæggelse af en normal arbejdsdag. Marx skriver: ”Hvad arbejdsdagens begrænsning angår, så er den i England som i alle andre lande kun indtrådt

som følge af lovindgreb. Uden arbejdernes stadige pres udefra havde denne indblanding aldrig fundet sted. Men i hvert fald kunne resultatet ikke opnås ved privat aftale mellem arbejdere og kapitalister. Netop nødvendigheden af en almen politisk aktion leverer bevis for, at kapitalen i sin rent økonomiske aktion er den stærkeste part.” (Løn, pris, og profit, MEW bd. 16 s. 149 smln. MEUS bd. I s. 349)

Den statslige lovgivning, der griber regulerende ind i de private økonomiske relationer mellem arbejdere og kapitalister, er kun tilsyneladende uafhængig de to klassers økonomiske kamp. Den borgerlige stat repræsenterer tveærtimod kapitalens politiske interesser og griber kun til forholdsregler *mod* kapitalistklassen, når den tvinges til det gennem den organiserede arbejderklassens politiske aktioner. Den faglige kamp for den lovfæstede regulering af arbejdsdagen var og er en sådan politisk aktion.

b. Fagforeningernes lønkamp

Arbejderklassens lønkamp er kampen for dens andel i den nyskabte samfundsmæssige rigdom. Denne lønkamp må føres fagforeningsmæssigt og centralt for at modvirke arbejderklassens splittelse på grund af, at lønningernes størrelse varierer fra virksomhed til virksomhed.

Krav om højere lønninger er samtidigt krav om at indskrænke merværdien: ”Profittens maximum er begrænset af arbejdslønnens fysiske minimum og arbejdsdagens fysiske maximum. Det er klart at en uendelig skala af variationer er mulig indenfor disse to grænser for maximalprofitraten. Fastlæggelsen af dens faktiske grad indtræder kun som følge af de uophørlige brydninger mellem kapital og arbejde, idet kapitalisten bestandigt stræber efter at reducere arbejdslønnen til dens fysiske minimum og udvide arbejdsdagen til dens fysiske maximum, mens arbejderen bestandigt presser i den modsatte retning. Spørgsmålet opløses i spørgsmålet om styrkeforholdet mellem de kæmpende (Løn, pris og profit, MEW bd. 16 s. 149 smln. MEUS bd I s. 438–39).

Arbejderne befinder sig rigtignok i defensiven: For det første må de leve fra hånden i munden og er tvunget til at sælge deres arbejdskraft også på betingelser, der ikke svarer til deres krav.

For det andet forsøger kapitalisten vedvarende at trykke lønnen ned under arbejdskraftens værdi.

Marx har vist at produktivitetstigningerne har et vedvarende fald i arbejdskraftens værdi til følge. Arbejdskraftens reproduktionsomkostninger udtrykt i tidsenheder formindskes. Det er klart, at kapitalisterne søger at udnytte denne omstændighed til at nedskære arbejdslønningerne endnu mere, end hvad der ville svare til den øjeblikkelige produktivitetstigning. Ser man for en gangs skyld bort fra disse overgreb på loven om bytte af ækvivalenter, så følger det af den marx'ske analyse i en endnu mere omfattende betydning at arbejderens lønkamp er en defensiv kamp. Arbejderklassens modstand mod sænkningen af den nominelle løn kan ganske vist have en forhøjelse af den reelle løn til følge, men arbejderne kan dog ikke forhindre at deres relative andel af den samfundsmæssige rigdom på længere sigt bliver mindre og mindre. For produktivitetstigning finder kun sted når den forøger arbejdets udbytningsgrad og således forringer arbejderens andel i den samfundsmæssige rigdom relativt. ”Relativt derimod, d.v.s. sammenlignet med mer-værdien, ville arbejdskraftens værdi hele tiden synke, og kløften mellem arbejderens og kapitalistens levevilkår ville således øges.” (1:3, 740)

Marx kommer til den slutning, at to momenter karakteriserer den fagforeningsmæssige lønkamp som en defensiv kamp: for det første angriber lønkampen ikke selve det kapitalistiske klasseforhold. Den sætter ikke spørgsmålstegn ved det samfundsmæssige forhold mellem lønarbejdere og kapitalister og er for så vidt ikke nogen revolutionær kamp. For det andet er der sat snævre grænser for denne blotte forhøjelse af arbejdslønnen gennem kapitalens akkumulation. Det vedvarende relative fald i arbejderklassens andel i den nyskabte samfundsmæssige rigdom kan ikke forhindres. ”... en tilvækst (i arbejdslønnen) betyder i bedste fald kun en kvantitativ formindskelse af det ubetalte arbejde, arbejderne er tvunget til at præstere. Denne formindskelse kan aldrig gå så vidt som til det punkt, hvor den ville true selve det kapitalistiske system.” (1:4, 873).

III. Fagforeningernes dobbelte funktion

Marx sammenfatter i slutningen af sit foredrag om "Løn, pris og profit" problemet om den faglige kamp på følgende måde: "Disse få antydninger vil være nok til at vise, at netop den moderne insustris udvikling må sænke vægtskålen mere og mere til gunst for kapitalisten og mod arbejderen, og at det følgelig er den kapitalistiske produktions almene tendens ikke at hæve den gennemsnitlige lønstandard, men at sænke den eller mere eller mindre at trykke arbejdskraftens værdi til dens minimumsgrænse. Da nu tingenes tendens i dette system er af denne natur, betyder dette så, at arbejderklassen skal give afkald på sin modstand mod kapitalens voldshandlinger og skal opgive sine forsøg på at udnytte de chancer, som lejlighedsvis byder sig for midlertidigt at forbedre sin situation på den bedst mulige måde? Gjorde den det, ville den blive degraderet til en forskelsløs masse af ruinerede fattige djævløse, som ingen forløsning mere hjælper. Jeg tror at have eftervist, at arbejderklassens kampe for lønstandard er uadskillige ledsagefænomener til hele lønsystemet, at dens anstrengelse for at hæve arbejdslønnen i 99 af 100 tilfælde kun er en anstrengelse for at fastholde en given værdi af arbejdskraften, og at der i nødvendigheden af at købslå med kapitalisten om dens pris, er den betingelse iboende, at måtte faldbyde sig selv som vare. Ville de fejlt give efter i deres daglige sammenstød med kapitalen, ville de uværgerligt berøve sig selv evnen til at iværksætte en eller anden mere omfattende bevægelse. Samtidigt og ganske uafhængigt af det almene hoveri, som lønsystemet inkluderer, skal arbejderklassen ikke overvurdere disse daglige kampes endegyldige effekt. Den må ikke glemme, at den kæmper mod virkninger, ikke mod årsagerne til disse virkninger: at den ganske vist bremser den nedadgående bevægelse, men ikke ændrer dens retning, at den anvender midler, som ikke kurerer ondet. Den burde derfor ikke udelukkende gå op i denne uundgåelige guerillakrig, der opstår af kapitalens uophørlige overgreb eller af markedssvingninger.

Den burde begribe, at det nuværende system samtidigt med at det idømmer den al den elendighed, tillige går svanger med de materielle betingelser og samfundsmæssige former, som er nødvendige for en økonomisk omdannelse af samfundet. I

stedet for det konservative motto: ”En retfærdig dagløn for et retfærdigt dagværk” burde den på sit revolutionære banner skrive den revolutionære parole: ”Ned med lønsystemet”.

Fagforeninger gør god nytte som samlingspunkt for modstanden mod kapitalens voldshandlinger. De forfejler delvis deres mål, såsnart de anvender deres magt ukyndigt. De forfejler fuldstændig målet så snart de indskrænker sig til at føre en guerillakrig mod det bestående systems virkninger istedet for samtidig at forsøge at ændre det, istedet for at bruge sine organiserede kræfter som en løftestang for arbejderklassens endelige befrielse, d.v.s. til den endegyldige afskaffelse af lønsystemet.” (Løn, pris og profit, MEW bd. 16 s. 151, smln. MEUS bd. I s. 441–42).

Fagforeninger opstår rigtignok først og fremmest som nødvendige forsvarsinstrumenter i arbejderklassens kamp mod kapitalens overgreb, og for så vidt har de defensiv karakter. Men i denne defensive kamp må den fagligt organiserede arbejder lære, at årsagerne til disse kampe kun kan overvindes gennem en omfattende *offensiv* bevægelse. Udviklingen af denne erkendelse er ensbetydende med tilegnelsen af den revolutionære teori, den af Marx begrundede og grundlagte kritik af den politiske økonomi.

I det omfang modsætningen mellem kapital og arbejde skærpes, må fagforeningerne føre kampen offensivt mod det kapitalistiske udbytningsforhold. Kun sådan kan de udfylde deres funktion som arbejderklassens politiske organisation. Og kun indenfor denne ramme mister den defensive kamp også karakteren af et sisyfosarbejde og bliver til praktisk skolings- og øvelsesområde for arbejderklassens endelige befrielse.

IV. Fagforeninger i dag

I dag er fagforeningerne i Vesttyskland ikke arbejderklassens revolutionære, antikapitalistiske kamporganisationer. De begrænser sig helt og holdent til at varetage arbejdernes løninteresser indenfor det kapitalistiske samfunds rammer.

Måden, hvorpå denne lønkamp føres, forhindrer hermed, at arbejderklassen gennem denne kamp bliver skolet og selvbevidst:

arbejderen er ikke længere aktivt deltagende i lønkampen, men mæglingskommissioner forhandler bag lukkede døre og stiller derefter arbejderen overfor fuldbyrdede kendsgerninger. Denne passive rolle som arbejderne indtager, når deres interesser skal varetages fører til, at lønkampen ikke er nogen skole til revolutionære klassekampe, men en fredelig "studehandel" om resultater, der også falder tilsvarende magre ud. Fagforeningerne i Vesttyskland er ganske vist stadig "samlingspunkter for modstand mod kapitalens overgreb", men de benytter ikke deres organiserede kræfter som løftestang for omvæltning af den kapitalistiske produktionsmåde.

Alligevel hjælper kravet om at ødelægge disse fagforeninger ikke arbejderklassen videre. Selv de mest tilpassede fagforeninger bliver gennem kapitalens hensynsløse valoriserings- og udbytningstrang tvunget til at varetage arbejderens interesser og gå imod lønsenkning, stigende ulykkestal, vilkårlige afskedigelser, stadig øgning af arbejdsintensiteten o.s.v. Hvad selv revisionistiske fagforeninger opnår for arbejderklassen i denne daglige kamp, bliver tydeligt, når man ser på proletariets situation i de kapitalistiske lande, som holdes tilbage i underudvikling, hvor fagforeningerne for det meste er forbudt eller i det mindste bliver stærkt hindret i deres arbejde.

V. Organiseret kamp mod forøgelse af arbejdsintensiteten.

Udviklingen af den kapitalistiske industri skaber forhold, der peger henimod, at arbejderne i stadig større omfang må føre kampen mod kapitalen selvstændigt, hvorved muligheden byder sig for at revolutionere det traditionelle fagforeningsapparats bureaukratisk forstenede former fra fabrikgulvet:

Faglig kamp er i det væsentlige lønkamp, kamp om værdien af varen arbejdskraft. Arbejdskraftens værdi kan dog kun realiseres, hvis dens brugsværdi beholder normal kvalitet. Arbejdskraftens normale kvalitet bliver stadig truet af kapitalens grænseløse valoriseringstrang. Med indførelsen af den lovbestemte begrænsning af arbejdsdagen hindres kapitalen ganske vist i en uindskrænket forlængelse af arbejdsdagen, men derfor griber en metode til at forøge udbytningen ved en stadig

intensivering af arbejdet mere og mere om sig i den moderne fabrik. Mens arbejdsdagens forlængelse kunne bekæmpes succesrigt gennem en almindelig faglig agitation for indførelse af en lovmæssigt reguleret normalarbejdsdag, står fagforeningerne i dag magtesløse over for den stadig stigende arbejdsintensitet. Da der mangler en ensartet målestok til en lovmæssig fastlæggelse af en normal grænse for arbejdsintensiteten — for det lader sig ikke fastlægge alment hvor mange maskiner en arbejder må betjene eller overvåge samtidig og hvor hurtigt disse maskiner må løbe — kan arbejderens kamp mod den stigende arbejdsintensitet overhovedet ikke føres med held på det fagforeningsmæssige område. Tværtimod udsættes arbejdsstyrken på hver enkelt virksomhed for forskellige specifikke tekniske betingelser for arbejdsintensiteten og må indrette sine krav og kampforholdsregler ud fra disse specielle betingelser. Kampen mod denne udbytningsmetode kan altså kun føres, når arbejdsstyrken på de enkelte virksomheder selv slutter sig sammen i kamporganer på virksomhedsniveau.

Fagforeningerne kan højest modvirke den stigende arbejdsintensitet på en indirekte måde, nemlig hvis de vil fremtvinge en yderligere forkortelse af arbejdsdagen. Men dette ville til gengæld samtidig give kapitalen yderligere muligheder for en intensivering af de resterende arbejdstimer. Marx skriver i denne sammenhæng: ”Der kan ikke være den ringeste tvivl om, at kapitalens tendens til at holde sig skadesløs gennem en systematisk forøgelse af arbejdets intensitetsgrad, når lovgivningen en gang for alle har afskåret den adgangen til at forlænge arbejdsdagen, og ved at den misbruger enhver forbedring af maskinerne til at forvandle dem til et middel til øget udsugning af arbejdskraften, snart igen må føre til et vendepunkt hvor fornyet nedsættelse af arbejdstiden bliver uundgåelig.” (1:3 s. 604) En forkortelse af arbejdsdagen, opnået ved fagforeningernes kamp, ville altså på ingen måde formindske den arbejdsintensitet, som de kæmper imod, men tværtimod anspore kapitalisterne til en yderligere forøgelse af arbejdsintensiteten, for netop en forkortelse af arbejdsdagen gør det muligt for arbejderne fysisk og nervemæssigt at udholde et endnu hårdere arbejdstempo.

Her viser det sig tydeligt at en fagforeningsmæssig agitation

for en yderligere forkortelse af arbejdsdagen (som er tvingende nødvendig) kun kan føres meningsfuldt, hvis den understøttes af den samtidige kamp på virksomhedsniveau mod en yderligere forøgelse af arbejdsintensiteten. I det omfang arbejderne i virksomhederne kæmper sig til selv at fastlægge deres arbejds-tempo, og selv at regulere deres produktionsnormer, fratages kapitalen muligheden for at holde sig skadesløs gennem en forhøjelse af arbejdsintensiteten, hvis arbejdstiden nedsættes.

VI. Arbejdsklassens offensive kamp

Lønkamp, kamp om forkortelse af arbejdsdagen og kamp mod arbejdsintensiteten er alle defensive kampe, uanset hvilke organisatoriske former, de udføres i. De opfylder kun en funktion som nødvendige skridt på vejen til arbejderklassens endegyldige frigørelse, hvis de som praktiske læreprocesser fører til indsigt i nødvendigheden af at føre en offensiv kamp, og således selv bliver en bestanddel af denne offensive kamp.

Men hvorledes skal arbejderklassens revolutionære offensiv se ud og under hvilke former skal den udføres?

Det påstås til stadighed: Faglige kampe og kampe på fabriksgulvet er rent økonomiske kampe, og først kampen mod det borgerlige statsapparat er en virkelig revolutionær og politisk kamp. Hvad betyder "økonomisk" og "politisk" egentlig? Er "rent økonomiske" kampe upolitiske, har politiske opgør mellem klasserne intet med modsætningerne mellem lønarbejde og kapital at gøre?

Marx skrev i et brev til Bolte i 1871: "...Arbejderklassens politiske bevægelse har naturligvis som endemål at erobre den politiske magt for arbejderklassen, og derfor er det naturligvis nødvendigt at have en til en vis grad udviklet forudgående organisation af arbejderklassen, der vokser frem af selve dens økonomiske kampe.

Men på den anden side er enhver bevægelse, i hvilken arbejderklassen som klasse træder i modsætning til de herskende klasser og søger at tvinge dem ved tryk udefra, en politisk bevægelse. For eksempel: et forsøg på at tvinge de enkelte kapitalister til at nedsætte arbejdstiden ved hjælp af strejker o.s.v. i en enkelt fabrik eller også i en enkelt industrigren er en

rent økonomisk bevægelse. derimod er en bevægelse for at tiltvinge sig en otte-timers o.s.v. lov en politisk bevægelse. Og på denne måde fremvokser der alle vegne af arbejdernes isolerede økonomiske bevægelser en politisk bevægelse. Og på denne måde fremvokser der alle vegne af arbejdernes isolerede økonomiske bevægelser en politisk bevægelse, d.v.s. klassens bevægelse for at gennemføre dens interesser i almen form, i en form, der har en almen samfundsmæssigt tvingende styrke. Hvis disse bevægelser underordnes en vis i forvejen eksisterende organisation er de på deres side i lige så høj grad middel til denne organisations udvikling. Hvor arbejderklassen endnu ikke er fremskreden nok i sin organisation til at foretage et afgørende felttog mod kollektivmagten, d.v.s. de herskende klassers politiske magt, må den i hvert fald skoles til det gennem vedvarende agitation mod (og fjentlig holdning til) den herskende classes politik." (MEW 33, 332, sml. MEUS II, 467-68). Marx udtaler her klart sin opfattelse af forholdet mellem økonomi og politik:

Modsætningerne mellem kapital og arbejde antager til at begynde med i enhver kapitalistisk virksomhed en konkret form: i det daglige opgør emellem den enkelte kapitalist og hans arbejdere. Den økonomiske kamp antager en politisk karakter (uden derfor at miste sin økonomiske karakter) i det øjeblik, hvor den gøres almen: hvis arbejdernes kamp ikke mere retter sig mod den enkelte kapitalist, men mod den samlede kapitalistklasse (kampen for den lovmæssige regulering af en normal arbejdsdag o.s.v.), så bliver det til en politisk kamp. Arbejderklassens politiske bevægelse vokser altså frem af den økonomiske kamp. Det umiddelbare opgør mellem lønarbejde og kapital danner det grundlag, hvorpå proletariatet udvikler sin politiske organisation.

VII Den kapitalistiske produktionsmådes samfundsmæssige udviklingstendens.

Om arbejderklassens kamp for at udrydde den kapitalistiske produktionsmåde vil krones med held eller ej, afhænger ikke alene af den revolutionære arbejderklasses vilje og bevidsthed.

Den kapitalistiske produktionsmådes historiske udviklingsretning rummer også selv tendenser, der tilskynder en ophævelse af den kapitalistiske produktionsform: Den kapitalistiske produktions- og akkumulationsproces fører nødvendigvis til en stadig stigning i arbejdets produktivkraft, hvilket har følgende konsekvenser:

1. Med en stadig udvikling af arbejdets produktivkraft vokser arbejdsprocessens samfundsmæssiggørelse i takt. Den opsplittede arbejdsproces, hvor producenterne er isolerede fra hinanden, forvandles mere og mere til en arbejdsproces, hvor store arbejdermasser arbejder fælles. Denne tendens fremtræder tydeligt i den maskinelle produktionsmåde, som kapitalen har skabt: ". . . maskiner kan kun fungere, når arbejdet udføres i fællesskab eller i umiddelbar samfundsmæssig form. Arbejdsprocessens kooperative karakter bliver således nu en teknisk nødvendighed, dikteret af selve arbejdsmidlets natur." (1:3, 564) Arbejderklassen koncentrerer og forenes således gennem kapitalens valoriseringsproces.

2. Udviklingen af arbejdets produktivkraft fører tillige til en stadig stigende organisk sammensætning af kapitalen, d.v.s. til et relativt fald i størrelsen af den totale samfundsmæssige variable kapital. Derved bliver på den ene side kapitalens valorisering stadig vanskeligere, og på den anden side bliver arbejderklassens eksistenssikkerhed stadig større (industriel reservearme). Arbejderklassen tvinges således i højere grad til selv at kæmpe imod årsagerne til denne eksistenssikkerhed.

3. Udviklingen af arbejdets produktivkraft fører for det tredje til en stadig vækst i de store kapitaler på bekostning af de små, d.v.s. til en stadig større centralisering af kapitalen, hvorved stadig større dele af befolkningen forvandles til lønarbejdere. Antallet af de, der kommer i et fjendtligt modsætningsforhold til kapitalens valorisering, vokser altså bestandigt.

I slutningen af 1. bind af "Kapitalen" har Marx sammenfattet hele kapitalismens historiske udvikling — fra den såkaldte oprindelige akkumulation til den proletariske revolution — og fremstillet den som en eneste stor ekspropriationsproces:

"Den gennem eget arbejde erhvervede privatejendom, der beror på så at sige det enkelte, uafhængige arbejdsindivids sammenvoksning med sine arbejdsbetingelser, bliver fortrængt

af den kapitalistiske privatejendom, der hviler på udbytning af fremmed, men formelt frit arbejde.

Såsnart denne transformationsproces i tilstrækkelig dybde og omfang har opløst det gamle samfund, så snart arbejderne er forvandlet til proletarer, deres arbejdsbetingelser til kapital, så snart den kapitalistiske produktionsmåde står på egne ben, opnår den yderligere samfundsmæssiggørelse (da. socialisering) af arbejdet og yderligere forvandling af jorden og andre produktionsmidler til samfundsmæssigt udnyttede, d.v.s. fælles produktionsmidler, og dermed den yderligere ekspropriation af privatejendomsbesidderne, en ny form. Hvad der nu skal eksproprieres, er ikke længere arbejderen, der selv driver sin bedrift, men kapitalisten, der udbytter mange arbejdere.

Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktions egne immanente loves spil, gennem kapitalernes centralisation. Een kapitalist slår altid mange ihjel. Hånd i hånd med denne centralisation d.v.s. med nogle få kapitalisters ekspropriation af mange, udvikler arbejdsprocessens kooperative form sig i en stadigt voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kun kan anvendes i fællesskab, økonomiseringen med alle produktionsmidler ved at de anvendes som produktionsmidler i kombineret, samfundsmæssigt arbejde. I stadigt højere grad opsluges alle folk af verdensmarkedets net og dermed udvikles det kapitalistiske regimes internationale karakter. Med det stadigt faldende antal kapitalmagnater, der tilraner sig og monopoliserer alle fordele ved denne transformationsproces, vokser mængden af elendighed, undertrykkelse, trældom, degeneration, udbytning, men også vreden hos arbejderklassen, der er i stadig og rivende vækst og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret. Kapitalmonopolet bliver til lænker for den produktionsmåde, der er blomstret op sammen med og under dets herredømme. Produktionsmidlernes centralisering og arbejdets stigende samfundsmæssige karakter når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time slår. Ekspropriatørerne eksproprieres." (1:4 s. 1060–61).

Kapitalens valoriseringsbevægelse fører nødvendigvis til en udvikling af arbejdets samfundsmæssige produktivkraft, og denne frembringer på sin side den materielle rigdom og de subjektive kræfter, som er forudsætningen for socialismen. Kapitalen forbereder således selv sin egen undergang.

Marx skriver: "Udviklingen af det samfundsmæssige arbejdes produktivkræfter er kapitalens historiske opgave og berettigelse. Netop derved skaber den ubevidst de materielle betingelser for en højere produktionsform." (3:2 s. 341). Men kapitalen skaber kun *forudsætningen* for overgangen til socialismen. *Virkelig-gørelsen* af denne produktionsform kan først tilkæmpes af arbejderklassen med magt.

Slutbemærkning: Vi har i dette afsnit fremstillet arbejderklassens organisations- og kampformer som fremgår af de almindelige betingelser for klasseforholdet mellem kapital og arbejde. På dette almene plan kan der om arbejderklassens offensive og revolutionære kampe ganske vist siges, at de under en eller anden form må centraliseres for at være effektive mod kapitalens koncentrerede samfundsmæssige magt. Men hvilke konkrete former for organisation (fagforening, parti, central rådsorganisation) denne kamp skal antage, kan på dette abstraktionsniveau næppe bestemmes tilstrækkeligt. For at finde ud af dette, må de givne konkrete betingelser i et kapitalistisk land og arbejdernes hidtidige praktiske erfaringer i klassekampen studeres.

TILLÆG

Illustrativt materiale.

Det illustrative materiale, som følger i dette tillæg, er beregnet til nu og da at drages ind i diskussionen af de enkelte afsnit i den teoretiske del. Derved opstår 3 vanskeligheder.

1. Der findes ingen marxistisk socialforskning. Det illustrative materiale stammer derfor fra borgerlige kilder og er indsamlet med den borgerlige videnskabs metoder. Da den borgerlige videnskab er ude af stand til at gennembryde den kapitalistiske produktionsmådes fetichkarakter, giver denne videnskabs resultater ingen egentlig analyse af det kapitalistiske samfunds indre struktur. Dens resultater er som oftest blot et sammensurium af fremtrædelsesformer i det kapitalistiske samfunds overflade. Disse fremtrædelsesformer er ikke begrebet i deres indre sammenhæng, og de er derfor heller ikke fremstillet i passende videnskabelige kategorier og begreber. *Det her trykte materiale kan derfor på ingen måde gælde som bevis for Marx's teori, men skal kun illustrere realitetsindholdet i de Marxske kategorier i ganske grove træk.*

2. Kapitalistklassen har ingen interesse i at offentliggøre visse fakta, f.eks. profittens størrelse. Derfor er materialet mangelfuldt og ufuldstændigt. Der er kun anvendt offentligt tilgængelige informationer.

3. I den teoretiske del af denne indføring har vi kun fremstillet de grundlæggende kategorier i den marxske teori, hvilket i alt væsentligt svarer til Kapitalens 1. bog. For at få en

fuld forståelse af det illustrative materiale vil det også være nødvendigt at kende Kapitalens bog 2 og 3, hvor Marx videreudvikler og konkretiserer de grundlæggende kategorier. Den foreliggende indføringstekst bør altså følges op, da den fremstilling af den umiddelbare produktionsproces, som gives i Kapitalens bog 1, kun udgør en nødvendig forudsætning for at kunne begribe det kapitalistiske samfundssystem i sin helhed.

I den danske oversættelse er der endvidere forkortet dele af den oprindelige tyske tekst væk. For det første har vi slettet alt materiale, som referede til specifikke tyske forhold, f.eks. om arbejderklassens forhold i Tyskland, arbejdsulykkesstatistik o. lign. I stedet henviser vi til de tilsvarende danske oplysninger: Malerrapport, Bryggerirapport osv. For det andet har vi slettet afsnit af tvivlsom teoretisk status. Det gælder f.eks. talmæssige oplysninger om merværdiens rate og masse, hvor vi har fundet, at den tyske forfattergruppe ikke tager hensyn til de metodiske problemer, som den for så vidt allerede selv gør opmærksom på i disse forbemærkninger. Læsere, som er uenige med os i dette spørgsmål, henvises derfor til den tyske udgave.

Alt i alt er tillægget i den danske udgave ca. 25 sider kortere end originaludgaven.

MATERIALE TIL TREDIE AFSNIT.

I. Merværdiraten.

Vi skrev i indledningen: ”At begribe et samfundsmæssigt faktum vil altså sige at erkende dets *virkelige* væsen. Hermed er det ikke tilstrækkeligt at *beskrive* det, men man må forstå dets indre sammenhænge og undersøge det i dets funktion indenfor totalsystemet – altså *analysere* det.” I analysen af denne indre sammenhæng udvikler Marx begreberne *merværdi*, *merværdirate* og *merværdimasse*. De er totalsamfundsmæssige gennemsnitsstørrelser og tjener som Marx skriver til ”at begribe kapitalens indre natur” (1:2, 475), d.v.s. til en videnskabelig bestemmelse af det samfundsmæssige forhold mellem kapitalist- og arbejder-

klasse.

I en teoretisk analyse, hvor man regner med givne størrelser, er det relativt let at beregne merværdiraten. I virkeligheden, i den enkelte kapitalistiske virksomhed optræder disse simple, endnu abstrakte begreber ikke i denne umiddelbare form, men er langt snarere skjult i meget komplicerede sammenhænge. Man opererer ikke med samfundsmæssige gennemsnitsværdier i den enkelte kapitalistiske virksomhed, men med stadigt vekslende priser. Den virkelige merværdirate virksomhed, men med stadigt vekslende priser. Den virkelige merværdirate kan overhovedet ikke bestemmes helt eksakt. Det har følgende årsager:

1. Enkeltkapitalisterne tænker overhovedet ikke i de kategorier, som Marx har udviklet. Deres tænken og handlen bliver tværtimod bestemt af de økonomiske omstændigheder, i hvilke de umiddelbart befinder sig. Varens og pengenes fetichkarakter præger i sin udviklede form også enkeltkapitalistens bevidsthed. Han kender ikke nøjagtig sin gevinsts oprindelse. Han ser kun, at hans status ved årets udgang udviser et overskud. Dette overskud forekommer kapitalisten at være et resultat af virksomhedens samlede økonomiske aktiviteter gennem året, altså både et resultat af en høj arbejdsmoral i virksomheden samt af rationaliseringsforanstaltninger m.v. Den enkelte kapitalist sætter altså sit overskud i forhold til den samlede kapitalsum, som han har skudt ind i årets løb, og ikke kun i forhold til den variable kapital.

Dette "overskud" er på ingen måde identisk med Marx's merværdibegreb. For det første kan enkeltkapitalisten have købt produktionsfaktorerne under deres værdi og solgt de færdige varer over deres værdi, hvorved han yderligere forhøjer sit overskud. For det andet er renter, leje, forsikring, skatter, salgs- og administrationsomkostninger, direktørlønninger o.s.v. allerede trukket fra overskuddet. De fremstår som nødvendige produktionsudgifter for kapitalisten, skønt de i virkeligheden er en del af merværdien. Men selv om man kunne udrede alle de poster i kapitalistens regnskab, bag hvilke dele af merværdien på denne måde er skjult, ville man dog ikke være kommet meget længere: *merværdiraten* betegner hos Marx størrelsesforholdet mellem merværdien og den variable kapital i løbet af et kapitalomslag, d.v.s. i løbet af det tidsrum, hvori den indskudte

variable kapital en gang gennemløber hele bevægelsen $P - V - P'$. Ved slutningen af denne bevægelse er den variable kapital vendt tilbage til kapitalisten (gennem salg af den færdige vare), og han kan påny benytte denne sum til betaling af arbejdskraft. Så længe man ikke ved hvor mange sådanne omslag denne pengesum gennemløber pr. år, ved man heller intet om den virkelige merværdi, men må nøjes med forholdet mellem de årligt udbetalte lønninger og gager og den årlige gevinst. Dette forhold er imidlertid kun et ganske groft overslag over den virkelige merværdis omtrentlige størrelse, især fordi den sum, som omfatter lønninger og gager, også omfatter de beløb, hvormed den uproduktive arbejdskraft betales.

2. Der er endnu en grund til, at de enkelte kapitalistiske firmaers merværdirate næppe kan udregnes: kapitalisterne har ikke den ringeste interesse i at offentliggøre deres regnskaber, men ønsker langt snarere at hemmeligholde deres gevinst (for konkurrenterne, skattevæsenet og for arbejderklassen).

Kun aktieselskaber er ved lov forpligtet til at offentliggøre en årlig beretning for at beskytte aktionærer mod svindelforetagender. Det er dog klart, at disse regnskabsopstillinger er pyntede ved hjælp af forskellige tricks, således at merværdiens virkelige størrelse kun lader sig ane (f.eks. ved overdrevne afskrivninger, bogføring af udgifter som nødvendige, skønt de intet har at gøre med produktionsprocessen o.s.v.).

I Kapitalen benyttede Marx sig af et talmateriale (1:2, 353), men kun som en illustration. Fra en kapitalist i Manchester modtog han et detaljeret talmateriale, og ud fra dette kunne det fastslås, at allerede i 1870 lod den 10-timers arbejdsdag sig dele i 4 timer nødvendigt arbejde og 6 timer merarbejde, hvilket giver en merværdirate på 150%.

Det fremgår af følgende artikel fra "Unsere Zeit" (16.5.1970), hvordan arbejdsdagen er inddelt for vor tids arbejder, d.v.s. hvor stor den gennemsnitlige udbytningsrate er i den vesttyske industri. Opgørelsen bygger sikkert på anslåede værdier. "Når en vesttysk industriarbejder forlader fabrikken efter en ottetimers arbejdsdag, har han produceret varer, som har en nyværdi af over 160 DM. Thi produktionsværdien pr. arbejdstime i industrien udgjorde iflg. statistikken 20,37 DM i 1969. Hvis gennemsnitsarbejderen fik udbetalt sin løn dagligt,

ville han få lidt over 40 DM med sig hjem. Den gennemsnitlige bruttotimeløn udgjorde i 1969 nemlig kun 5,29 DM. De resterende $\frac{3}{4}$ af nyværdien på godt 160 DM tilfalder personer, som ikke har bidraget til dens fremstilling: fabriksejerne, gennem hvis dør gennemsnitsarbejderen må passere to gange dagligt. I seks af sin ottetimers arbejdsdag sled og slæbte kollegaen for sin arbejdsgiver. Hertil kommer, at den fjerdedel af nyværdien, som arbejderen modtog i form af løn, kan han ikke fornøje sig med ubeskåret. Thi 21% af sin bruttotimeløn, eller 1,11 DM, må han overlade til Fader Stat i form af skatter og socialafgifter. Så stor var det gennemsnitlige skatte- og afgiftstryk på lønmodtagerindkomster i 1969. Af en arbejdstimes produktionsværdi på 20,37 DM overlades kun 4,18 DM til arbejderen til dækning af hans leveomkostninger, altså kun $\frac{1}{5}$ '.

II. Overtimer

Den lovmæssige fastsættelse af normalarbejdsdagen, i dag en arbejdsuge på 40 timer, er ingen garanti for, at arbejderen kun skal arbejde denne fastlagte tid. I virkeligheden, i den kapitalistiske fabrik overtrædes lovbestemmelserne til stadighed. Konjunktursvingninger forhindrer enhver konsekvent gennemførelse af en generel og nøjagtig fastlagt arbejdsdag. I en højkonjunktur er en arbejdsuge på indtil 60 timer i dag ingen sjældenhed, ligesom en arbejdsuge på kun 30 timer med deltidsarbejde heller ikke er det i en krise. Ud over løntillæg for overtimer har kapitalisten en lang række tvangsmidler, hvormed forlængelsen af den normale arbejdsdag kan gennemføres. Sammenholdt med den kendsgerning, at overenskomstlønnen kun gør en beskednen husholdning mulig, medfører dette system af sanktioner og belønninger, at mange arbejdere hele tiden har "frivillige" overtimer.

I bogen "Industrireportagen" af Gunther Wallraff siges: "Produktionen må aldrig gå i stå. Der mangler arbejdskraft. Overtimer er på dagsordenen. Der arbejdes regulært 43 timer om ugen. Mange arbejder hver lørdag-søndag. Der findes produktionsafdelinger i fabrikken, hvor man ikke blot melder

sig frivilligt til søndagsarbejde, men hvor det ligefrem beordres. En arbejder, som har prøvet dette, fortæller: ”Søndag er den eneste dag, hvor jeg kunne have haft tid til min familie. Men for mig gives der intet andet valg end at tage overtimer hver søndag. Jeg kan allerhøjst tage mig en frisøndag en gang om måneden. Hvis jeg siger nej, får jeg et meget dårligere betalt arbejde i en anden produktionsafdeling. Der findes også arbejdere, der kæmper for overtimer. Jeg kender en italiener og en tysker fra Walzstrasse, som arbejder hver dag i to skift lige efter hinanden. De er seksten timer på fabrikken, resten af tiden går til en udmattet søvn!”. (s.57)

”Vi har udprægede ”overtimejægere”. De tager et par ekstratimer hver dag, arbejder lørdage og endog søndage. Hver mandag er hele fredagens reparationsbånd tømt til sidste vogn. De fleste kæmper for at få overtimer, da kun de færreste kan klare sig med deres løn, når de har familie. Mange betaler deres afbetalingskøb på denne måde.” (s. 24–25)

At arbejderenes overtimeantal bliver presset op af konjunktursituationen, altså af den kapitalistiske konkurrencekamp, bliver indrømmet offentligt af regeringens økonomiske råd (i: Sondergutachten 30.6.69): ”Overefterspørgslen i industrien afspejles i ordretilgangen, som i månedsvis har ligget over produktionsevnen. Alene mellem november 68 og marts 69 tiltog ordrerne i industrien med 15%, ordrerne fra udlandet voksede endda med 20%. På trods af talrige nyansættelser og en usædvanlig vækst i antallet af overtimer kunne produktionen dog ikke følge med efterspørgslen.” Omfanget af overarbejde opgives af DGB (Det tyske LO) som en vækst i det ugentlige timetal fra 40 til 43–46 efter industrigen.

MATERIALE TIL FJERDE AFSNIT.

I. Stigning i arbejdets produktivitet i Forbundsrepublikken

”Stigning i arbejdsproduktiviteten betyder i virkeligheden ikke andet, end at der frembringes et større produkt på den samme

tid og med den samme mængde arbejdskraft. Dette sker hovedsagelig ved hjælp af mere rationel produktionsorganisation og -teknik, ved hjælp af indsats af nyere, højproduktive maskiner, maskinsystemer, råstoffer o.s.v. De således opnåede stigninger i ydelse giver sig udtryk i udviklingen af produktionsresultaterne pr. arbejder eller arbejdstime, hvilket statistikken giver os følgende oplysninger om:

Index over produktionsresultaterne i industrien (1958=100).

	1960	1961	1962	1963	1964	1965
pr. arbejder	116	120	127	133	145	150

Disse oplysninger viser, at arbejdsproduktiviteten alene fra 1958 til 1965 er steget med ca. 50%. Alt i alt er arbejdsproduktiviteten siden 1950 forøget med ca. 120%. Disse stigninger er ganske vist ikke alene forårsaget af arbejdsproduktivitetsforøgelse. Også arbejdsintensiteten er tiltaget betydeligt. Denne stigning i arbejdsintensiteten betyder hovedsagelig ikke andet end en forøgelse af den i en bestemt tid anvendte arbejdskraft . . . Da produktiviteten og intensiteten i de kapitalistiske virksomheder forøges samtidig, og da de begge viser sig i stigningen af produktionsresultaterne, lader arbejdsintensiteten sig ikke påvise separat.” (Heinz Schäfer: Lohn, Preis und Profit heute, Frankfurt 1968, p. 31).

II. Den relative merværdi

At undersøge, hvor stort omfang produktionen af relativ merværdi i dag har antaget, lader sig lige så vanskeligt gøre, som spørgsmålet om den vesttyske arbejderklasses gennemsnitlige udbytningsgrad lader sig besvare eksakt. Vi har ovenfor nævnt årsagerne til vanskeligheden ved en nøjagtig dataindsamling. Også det følgende talmateriale skal – lige som materialet om merværdiraten – kun tjene til at give ganske grove holdepunkter.

a. Stigning i arbejdsproduktiviteten og lønbevægelsen.

”Mens produktionsværdien pr. arbejdstime i industrien med

en stigningsrate på 96.4% næsten fordobledes i de ti år fra 1959 til 1969, stod lønudviklingen ikke i noget forhold hertil. I det samme årti steg arbejdstagerens gennemsnitlige månedlige nettoindtægt kun med ca. 55%. ”(Unsere Zeit 16.5.70) ”Kløften mellem arbejdsgiverne gevinster og arbejdstagernes indkomster er i de to sidste år blevet endnu dybere. Efter hvad Det tyske fagforeningsforbunds økonomisk videnskabelige institut (WWI) har udregnet, er ydelsen pr. arbejdstime steget med ca. 18,2%, mens reallønnen kun er steget med ca. 4.6%. Lønninger og gager ligger altså ca. 13,6% bag efter udviklingen af produktiviteten”. (Andere Zeitung 6.2.69).

”For metalindustrien fremkommer f.eks. følgende tal: Mens produktiviteten i 1967 steg med ca. 7.7%, i 1968 med ca. 9.2% og også i 1969 vil tiltage med mindst 8% (WWI’s oplysninger), hvilket svarer til en stigning på mere end 25% i disse tre år, forøgedes metalarbejdernes bruttoindtægt pr. time i 1967 med ca. 4.6% og i 1968 med ca. 3.9%. Selv hvis vi forudsætter, at den vil stige med ca. 6% i 1969, får vi – under hensyntagen til prisstigningen på 8% i disse tre år – et forhold på 25 (produktiviteten) til 6 (timelønnen).” (Unsere Zeit 13, 1969).

b. Stigning i gevinsterne og lønbevægelsen.

”Ifølge fagforeningernes undersøgelser er arbejdsgivernes gevinster i Vesttyskland og Vestberlin steget dobbelt så hurtigt som arbejdernes og funktionærernes gennemsnitlige nettoindkomst. Alene i første halvår af 1969 har arbejdsgivernes gevinster oversteget arbejdernes og funktionærernes nettoindkomster med det tredobbelte. I dette tidsrum steg arbejdernes og funktionærernes nettoindkomster med ca. 6.6%, men arbejdsgivernes gevinster med ca. 18%.” (Wahrheit 22.4. 1970).

”Fra 1967 til 1968 er den beregnede nettoprofit i Vesttyskland vokset tre-fire gange hurtigere end nettolønnen. I dette tidsrum er lønningernes andel af nationalindkomsten yderligere forringet. Ifølge en undersøgelse foretaget af Det tyske Økonomiinstitut (DWI) over profitudviklingen i de 100 største aktieselskaber steg bruttoprofiten fra 1966 til 1968 med ca. 23.8%. Arbejdernes og funktionærernes samlede bruttoløn forøgedes i disse år kun med ca. 5,7%. Endnu mere grel er forskellen ved sammenligning af nettoprofiten med den

samlede nettoløn og -gage i dette tidsrum. Således steg nettoprofiten i disse 100 aktieselskaber med ca. 45.7%, nettoløn og -gage kun med ca. 3.1%. DWI bemærker til denne udvikling, at under hensyntagen til tilvæksten på ca. 2,9 % i antallet af beskæftigede i disse 100 aktieselskaber absorberedes nettoløntilvæksten.” (Wahrheit 1.4. 1970).

MATERIALE TIL FEMTE AFSNIT.

I. Den systematiske arbejdsdelings kapitalistiske form.

De ekstreme former, den kapitalistiske arbejdsdeling antager, har allerede den borgerlige økonom Adam Smidt (1723–90) fremstillet. Han har vist med fremstilling af knappenåle som eksempel, i hvilken grad produktionsprocessen ved overgangen fra selvstændigt håndværk til kapitalistisk manufaktur opsplittes i forskellige delarbejder:

” Ved den nuværende fremstillingsmåde er det hele ikke bare et selvstændigt håndværk, men det er på ny opdelt i et antal delfunktioner, af hvilke de fleste igen er selvstændige håndværk i sig selv. Den ene arbejder trækker metaltråden, en anden retter den ud, en tredje skærer den istykker, en fjerde spidser den til, en femte sliber den i den øverste ende, så hovedet kan sættes på. Fremstillingen af hovedet kræver atter to eller tre forskellige aktiviteter: Påsætningen af dette er et arbejde for sig, ligesom det at hvidgløde nålen, ja selv indpakningen af nålen i papir udgør et selvstændigt arbejde. På denne måde opdeles den vanskelige opgave, at fremstille en knappenål i ca. 18 forskellige delarbejder, som i nogle fabrikker alle udføres af forskellige hænder, mens i andre undertiden to eller tre af disse delarbejder ordnes af en enkelt arbejder.” (Adam Smidt: Natur und Ursachen des Volkswohlstandes, Leipzig 1933, p. 6 (Adam Smidt. The Wealth of Nations, Everyman’s Library 412, 1970, p. 5 oa.)).

II. Kapitalistisk ledelse af produktionsprocessen

Da de borgerlige videnskabsmænd ikke skelner mellem brugsværdi og værdi, kan de heller ikke forstå den kapitalistiske produktionsproces i dens dobbeltkarakter, d.v.s. i dens modsigelsesfyldte enhed af arbejds- og valoriseringsproces. Autoritets- og herskabsforholdet mellem arbejderne og deres foresatte i virksomheden fremtræder derfor for disse videnskabsmænd som en egentlig overflødig, men alligevel på mærkværdig vis fortsat eksisterende kendsgerning, der i sidste ende er irrationel og uforklarlig. De erkender ikke, at det netop er kapitalens interesse i valoriseringen, der bestandig bringer uorden i den konkrete produktionsproces's forløb og standser den. Et eksempel på sådan opfattelse er den følgende tekst af H.P. Bahrdt (fra: "Gibt es noch ein Proletariat?" Frankfurt 1962, p. 29–30):

"Arbejderens liv i virksomheden bestemmes stadigvæk af en militærlignende disciplin. Over ham tårner der sig en pyramide af foresatte, hvoraf de færreste i arbejderen ser en medarbejder, hvis meninger om arbejdsforløbet og andre driftsspørgsmål det ville være af værdi at lytte til. Mange steder bliver arbejderen ved minutiøse forskrifter og pålæg i arbejdet, ved overforfinede akkordplaner, der regner med hundrededele af minutter, og ved en mærkelig blanding af rationalisering og vilkårlighed mere forstyrret end hjulpet i udøvelsen af sit arbejde. Mange gange forudsætter forskrifterne og arbejdsplanerne, at den samlede virksomhed fungerer gnidningsløst. Dette er imidlertid aldrig tilfældet, arbejderen er derfor – hvis han vil tjene penge – ofte, undertiden endda regelmæssigt tvunget til ikke at overholde forskrifterne, at overtræde sikkerhedsbestemmelserne, at udvikle tricks til at snyde tidtageren, og sammen med sine kolleger at udvikle et system af gensidig nødhjælp, som virksomhedsledelsen intet må vide om. Man låner gensidigt hinanden minutter, man giver andre en hjælpende hånd og indhenter igen den tabte tid på sin egen plads, idet man anvender en anden arbejdsmetode end den, som arbejdsplanen foreskriver. Derfor består der i vores industrivirksomheder gentagende gange en uigennemtrængelig mur af hemmeligholdelse og mistro, igennem hvilken der kun trænger ringe information. Undertiden står

mester på den ene side af muren, undertiden på den anden side, og han har i alle tilfælde kun et mindre kendskab til det virkelige arbejdsforløb, som virksomhedsledelsen inklusive rationaliseringseksperterne aldrig bliver virkelig bekendt med.”

III. Arbejdsulykker

a. Ulykker i BRD fra 1967 til 1970

Forbundsregeringens rapport om forebyggelse af ulykker for året 1967 viser: Ved 764.097 inspektioner af 571.000 virksomheder konstateredes det, at antallet af påtale forøgedes fra 1,04 mill. året før til 1,13 mill. I disse tal er indeholdt 913.150 overtrædelser af bestemmelser om ulykkes- og sundhedsbeskyttelse, 89.335 forseelser imod lovmæssige foreskrifter om beskæftigelse af bestemte persongrupper, 21.642 overtrædelser af øvrige arbejderbeskyttelsesbestemmelser og 110.580 overtrædelser af formforskrifter. Yderligere blev der uddelt 1879 advarsler og indgivet 619 politianmeldelser, hvoraf 326 førte til juridisk eksigible straffe (Tagesspiegel 15.1.70). Årsagerne til dette høje tal er ifølge Forbundsregeringen, at sikkerhedstjenesten i virksomhederne (virksomhedslæger etc) mange gange ”må indtage en anden- eller tredieklases rolle”. For ingeniører, læger og specielt uddannet personale er det ikke et vedvarende incitament til at være beskæftiget med dette arbejde. (Frankfurter Rundschau 31.1.1970).

De faglige forsikringsselskaber får årligt indberetninger om ca 2,5 mill. ulykker, der medfører arbejdsudygtighed i mere end tre dage (Tagesspiegel 15.1.1970.). Af disse anmeldte ulykker er 2.181.000 sket på selve arbejdet og 210.000 på vejen til eller fra arbejde. Derudover blev der anmeldt 26.000 tilfælde af erhvervs sygdomme. Desuden udbetaltes der skadeserstatning i 103.000 tilfælde i form af pension eller begravelsespenge (FR 7.1.70). Med 37% af alle tilfælde er silikosen, 5206 tilfælde, og silikose tuberkulosen 541 tilfælde, førende blandt erhvervs sygdommene. Disse tal bliver kun overgået af de 6647 svære hudsygdomme, der har tvunget arbejderen til at opgive enhver erhvervs mæssig beskæftigelse eller ethvert erhvervs arbejde.

Infektionssygdomme, ledsygdomme ligesom høreskader og døvhed på grund af larm hører til de hyppigst optrædende erhvervssygdomme. (Tagesspiegel 15.1.70). På et arbejdssikkerhedsmøde afholdt af IG-Metall i september 1969 blev det fastslået, at arbejdsulykkerne er steget med ca 100.000 fra 1967 til 1968. Ulykker på veje steg i dette tidsrum med ca 15% og arbejdssygdommene med ca 3%. Ud af disse 2.084.000 ulykker og arbejdssygdomme var 668.000 middelsvære og svære tilfælde, mens 4450 ulykker havde en dødelig udgang. Ifølge dette skete der i BDR hvert tredje sekund en arbejdsulykke, og hver tredje time skete en dødelig ulykke.

I året 1969 var det samlede antal af arbejdsulykker 2,6 mill., ca. 9% højere end i 1967. På hver af de ca. 250 arbejdsdage fandt der i Vesttyskland og Vestberlin over 10.000 ulykker sted på arbejdspladsen. 6228 arbejdere døde ved disse ulykker. Fra 1950 til 1969 mistede 145.000 mennesker deres liv på grund af arbejdsulykker (Wahrheit 2.5.1970). For den første fjerdedel af året 1970 var situationen i Bayern og Baden-Württemberg følgende: Det bayeriske erhvervstilsyn registrerede i de første tre måneder af 1970 ialt 27.262 arbejdsulykker, ved hvilke 44 arbejdere blev dræbt. Ved 13.150 virksomhedsinspektioner måtte der uddeles 26.976 pålæg, heraf drejede 76% sig om ulykkestekniske og erhvervshygiejniske mangler (Wahrheit 20/21.6.70). I den baden-württemberske industri skete der i den første fjerdedel af 1970 45 dødelige ulykker. 11 dødsopfre var ikke over 30 år gamle, 4 af disse var under 21 år. 22 døde tilhørte gruppen mellem 30 og 45 år, og 12 var ældre end 45 år (Wahrheit 28.6.70).

b. Arbejdsulykker i BDR i enkelte brancher og virksomheder

I bjergværker steg ulykkestallet i 1968 ligesom årene før, selvom afskedigelserne stadig tiltog. Arbejderorganisationen "Bergbau-Aktion gegen den Unfall 1970" bekendtgjorde, at i 1969 blev der ialt registreret 47.000 ulykker, hvilket svarer til en stigningsgrad på ca. 12% (Wahrheit 23.6.70). — Af de ca. 850.000 beskæftigede i BRDs kemiske industri er 82.000 forulykket i 1969, 104 af dem døde (Wahrheit 23.6.70). Det

fremgår af Siemens-Mitteilungen, at ulykkesraten i denne koncern tiltog med 9% fra 1968 til 1969 (Wahrheit 4.6.70).

c. Arbejdsdage tabt ved ulykker og strejker

Kapitalisterne jamrer igen og igen over, hvor mange arbejdsdage de mister årligt ved strejker, men de bruger næppe et ord på hvor mange flere arbejdsdage der falder bort, fordi der i de kapitalistiske virksomheder ofte mangler selv de allermest nødvendige beskyttelsesforanstaltninger. I en undersøgelse foretaget af den engelske regering blev det fastslået, at det virkelige tab ved strejker beløb sig til 5 mill. arbejdsdage på et år, mens tabet ved sygdom og ulykker udgjorde 311 mill. arbejdsdage (Sozialistische Politik 3, p.27).

IV. Den industrielle arbejders kvalifikationsgrad

Den uddannelsesgrad, som den moderne industri kræver, er beskrevet i Claessens-Fuhrmanns bog: "Angestellte und Arbeiter in der Betriebspyramide" (Berlin 1960): "Det viste sig, at ca. 14% af de mandlige arbejdere i de undersøgte vestberlinske virksomheder var beskæftiget som ufaglærte arbejdere, ca. 36% var oplært i et kortere tidsrum eller havde modtaget en specialarbejderuddannelse, ca. 42% var beskæftiget med arbejde, der krævede en håndværksmæssig uddannelse, men imidlertid ingen længere erhvervsuddannelse, og kun ca. 8% arbejdere var beskæftiget som højt kvalificerede fagarbejdere. Af de kvindelige arbejdere var det overvejende flertal beskæftiget med ufaglært arbejde eller arbejde, der kun krævede en kort oplæring. . . Set under et kunne over halvdelen af de undersøgte arbejdspladser udfyldes af arbejdere uden nogen særlig uddannelse: for yderligere en fjerdedel var fagkurser eller en oplæringstid på op til et år nødvendig. Hovedkravet til arbejdere, der udfører mekaniske funktioner, var opmærksomhed og koncentration." (citeret efter: "Themenkreis Betrieb" første hefte p. 46).

V. Skifteholdsarbejde og dets indvirkning på arbejderne

Tvungen til valorisering af kapitalen kræver, at maskinerne om muligt kører hele ugen og helst også 24 timer i døgnet. Kun således bliver der presset en maksimal merværdimasse ud af arbejderne, og kun således bliver maskinernes værdi på den korteste tid overført på produkterne. Når normalarbejdsdagen reguleres gennem lovgivningen er det kun muligt at opnå dette mål ved skifteholdsarbejde.

I Symanowski-Vilmars bog "Die Welt des Arbeiters" (Frankfurt 1963) berettes om skifteholdsarbejdet og dets virkninger på arbejderne: "Hos os var arbejds- og skifteholdsforholdene meget anspændte. Skiftetiderne gjaldt både hverdage og søndage. Hver tredje søndag var der en såkaldt frisøndag, men den blev opnået på den måde, at man på begge de to foregående søndage skulle arbejde 12 timer enten på morgenholdet fra 6 til 18 eller på natholdet fra kl. 18 til næste morgen kl. 6. På lørdagen før frisøndagen lå det berømte korte skift, idet man om morgenen kom hjem fra natholdet kl. 6 og allerede igen kl. 14 måtte være på arbejde på eftermiddagsholdet. Egentlig udgør den lov-mæssige arbejdsuge 45 timer. Jeg har imidlertid i den tid måttet arbejde på en 60-timers uge." (p. 38)

"Allerede i begyndelsen fortalte værkmeisteren mig, at mange ægteskaber brød sammen for skifteholdsarbejdere. Og senere har enkelte arbejdere også bekræftet det overfor mig. Det bliver umuligt stadig at leve med hinanden. Afgørende er også den manglende søndag, hvor man kan behandle hinanden som mennesker, og den umenneskelige skifterytme. Når far'en kommer hjem, sover børnene, og når de får fri fra skole, tager han afsted. Børnene oplever mest deres far, når han i nattøj åbner døren til soveværelset og brøler "Ro". Ved den normale arbejdstid på 8–9 timer pr. dag ser konen næppe manden, hvis de begge er på skifteholdsarbejde. Ofte besøger han så det huslige arbejde. Han møder slet ikke sin kone, når han er på eftermiddagshold (kl. 14–22 plus transporttid), han ser hende 2–3 timer når han er på nat- og morgenhold, forudsat, at hans kone arbejder normalt, dvs. fra morgen til eftermiddag." (s. 52–53).

"Det kan blive paradoksalt, som det gik for mig og min ven,

som jeg arbejdede sammen med i gruben. Jeg kendte ingen i byen ud over ham, men på grund af de forskellige skiftehold blev det således, at vi engang imellem blev ført forbi hinanden i skakten, jeg for opadgående og han for nedadgående". (s. 52).

"Den manglende overensstemmelse mellem arbejdstiden og den naturlige rytme mellem nat og dag medfører blandt andet også, at maven ødelægges for en stor del af skifteholdsarbejderne, fordi organismen ikke kan indstille sig på denne stadige vekslen. For mig var det således, at jeg i løbet af natskiftet måske kunne spise to skiver brød og derefter i løbet af hele dagen intet ud over om aftenen eventuelt en tallerkenfuld" (p. 53).

"En ældre arbejder sagde engang til mig: "Når jeg en dag dør, så vil der over min dødsannonce i avisen stå: Hans liv var intet andet end arbejde". — Jeg må indrømme, at når jeg tidligere så sådanne annoncer i avisen, har jeg altid gjort en lille smule nar af dem, men for skifteholdsarbejderen viser det sig i virkeligheden at være fuldt ud rammende. Arbejdet lægger et sådant beslag på ham, at fritiden også kun er en pause til at ånde i for igen at være i stand til at klare næste skift." (p. 45)

"Det skrækkelige er, at også fritiden i grunden ikke er andet end en anden fabrik. Den, der må udholde 8 timer ved et arbejde, der ikke fører til noget mål, kan ikke længere adskille sit liv i to områder. Han arbejder for at skaffe forudsætningerne for sit arbejde: han lever for at arbejde. De fleste lader fabrikken brede sig ud over dem, de er sig ikke mere tvungen bevidst, har optaget fabrikken i deres liv. Fridagene er ikke andet end en venten på næste skift." (G. Wallraff: "Industriereportagen 2", p. 91).

VI. Metoder til intensivering af arbejdet

Det er vel næppe nødvendigt at give eksempler på intensivering af arbejdet *gennem forøgelse af maskiners og samlebånds hastighed*. Derimod skal det med et eksempel fra et halvautomatisk væveri vises, hvilket omfang intensiveringen af arbejdet gennem arbejdsområdernes udvidelse idag antager som følge af automatiseringen. Eksemplet stammer fra H. Kern og M.

Schumanns bog: "Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein" (Frankfurt/M 1970). De to forfattere skriver: "På grund af automatkontrollen består den tekniske indretning af adskillige enkeltmaskiner, der producerer parallelt til hinanden. Hver maskine er udrustet med kontrol- og korrektionsindretninger i et sådant omfang, at de selvstændigt kan overvåge de vigtigste procesvariable og reagere på de fleste kritiske situationer med hensigtsmæssige korrektionshandlinger. Væveautomaten råder fx. over kontrolmekanismer, som standser maskinen ved brud på tråden. Da trådbrud er den vigtigste fejlkilde – i det af os undersøgte eksempel var gennemsnitligt mere end 75% af standsningerne af maskiner forårsaget af trådbrud – er maskinen på grund af automatikken i stor udstrækning uafhængig af arbejderens permanente overvågning, den tekniske indretning kontrollerer og korrigerer i høj grad sig selv. Korrektionshandlingen ved vævestolene består slet og ret i standsning af maskinen . . .

Dermed forsvinder arbejderens binding til den enkelte maskine. Funktionerne kan i stort omfang organiseres som arbejde ved flere pladser, hvor en væver i gennemsnit kan have ansvaret for 22 og i nogle tilfælde 36 vævestole (arbejdspladser af denne størrelse er i væverier på ingen måde ualmindelige. Fagforbundet for tekstil og beklædning beretter i sin dokumentation om "Die sozialen Auswirkungen der Rationalisierung in der Textilindustrie", at en væver må betjene op til 64 automatiske vævestole) . . .

Arbejdsområdets stærke udvidelse er forbundet med stærke forandringer i arbejdsindhold og arbejdsforhold. Indholdsmæssigt kan kontrol med automater karakteriseres som en beskæftigelse, der i produktionssituationen er koncentreret om at opdage standsninger af maskinerne, kvalitetsfejl samt mulige fejlkilder. Væveren retter sin hovedopmærksomhed imod, om alle maskiner indenfor hans område er igang. Der forekommer en forstyrrelse, når en maskine ved standsning glider ud af det rytmiske bevægende felt af vævestole. Selvom den kvantitativt mest betydningsfulde fejlkilde er under kontrol, garanterer maskinsikringerne alene imidlertid ikke en dadelfri kvalitet. Automatkontrolløren må derfor også overvåge produktionsprocessen. Væveren forsøger at opfylde denne opgave ved optisk og

manuel kontrol med produktet. Ud over dette bestræber han sig på at gennemføre forebyggende kontrol for så vidt muligt at undgå standsninger: er der nok fulde spoler i lademagasinet? Ligger spolerne rigtigt? Er der fnug på trådene? Er der fortykkelser på trådene? Løber fæstnettråde til eller fra?

I virkeligheden reduceres kontrolfunktionen ofte til den blotte iagttagelse af standsninger. I betragtning af det store arbejdsområde er der for det meste et par maskiner istykker samtidig. Arbejderen er så tvunget til hurtigt at sætte maskinerne igang igen. Under disse omstændigheder har han kun lidt tid til kvalitetskontrol og forebyggende overvågning. For de undersøgte vævere var der i gennemsnit to standsninger i timen pr. maskine. Ved et gennemsnitligt antal væve på 22 må arbejderen altså regne med ca. 44 standsninger i timen. Pr. trådbrud – den vigtigste standsningsårsag – kræves en arbejdstid på 0,40 til 1,20 minut . . .

Væveren er henvist til i høj grad blot at udbedre brud på tråden. For at gøre det udfører han simple håndbevægelser, som f.eks. ved brud på tråden: finde brudstedet – tage fat i tråden – skære tråden af – få fat i den anden tråd osv. ialt 16 bevægelser. Reparationer, der kræver mere tid, må kontrolløren af automaterne overlade til andre, fordi han ikke kan opholde sig længe ved en maskine. Det gælder specielt for de uregelmæssigheder, der skyldes maskinskader eller forkert indstilling af maskinen . . . .

Automatkontrolløren må stadig kæmpe imod standsninger af maskinerne. Når det ikke lykkes for ham at forebygge standsningerne, når antallet af ødelagte maskiner vokser stærkt, så falder arbejdet uvægerligt fra hinanden. Arbejderen kommer så let ind i en ond cirkel: I betragtning af det store antal stoppede maskiner må produktionskontrollen og den forebyggende overvågning ganske opgives – dermed vokser hyppigheden af standsninger, og spillerummet for kontrol snævres ind i endnu større grad.” (p. 118–120). –

Arbejderne i dette væveri udtaler sig således om deres udvidede arbejdsområde:

”Nu med de 26 vævestole er jeg ikke tilfreds. Vi har for mange stole. Det er en stor belastning af nerverne, nerverne går sig en tur. Man er, når man har arbejdet 2 til 3 timer, simpelt

hen kaput. Vi er på akkord, og akkordsatsene er så lave, at man er tvunget til at præstere en masse. Man er endda også ansvarlig for varen, for fejlvarerne. Man har 20 stole, og det er hele tiden dårligt materiale, og så begynder det at gå skævt, og man løber frem og tilbage og sveder og koger og vibrerer over hele kroppen.” – ”Selvom jeg er helt sund og rask, så mærker jeg om aftenen, at jeg er ganske udaset efter fyraften. Det er en kolossal belastning. Allermest for nerverne. Det slider hver gang på helbredet. Når man tænker på, at man trods automatiseringen har flerstolesystemet. Det er jo på bekostning af væverne. Arbejdsområdet bliver stadig større. Det er allerede for stort idag.” – ”Dårlige sider? Først og fremmest rationaliseringen, at man stadig får flere vævestole, og jo flere stole man får, desto mere utilfreds bliver man. Belastningen på nerverne er allerede stor. Det kommer tydeligt frem, når man kommer hjem fra skiftet, så er man helt færdig med nerverne, siger konen noget, så ryger man straks op. Så skælder man børnene ud, uden at man egentlig vil det. Det er altsammen et spørgsmål om nerver.” (207).

VII. Sundhedsmæssige følger af den stigende arbejdsintensitet.

”Når arbejdsintensiteten stiger over et vist mål, så kan ingen lønforhøjelse mere erstatte den anvendte arbejdskraft. Der finder en direkte rovdrift på arbejdskraften sted. Det bliver tydeligt ved at se på de ødelæggende følger af det opskruede arbejdstempo i Forbundsrepublikken. Således er antallet af arbejdsulykker vokset fra 1,3 mill. i 1952 til 2,2 mill. i 1963. Antallet af ulykker pr. 1000 beskæftigede steg i samme tidsrum fra 15,1 til 18,7. I 1965 beløb antallet af arbejdsulykker i Forbundsrepublikken sig til ca. 2,5 mill. Særlig foruroligende ved dette er det tiltagende antal af svære og dødelige ulykker i de sidste år. Rovdriften på arbejdskraften viser sig i en højere grad af invaliditet iblandt yngre. Tilgangen til førtidspension lå i de sidste år mellem 250.000 og 300.000. Den var dermed næsten dobbelt så stor som den samtidige tilgang til ”folkepension”. Det betyder, at ca. to trediedele af arbejdere og funktionærer bliver invalide før de når den lovmæssige

pensionsalder. Gennemsnitsalderen for tilgangen af arbejds- og erhvervsudnyttede rentenydere ligger mellem 56 og 57 år. Hvor ødelæggende følgerne af den enorme arbejdsintensitet er, kommer også til udtryk i den kendsgerning, at mændenes middellevetid i Forbundsrepublikken, trods alle den medicinske videnskabs resultater, aftager efter det 30. år. Særlig påfaldende er den store vækst i hjerte- og kredsløbssygdomme som dødsårsag. Her kommer ændringen i arbejdspresset til udtryk, idet denne bliver stadig mere psykisk belastende". (W. Gerns: "Bemerkungen zur Marxschen Theorie der Lage der Arbeiterklasse", Sonderheft 2, "Marxistische Blätter" 1967, s. 61).

Et eksempel på virkningerne af arbejdsfeltets udvidelse: "Den tidlige invaliditet blandt førerne af en-mands-vognene i det offentlige nærtrafikselskab er forfærdende. Med tiltagende rationalisering bliver førerne af busser og sporvogne i den offentlige nærtrafik samtidig betroet konduktøropgaver, således at konduktørerne ikke længere er nødvendige. Den ekstrabelastning, som er forbundet med denne betjening, belønnes med et tillæg. Dette tillæg falder imidlertid bort, hvis føreren ikke kan gøre tjeneste, forklæres det. Men det kan netop være af grunde, som ikke skyldes førerens forhold, da ekstrabelastningen slider hårdere på helbredet, således at det ikke er muligt at tage ansvaret for at køre bussen." (Frankfurter Rundschau 4.5.1970).

VIII. Kampformer imod forøgelsen af arbejdsintensiteten

Arbejderklassen er tvunget til at føre en organiseret afværgekamp imod den stadige forøgelse af arbejdsintensiteten for at sætte sig imod den altfor tidlige ødelæggelse af arbejdskraftens brugsværdi. Til dette må der umiddelbart udvikles virkningsfulde kampformer i hver enkelt virksomhed. Strejken på de italienske Pirellifabrikker i 1968 er et eksempel på sådanne virksomme former for kamp imod den stigende arbejdsintensitet. Den følgende beretning om denne strejke er taget fra "Rote Presse Korrespondenz" (nr. 18, 20.6.69). Her hedder det:

"I nr. 1 beretter RPK kort om en ny kampform, som arbejderne på Pirelli-fabrikken i Italien har udviklet. Nedenfor

følger en udførlig beretning om den modstandsmetode, som arbejdsstyrken praktiserede. Dens eksemplariske karakter består i, at arbejderne var istand til i kampen selv at lære anvendelsen af produktionsmaskineriet, og at de var istand til at anvende disse færdigheder imod kapitalisternes profitjagt . . . Hos Pirelli tog kampen kun ind imellem form af direkte konfrontation. Den blev ført således, at den varede så længe som muligt, hvørvéd arbejdsgiveren led størst muligt tab uden at arbejderne mistede hele deres løn. Kampen lignede et plageri eller en guerillakrig, hvis fortløbende faser gjorde det muligt at konsolidere enheden i basis, at opnå former for direkte demokrati, at opnå en større kampkraft og at forbedre kampens metoder og arbejderne selvorganisering. På kampens højdepunkt, fra oktober til december 1968, greb arbejderne i fabrikken i Settimo til en helt ny, i basis udarbejdet kampform, som udgjorde ansatser til arbejderkontrol over produktionsprocessen, hvis ikke endda til arbejderne tekniske selvstyre af virksomheden: selvbestemmelse over arbejdstempoet og over udarbejdelse af alternative planer.

Således blev den mest originale og vanskeligste kampform, der nogensinde er blevet anvendt i et stort moderne foretagende, udviklet og praktiseret: den udvikledes af arbejderne i basis, forelagde i frie forsamlinger, hvor den diskuteredes og endelig godkendtes. Den bestod i, at arbejdstempoet i alle afdelinger og sektorer i den kæmpestore fabrik samtidig reduceredes, uden at den ophørte med at fungere med et urværks præcision. Operationens mål var det enkle, at afskaffe arbejdstempoet og akkordlønnen, som blev fastlagt af virksomhedsledelsen. Den samtidige nedsættelse af aktiviteterne i et stort og kompliceret foretagende kræver imidlertid i praksis en fuldkommen selvstændig organisering og en særlig teknisk præstation. Ligesom de forskellige hjul i et urværk ikke drejer med samme hastighed, således er rytme og tempo heller ikke ens i de forskellige afdelinger af et storforetagende. For at disse kan producere regelmæssigt, uden vanskeligheder og "flaskehalse", er alle operationer beregnet nøjagtigt, ofte på sekunder, ved hjælp af et omfangsrigt teknisk hieraki, som ligefra ingeniøren til arbejdsopsynet skal påse at hele arbejdet gennemføres indenfor den fastlagte tid. Og netop dette hieraki, som betragtes

som nødvendigt, afskaffes i Settimo. Der har arbejderne selv taget hånd om organiseringen af produktionen. Opfindsomhed og selvdisciplin erstatter befalingerne og den disciplin, der dikteres oppefra. Dette er endnu mere forbløffende, da store dele af de tusinder mandlige og kvindelige arbejdere i Settimo er unge, som stammer fra Syditalien og er kommet til Torino uden erhvervsuddannelse, uden de kundskaber, der er nødvendige i en kompliceret teknisk produktion, og ofte uden skoleuddannelse . . .

Ligesom hos andre storforetagender baserer virksomhedsledelsen på Pirelli sin magt på, at det er umuligt for arbejderne at holde forbindelse med hinanden, at de altså er isolerede — hver ved sin maskine, hver i sin afdeling — og på, at fagforeningerne er splittede. Alle havde de samme klager. Men på grund af de manglende muligheder for at kunne mødes og diskutere dem i fællesskab, kom disse klager kun frem gennem ukontrollerede, korte og derfor resultatløse udbrud af misfornøjelse.

Arbejdernes utilfredshed havde flere årsager, der er typiske for denne industrigren: under forskellige påskud, som hver for sig altid blev retfærdiggjort af tekniske fornyelser, blev den tid, som måtte bruges til at fremstille et bestemt antal enheder, gjort stadig mindre, mens akkordlønnen kun steg lidt. Antallet af maskiner tog stadig til, mens rummene, som man stillede maskinerne op i, forblev lige store. Uudholdelig luft, hede, larm, umenneskeligt arbejdstempo, tiltagende udmattelse: det blev hele tiden vanskeligere at opfylde virksomhedsledelsens akkordnormer . . . .

Akkordlønnen, som udgjorde en betragtelig del af den samlede løn, blev for mange år siden låst fast af virksomhedsledelsen. Ledelsen nægtede at forhandle om den. Den ville regulere arbejdets tempo og intensitet efter forgodtbefindende ved hjælp af denne post. Derimod var grundlønnen, hvortil akkordlønnen blev lagt, blevet forhøjet på grundlag af virksomheds- og brancheoverenskomsterne. Hvis det derfor lykkedes arbejderne at nedsætte den samlede virksomheds aktiviteter, så kunne de tilføje Pirelli et forholdsmæssigt større tab, end de selv ville lide . . . .

Arbejdernes kontrolmagt kunne kun tvinges igennem på en

måde: ved at den blev omsat til praksis, og ved at man igennem praksis gennemskuede virksomhedshierakiets hemmeligheder. For at kunne sætte spørgsmålstegn ved præstationsnormen og kontrollere gennemførelsen af den nye kommende norm måtte arbejderne kende hemmeligheden ved arbejdsvurderingen: Hvorledes fastsætter man den nødvendige tid til udførelse af en bestemt del af arbejdet? Efter hvilken målestok beregner man pauserne? Hvad betyder en forøgelse af det tidsrum, der er nødvendigt til et arbejde, når man tager i betragtning, at man i 8 timer (eller 49 uger om året) må udholde den samme arbejdsrytme, som man kan holde ud i 20 minutter (eller en uge)? Arbejderne fra Settimo måtte først lære svarene på disse og mange andre spørgsmål at kende, udarbejde præstationsnormer og regulere det harmoniske samarbejde mellem alle afdelinger og sektioner uden – eller endda imod – den store fabriks tekniske apparat.

For at nå dette mål gjorde de følgende: Hver arbejder ved en maskine bestemte sit eget arbejdstempo på eget initiativ og i forståelse med sine kolleger i afdelingen. De nye arbejdstidsreguleringer blev fastholdt i såkaldte ”alternative tabeller” og slået op ved siden af hver maskine i stedet for virksomhedsledelsens tabeller. Koordineringen af arbejdstempoet i de forskellige afdelinger skete gennem forsøgsvis indarbejdning og stadige korrektioner. Derved var det muligt at ændre normerne alt efter kampens betingelser, en kamp, der i denne form varede i 2 måneder. Når det gjaldt om at advare virksomhedsledelsen særlig eftertrykkeligt, lod arbejderne produktionen synke til under 30 pct. af normen, hvilket for Pirelli betød et tab på 70 pct, men for arbejderne kun en lønedsættelse på 10–15 pct.

En sådan kamp forudsætter naturligvis en solidaritetsfølelse og en stor samarbejdsvillighed, som kun kunne fremkaldes gennem selvstændig organisering og demokrati i basis. Muligheden for at gennemskue de demokratiske relationer mellem arbejderne på den ene side og på den anden side deres komiteer, delegerede og faglige organisationer var nødvendige for dette resultat . . . .

Nu går kampen på Pirelli og andre virksomheder videre. Thi den magtposition og kontrol, som arbejderne hos Pirelli har tilkæmpet sig, er tilkæmpede resultater, som ikke bare kan

forvaltes som en engang for alle opnået fordel. Tværtimod kræver disse resultater basis' stadige rådslagning, intervention og kontrol."

Eksemplet fra arbejdskampen på Pirelli har siden dannet skole også i andre italienske virksomheder. I en reportage om "De ruinerende følger af strejkerne i Italien" jamrer Springers "Berliner Morgenpost" (1.12.1969): "Det i Italien anvendte lumske system af arbejdsnedlæggelser, der sker stødvis efter skakbræt-mønster, forårsager den størst mulige skade på produktionen med den mindst mulige lønnedgang for arbejdstagerne. Det er sjældent, at alle beskæftigede i en fabrik strejker samtidig. Man strejker skiftevis – ofte kun et par timer pr. skift – og kun to eller tre afdelinger, som indtager en nøgleposition i virksomheden. Når disse afdelinger ikke er igang forstyrres hele samlebandsarbejdet og bryder tilsidst helt sammen."

Hvor langt de italienske arbejdere allerede har drevet deres selvstændige organisering i virksomhederne fremgår af følgende flyveblad, som FIAT-arbejderne udsendte under deres seneste strejke på fabrikken i Torino (fra Express International, nr. 104, 1970):

Kammerater fra FIAT! – ARBEJDERDELEGEREDE!

I disse dage sker der noget storslået. Arbejdernes kamp har rystet FIATs magt. Produktionens jernhårde lov er blevet rystet af arbejdernes magt. Arbejdernes magt har i disse dage frigjort sig i strejkerne, i de interne forsamlinger af arbejderdelegerede, i diskussionerne, som er blusset op overalt i fabrikkerne, på agitationsturene igennem værkstederne. Den magt, vi har erobret i disse dage, må vi udbygge yderligere. Vi må ikke vige et eneste skridt tilbage. Vores arbejde må fra nu af blive et helt andet. Derfor må vi stå sammen. På alle skift, i alle afdelinger må vi holde møder og vælge delegerede, for at vi med strejkens magt og vores enhed fuldstændigt kan forandre vores arbejdsbetingelser og for at vi kan udøve arbejderkontrollen.

Vi må forene de arbejderdelegerede til en magtfuld bevægelse med det mål at udøve den permanente arbejderkontrol over arbejdsbetingelserne. Arbejderne på FIAT ved, at deres sejr er

mulig, når alle arbejdere sejrer, når arbejderne på alle virksomheder gennemfører arbejderkontrol ved hjælp af plenarforsamlinger og delegerede.

FORSAMLINGEN

Forsamlingen er det sted, hvor arbejderne, som har sluttet sig sammen på skiftene, i afdelingerne, i værkstederne, diskuterer målet og de metoder, som skal føre til målet. Den er arbejdernes instrument til at opretholde magten og kontrollen over arbejdet. Enhver form for inspektion og restriktion af forsamlingen er uantagelig for os. Forsamlingen vælger delegerede og kan på ethvert tidspunkt tilbagekalde dem.

ARBEJDERDELEGATEN

Han er den mest bevidsty arbejder i den gruppe, hvor han arbejder, og han har alle sine arbejdskollegeres fortrolighed. Han bliver ikke foreslået eller valgt af en udenforstående organisation, men han er udelukkende udtryk for forsamlingens vilje. Derfor er han også kun ansvarlig overfor arbejderne og ingen andre. Han må kunne forhandle med hele virksomhedens hierarki, lige fra afdelingsledelsen til personalekontoret. Hans opgave kan ikke være at bringe problemerne frem for Comitato interno, men han må selv forhandle dem til ende.

Ud over dette må hans funktion ikke være indskrænket til kun at kontrollere et aspekt af arbejdsbetingelserne. Arbejderdelegaten må forhandle med kapitalisterne om alle de problemer, som arbejdskollektivet har. Arbejdskollektivet forpligter sig til at forsvare en arbejderdelegat imod alle forandringer. Det er klart, at FIAT ikke skænker os vores delegerede. Vi må selv skaffe os dem, således at vi kan arbejde — og vi må forsvare dem.

Endelig må vi organisere alle arbejderdelegerede i en magtfuld enig bevægelse af arbejderdelegerede, hvis permanente mål er arbejdernes kontrol over arbejdsbetingelserne og produktionen. Dette mål bliver umiddelbart virkeliggjort med forhalingen af

arbejdshastigheden og nedsættelsen af produktionen i alle værksteder.

FEM PUNKTER FOR ARBEJDERKONTROLLEN OVER ARBEJDSBETINGELSERNE

1. Enhver forflyttelse, enhver forholdsregel, der tages overfor en arbejder, afvises, hvis arbejderdelegaten er imod den.
2. Enhver forandring af skiftet eller disposition vedr. overtid kan ophæves af delegaten. Han forelægger igen enhver beslutning for forsamlingen.
3. Enhver af direktionens forholdsregler i spørgsmål om forhøjelse af fortjenesten, lønindplacering, fastlæggelse af løn kan ophæves af delegaten. Han kræver, at afgørelsen af spørgsmålet træffes af arbejdernes plenarforsamling.
4. Arbejdernes forsamling og kun den kan træffe beslutninger om sværhedsgraden og belastningen af arbejdet, samt stille og fremme forslag. De delegeredes opgave er at formindske arbejdets uudholdelighed ved nedsættelse af tiderne, ansættelse af flere arbejdere og erstatningsfolk, flere og længere pauser og tekniske forandringer på arbejdspladsen.
5. Forsamlingen må udøve kontrollen over akkorderne gennem de delegerede. Ethvert forslag fra direktionen om teknologiske og organisatoriske forandringer kan annulleres af de delegerede og forelægges for arbejdernes forsamling. Denne træffer den endelige beslutning.

KAMMERATER! De arbejderdelegerede, som er blevet valgt i hjælpeværkstederne, foreslår at samle et råd af arbejderdelegerede fra FIAT for at diskutere disse 5 punkter og træffe beslutning om en enig og stærk aktion indenfor og udenfor fabrikken.

De arbejderdelegerede.

MATERIALE TIL SJETTE AFSNIT

I. Stigende organisk sammensætning og reservearme

a. *Automationens omkostninger*

”Automationen kræver meget kapital og vældige investeringer. De lønner sig imidlertid kun, når de økonomiske enheder eller foretagener også er tilstrækkelig store til virkelig at kunne fordøje dem. Ud fra dette synspunkt er en stærkere koncentration af virksomheder i Tyskland altså nødvendig for at sikre økonomisk fremskridt og voksende velstand for menneskene.” (Die Welt 27.3.1965).

”Den vesttyske økonomi bruger i år ca. 4 milliarder DM (i 1960 2,2 milliarder) på automatiseringen. Fra 1970 anslås det at blive 10 milliarder årligt.” (Die Welt, 13.10.1965).

b. *Frigørelse af arbejdskraft*

”Der spares ca. 1,5 millioner mennesker årligt i forbundsrepublikken ved automation og andre former for teknisk fremskridt. Til produktionen af nationalproduktet i 1962 krævedes ca. 25,5 millioner mennesker. Med vedvarende tempo i det tekniske fremskridt kan i 1972 10,5 millioner mennesker fremstille et lige så stort nationalprodukt . . . . Ifølge en forudsigelse fra IFO-instituttet i Munchen vil en trediedel af de beskæftigede i løbet af de næste fem år være nødt til at indtage nye og meget dårligere arbejdspladser. I undersøgelsen indgik ti virksomheder fra meget forskellige brancher, som havde automatiseret deres anlæg. Virksomhederne havde før automatiseringen 29.212 beskæftigede og efter 55.001. ”Gewerkschaftliche Umschau” betonedede, at der ikke var nogen modsigelse i dette og fastslog: ”Havde disse virksomheder nemlig automatiseret uden at kunne øge deres afsætning, så var deres arbejdsstyrke sunket til 14.000, dvs. til halvdelen af den oprindelige arbejdsstyrke. Havde de derimod udvidet deres produktion (på det daværende niveau) uden at automatisere, måtte de beskæftige over 138.000 funktionærer og arbejdere

idag”.” (Die Andere Zeitung 20.8.1964).

”Af rationaliseringsopgørelsen over den tyske økonomi fremgår det, at i årene 1950 til 1960 blev gennemsnitligt 6,3% og i de følgende år frem til 1968 gennemsnitligt 4,8% af de erhvervsaktive personer frigjort ved produktionsudvidelse eller arbejdsindskrænkning og igen beskæftiget i den samme eller en anden produktionsgren. For årene til 1980 regnes der med en frigørelse på ca. 10,5 millioner erhvervsaktive, hvilket dog ikke uden videre må sættes lig en arbejdsløshed af samme omfang.” (Suddeutsche Zeitung 29.4.1970).

c. Usikkerhed omkring arbejdspladsen på grund af de stadige forandringer i kapitalens organiske sammensætning.

”Den sidste recession har fremskyndet tempoet i automatiseringen og andre tekniske fornyelser. I 1968 var der 770.000 færre erhvervsbeskæftigede end i 1960, selvom produktionen steg med omkring 7 pct. om året. Væksten i produktiviteten nåede rekordhøjder. Disse tal gav Gunter Friedrich, IG Metalls automatiseringseksperter. Han erklærede, at ganske vist blev arbejderne ramt væsentlig hårdere af arbejdspladsnedlæggelser end funktionærene, men funktionærene kan alligevel ikke føle sig sikre. IG Metall har i 10 virksomheder undersøgt de områder, som er blevet omlagt til elektronisk databehandling. 35 pct. af alle arbejdspladser var blevet bortrationaliseret og yderligere 21 pct. fundamentalt ændret. Også ledende funktionærer bliver ofte igennem sammenlægning af afdelinger ofre for rationaliseringen.” (Frankfurter Rundschau 31.5.69).

”Den industrielle revolution tog kun sin begyndelse i det 19. århundrede – og nutiden og fremtiden vil bringe endnu større omvæltninger. I tekstilindustrien i Forbundsrepublikken er der i de sidste 10 år blevet investeret 10 mia. DM i nye anlæg, 100.000 af de engang 600.000 beskæftigede er blevet overflødige. Resultat: tekstilindustrien er blevet kapitalintensiv, dens produktivitet steg med omkring 120 pct. og omsætningen med omkring 60 pct.. Ekspertbedømmelse: ”Denne udvikling overstiger fuldstændig, hvad der i noget andet årti i tekstilindustriens historie har været muligt at fremvise.” I de næste ti år regnes der med at være brug for mellem 15 og 20 mia. DM til nye revolutioner i tekstilindustrien. Ekspertterne regner med, at

udviklingstempoet vil stige med en meget kraftig accelerationsfaktor." (F.R. 13.3.1970).

"I tiden indtil 1980 må man regne med, at omkring 10,5 mill. erhvervsbeskæftigede inden for alle områder af Forbundsrepublikkens økonomi vil blive frigjort. Det betyder ikke, at der vil indtræde en arbejdsløshed af dette omfang, men det betyder, at 10,5 mill. arbejdere og funktionærer må finde andre arbejdspladser. Det fremgår af et studie, som er udarbejdet på initiativ af D G B. I den sociologiske del af studiet lægges der vægt på, at man ikke overvurderer højden og niveauet af kvalifikationer som en arbejder må have i mere krævende automationsarbejder. Det kvalificerede automationsarbejde er frem for alt karakteriseret af de såkaldte procesafhængige færdigheder som teknisk intelligens, fleksibilitet og ansvarlighed. Som regel kan disse erhverves uden vanskeligheder gennem en oplæringsstid på nogle måneder" (F.R. 29.4.1970).

"I en undersøgelse om virkningerne af automatiseringen og produktivitetfremgangen i Vesttyskland og Vestberlin indtil 1980 fastslår "Rationaliseringsrådet", et økonomisk institut finansieret af arbejdsgiverne: "Den faglige bevidsthed hos automationsarbejderne bliver stadig mindre, da de kan udskiftes lige som reservedele". Desuden, hedder det videre i beretningen, vokser antallet af pladser med ukvalificeret og monotont arbejde i den automatiserede produktion. Derigennem vil antallet af folk, som skal "fylde hullerne i automatiseringen", blive meget stort." (Die Wahrheit 9.5.1970).

Der var 1.2 mill. arbejdsløse i EEC-landene i midten af 1969. (F.R. 10.4.1970).

"Udfra officielle statistikker, som bevisligt ikke er tilstrækkelige, og som er blevet manipuleret i de herskende klassers interesse, var antallet af arbejdsløse i 1960 i USA 5,6 pct., i Storbritanien 2,4, i Frankrig 2 pct, i Italien 4,3, i Belgien 5,2, i Vesttyskland 1 og i Japan 1,4 pct.. Det vil altså sige, *at der i de ti største kapitalistiske lande i 1960 efter officielle opgivelser, var rundt regnet otte millioner arbejdsløse.* Tallet på de officielt registrerede arbejdsløse bevægede sig i de følgende år mellem 6 og 7 millioner i de ledende kapitalistiske lande, hvortil kommer de, som arbejder på nedsat arbejdstid. Antallet af disse svarer til mellem 50 og 75 pct. af de fuldtidsarbejdsløse. I.L.O. i Geneve

anslog antallet af mennesker der i 1967 og 68 ikke havde regelmæssigt arbejde til over 10 mill.” (Die Wahrheit 19.2.1970).

d. Stigende kapitalsammensætning i enkeltvirksomheder

”I en fabrik, der fremstiller gevind, blev gevindet tidligere skåret på manuelt betjente maskiner. På denne måde opnåede en kvinde en gennemsnitlig præstation i løbet af et skift på ca. 2000 gevind. I dag bliver gevindene på denne fabrik skåret automatisk, hvorved en automat producerer 6000 pr. skift, altså det tredobbelte. Fabrikken så sig nu tvunget til at afskedige 200 kvinder. Men disse 200 kvinder blev ikke arbejdsløse. De overgik til andre virksomheder. Imidlertid opnåede de 20 til 40 pfennig mindre i timen. Det kom til drastiske løntab ved standsningen af et forældet valseværk, som blev erstattet af et moderne anlæg. Mens der i det gamle valseværk med 153 arbejdere i i tre skift blev produceret 18 tons i timen, så producerede det nye anlæg med kun 104 arbejdere i to skift det dobbelte: altså 36 tons i timen. Det er en imponerende teknisk præstation. Den sociale eller rettere den asociale konsekvens blev imidlertid: Selvom lønomkostningerne pr. ton faldt med 47.6 pct. fra 11.59 DM til 5.52 DM, så blev der ialt udsendt 65 opsagte tariffer. Et blik i lønningsposen afslørede derfor et mindre imponerende resultat: nemlig færre penge, ja helt op til 1.20 DM mindre pr. time.” (Tagesspiegel 21.3.1965).

e. Indvirkningen på de ældre arbejdere

”Selvom enhver arbejdsløs på det tidspunkt stod overfor tre ledige pladser, gemte der sig bag de fremtrædende tegn på overbeskæftigelse en misere af første klasse: diskrimineringen af de ældre arbejdere. Thi ca. halvdelen af de 286.000 stillings-søgende er arbejdsvillige og -duelige, der kun har en fejl: de er over 45 år og har på trods af godt 723.000 ledige pladser næppe en chance for nogensinde at komme tilbage til det erhverv, de er udlært i, eller en lige så agtet eller lige så godt betalt stilling. Allerede nu viser det sig, at de 50'årige arbejdsroutinerede må betale regningen for den hastige økonomiske vækst. De bliver altid sorteper, når moderne brancher fortrænger traditionelle erhvervsgrøner, som f.eks. olieindustrien fortrængte minedriften.

Yngre folk fra minerne, som blev ramt mindst lige så hårdt som de ældre af virksomhedsnedlæggelserne, har uden besvær fundet arbejde igen. Men ca. 10.000 tidligere minearbejdere fra Ruhr, som har overskredet den kritiske alder på 45 år, er endnu – tre til fem år efter lukningen af deres arbejdsplads – uden erhverv. På samme måde går det ældre kleinsmede og tekstilarbejdere, erhvervsgrupper der gennem mekanisering og konkurrence fra udlandet blev berøvet deres arbejdsplads . . .

Recessionen for tre år siden bragte virkelig for dagen, hvad medaljer og rosende ord ved jubilæumsfesterne er værd, når det kommer til stykket. De ældre blev først fyret. Ikke engang Schillers skræddersyede opsving udglattede miseren. Endnu under højkonjunkturen, hvor næsten alle tidligere frigjorte unge kræfter igen var kommet tilbage til fabrikkshallerne og kontorerne, måtte de fleste ældre stadig stemple. I efteråret 1968 var der stadig 108.000 mænd og kvinder over 45 uden stilling, 50% flere end før krisen. ”Man må vente” profeterer Nurnberger Bundesanstalt, ”at andelen af ældre arbejdsløse og deres forsørgelse bliver et stadig vanskeligere spørgsmål. Allerede nu er det rigtige antal arbejdsvillige ældre, som ikke længere finder dens plads i erhvervssamfundet, meget større end den officielle statistik angiver”. .” (Spiegel 8, 1970).

II. Kapitalens centralisering

Kapitalens akkumulation – forvandlingen af merværdi til yderligere kapital – bliver fremskyndet ved sammenlægningen af flere kapitaler til færre enkeltkapitaler. Marx kalder denne udvikling *centralisering*. Idag betegnes det hyppigere som koncentration, hvilket også anvendes i de følgende illustrationer .

Kapitalister, den borgerlige presse og regeringsembedsmænd ser centraliseringen som en udvikling, der simpelthen nødvendig-gøres af ”det tekniske fremskridt”. Småvirksomhedernes ruin og frigørelsen af arbejdskraft er ganske vist beklagelige, men desværre uomgængelige følger af en ”struktursanering”. At

centraliseringen er en af det kapitalistiske systems fremtrædelsesformer forbliver derved skjult.

Det stigende antal virksomhedssammenslutninger muliggør erkendelsen af kapitalens tendens til stadig højere former for samfundsmæssiggørelse. Denne udvikling har til følge, at kapitalismen undergraver sin egen forudsætning, den private ejendomsret til produktionsmidlerne. "Middelstandens" klager over de store koncerners økonomiske tryk er kun et udtryk for, at laget af små selvstændige erhvervsdrivende i tiltagende omfang eksproprieres.

a. Virksomhedssammenslutninger

En centraliseringsundersøgelse foretaget af forbundsregeringen i 1964 viste, at i den vesttyske industri havde 50 firmaer tilsammen 25,3% af industriomsætningen, og 500 firmaer havde en omsætningsandel på 49,1%. De ti største virksomheder i hver branche havde tilsammen følgende andele af den totale omsætning i den pågældende erhvervsgren:

<i>Råolieforarbejdning og kulindustri</i>	91,5%
<i>Tobaksindustri</i>	84,5%
<i>Skibsbygning</i>	69,0%
<i>Bilfabrikation</i>	67,0%
<i>Gummi- og asbestforarbejdende industri</i>	59,7%
<i>Jernindustri</i>	57,8%
<i>Glasindustri</i>	51,7%
<i>Metalindustri</i>	44,7%
<i>Minedrift</i>	42,0%
<i>Kemisk Industri</i>	40,6%
<i>Elektroteknisk industri</i>	38,4%
<i>Finkeramisk industri (porcelæn)</i>	37,5%
<i>Læderindustri</i>	31,3%

"Den tyske eksport bliver først og fremmest båret af disse storforetagender og virksomhedssammenslutninger. Interesser i udenlandske firmaer er i storfirmaernes besiddelse." (Frankfurter Rundschau 30.10. 1964).

Antallet af virksomhedssammenslutninger stiger yderligere

hvert år (Wahrheit 23.5.1970):

1959/60: 37

1969/62: 64

1963/64: 65

1965/66: 93

1967/68: 130

I 1969 steg antallet af sammenslutninger til 168. I 1970 regnes der med 300–400 fusioner (Metall 18/1970).

”Staten er selv med til umiddelbart at fremme det, vi kalder teknisk fremskridt. Den letter fusioner til optimale virksomhedsenheder,” forklarede Schiller 1968 i Oberhausen (Wahrheit 23.5.1970). Det er let at læse ud af disse ord, hvilke chancer kartelkontorerne har ved fusionskontrol.

I den samlede vesttyske industri beskæftigede kun 1,2% af alle virksomheder (1100–1250 virksomheder) i 1967 1.000 arbejdere eller derover. Men denne ene procent af virksomhederne producerede alligevel næsten 40% af industriomsætningen og beskæftigede næsten 40% af alle arbejderne i BRD. Virksomheder med mere end 200 beskæftigede udgjorde i 1967 en andel på 8% af alle virksomheder, de fremstillede imidlertid 70% af den vesttyske industriomsætning. I disse virksomheder er mere end 2/3 af de vesttyske og vestberlinske arbejdere beskæftigede. (J. Huffschild: Die Politik des Kapitals, Frankfurt 1969, p. 39–42).

b. Centraliseringsformer

Udover den *horisontale* centralisering, som strækker sig til virksomheder indenfor en bestemt branche, og den *vertikale* centralisering, som indlemmer underleverandører, findes der allerede nogle tilfælde af *diagonal* centralisering. Et eksempel på disse ”blandede koncerner” er Oetker-koncernen, der omfatter buddingpulverfabrikker, rederier, bryggerier osv. ”I Quandt-koncernen (storaktionær hos BMW) bliver ikke alene de fleste tyske autobatterier produceret, men lige så værktøjsmaskiner, våben farmaceutiske artikler, containere og tekstiler.” (Huffschild, p. 61).

En skjult form for centralisering er systemet med under-

leverandører:

Antallet af *underleverandører* til:

AEG	30.000
Siemens	30.000
Krupp	23.000
Daimler-Benz	18.000
Bayer	17.500
BASF	10.000
Opel	7.800

Hvor truet de afhængige virksomheders eksistens er, erfarede også "Grudeofen-Fabrik GmbH" sidste år, en virksomhed som i 1965 og 1966 havde opnået en omsætning på 28 millioner DM. 1966 producerede dette firma 110.000 bordkøleskabe og leverede 66.000 af disse til Neckermann-Versand KG. Da Neckermann i 1967 ikke mere gav virksomheden ordrer, var dens ruin ikke til at undgå. I det følgende år måtte det erklæres konkurs." (Huffs Schmid p. 70–71).

c. Centralisering på det internationale plan

"Stadig flere store internationale og USA-koncerner behersker de nationale økonomier i Vesteuropa og udbytter arbejderne i de ramte lande endnu hårdere. Den stadig forstærkede koncentration af kapital og økonomisk magt vil føre til, som DGB-ordføreren Vetter betonede med henvisning til offentliggørelser i USA, at i løbet af overskuelig tid "vil 100 multinationale selskaber kontrollere to trediedele af produktionen i den kapitalistiske verden." (Wahrheit 1.7.1970).

III. Hvordan arbejdsgivere forstår deres samfundsmæssige funktion

CDU/CSU afholdt i sommeren 1965 en konference for erhvervslivet i Dusseldorf, hvor de førende kapitalister og de mest fremtrædende erhvervsledere i Vesttyskland var til stede. I en af konferencens arbejdsgrupper diskuterede man den stadig stærkere "hetz" mod arbejdsgivere og deres efter sigende faldende sociale prestige. På grundlag af denne konferences protokol har forfatteren F.C. Delius udarbejdet en satirisk-pole-

misk bog med titlen ”Vi arbejdsgivere” (*”Wir Unternehmer”* Berlin 1966). Fra denne bog skal vi bringe nogle uddrag (s. 51–64), som alle er ordrette citater fra nogle af foredragene og diskussionerne:

”Jeg antager, at De er kommet her for at finde ud af, hvordan arbejdsgivere som sådanne og som politisk interesserede mennesker i fælles bekymring ser på, at vores politiske atmosfære gang på gang forgiftes gennem fordomme og forudindtagethed. Lad os ikke glemme, at en væsentlig grund til offentlighedens forvrængede billede af arbejdsgiveren er den, at store dele af befolkningen kun ser arbejdsgiverens forbrug og ikke den indre værdi og den ægte opbyggelige indsats. Opgaverne for vores konference skulle også være at virke korrigerende på pressen og på offentligheden på dette punkt

••••

I intet andet industriland i den frie verden føres diskussionen om erhvervslivet og med arbejdsgiverne på så hadsk en måde som hos os. En moderne industristat, der har en sund og dynamisk samfundsudvikling som mål, er ilde faren, hvis arbejdsgivernes specifikke initiativer og ansvarsbevidste kræfter undertrykkes, kvæles og lægges i lænker af staten. Jeres medvirken er nødvendig, hvis vi skal nå til et harmonisk samfund i balance . . . .

Det samfund, vi lever i, er blevet præget af arbejdsgiveren. Men vi må medgive, at arbejdsgiverens funktion kun vanskeligt lader sig omsætte i social prestige. De enkelte arbejdsgivers indsats bliver ofte opslugt af den totale proces, og gjort anonym. Vi arbejdsgivere er på afgørende måde delagtige i dannelsen og videreførelsen af dette samfund og vores civilisation, og vi vil heller ikke fralægge os ansvaret herfor. Den selvstændige arbejdsgiver af enhver størrelsesorden, ja enhver selvstændig slet og ret — det er hans værdighed og byrde — har fra Arilds tid altid måttet klare sig selv og stå inde for sig selv. De selvstændige — det kan jeg ikke ofte nok gentage — er den egentlige garant for friheden i vores samfundsmæssige og erhvervsmæssige orden . . . .

Den store opdragelsesopgave, der pålægges arbejdsgiveren i hans virksomhed, kan kun løses, hvis det lykkes ham at skabe et grundlag af virkelig tillid. Også her gælder det om at sætte det

irrationelle igennem overfor det rationelle. Det kan ofte betragtes dialektisk. De intellektuelle har en rationel baggrund, mens erhvervslivet i høj grad er irrationelt. Det umålelige, det som ikke kan beregnes, bestemmer her forholdet mellem menneskene. De intellektuelle magt, deres ofte fordærvelige magt, kan kun imødegås, hvis vi igen i vores moderne tid gør kraften til ideal . . . .

Hvad er en arbejdsgiver og hvad gør han? Lad mig bruge et billede. Jeg kommer fra kemien. Jeg vil sammenligne en arbejdsgiver med en katalysator: arbejdsgiveren har et stof, har eller søger kapital og har rådighed over arbejdskraft. Han har maskiner og arbejdere. Med dette stof, med arbejdet og med kapitalen gør han et eller andet. Men hans virksomhed er ideen, det er ånden, det er katalysatorens funktion. Det foregår også sådan i kemien ved mange kemiske og elektriske processer. Man har stof, man har energi, man har kapital og tilsætter en anelse af en katalysator til en eller anden blanding, og der finder en kemisk reaktion sted. Der er ganske vist mange af Dem, der ikke kan bruge dette billede. Men jeg tror, at jeg har gjort en katalysators funktion forståeligt. Den er den samme som en arbejdsgivers funktion, det er ånden, initiativet, ideen som bringer os på fode. På denne måde er arbejdsgiverens produktion ånd . . . .

Jeg vil ikke beskæftige mig med det negative lige nu, jeg vil nævne det positive. Enhver virksomhed må leve, og kun en organisme og ikke en organisation kan leve. Det er ikke rigtigt, at arbejdsgiveren er virksomhedens hoved, han er snarere virksomhedens hjerte. Hvis ikke hjertet er der, kan virksomheden ikke køre videre. Den kan bevæge sig lidt endnu, men går så til grunde . . . .

Den der som arbejdsgiver ikke holder af de opgaver, som stilles ham, og som ikke holder af sine medarbejdere og sin virksomhed, vil ikke kunne yde de præstationer, som har været ydet. Indsatsen ved opbygningen er blevet til med arbejdsgiverens hjerteblood og ikke med forstanden. For at påvise helt nye veje, så vil arbejdsgiveren — han ønsker ikke berømmelse — anerkendes og agtes som menneske og ikke som levende udbytter. Det ville være en ringe trøst for de mange ofre, som arbejdsgiveren må bringe. Vores virksomheder er ikke, heller

ikke min egen bygget op med flid og slid. Den er opbygget med blod og tårer. Det må offentligt frem. Så længe det går godt, er alle med. Men ligeså snart den mindste krise kommer, er der ingen, der vil lægge et godt ord ind for os. Mens arbejdskraften hænger sammen som ærtehalm og trods alle andre ting stadig igen finder sammen, så går arbejdsgiveren for det meste på en ensom vej og har ikke det mod og den kraft som skal til til broderligt håndslag og til fælles handlen.” –

IV. Den såkaldt oprindelige akkumulation

Den såkaldt oprindelige akkumulation er ikke en engangs foreteelse i en fjern fortid. Overalt hvor den kapitalistiske produktionsmåde opstår og udvikler sig kan man også i dag se det, som vi kalder for ”voldelig oprindelig ekspropriation af befolkningen”. Et eksempel blandt mange:

I efteråret 1969 berettede de tyske aviser om *massemordene på indianerne i Brasilien*. Der blev nævnt et tal på omkring 90.000 myrdede indianer.

Endnu omkring århundredskiftet var en stor del af Brasilien beboet af indianere. Disse indianerstammers levevis lod sig ikke forene med et kapitalistisk samfund i udvikling. Den brasilianske regering garanterer ganske vist ukrænkeligheden af indianerstammernes territorium. Men kapitalen har til stadighed fundet på muligheder til voldeligt at tilegne sig deres områder. Dette skete ofte ved hjælp af korrupte statsembedsmænd, især dem tilknyttet indianerbeskyttelseskorpset. Hele indianerstammer er blevet drevet ud af deres områder og gået til grunde, fordi de ikke kunne tilpasse sig et ”civiliseret” liv, eller de er blevet systematisk nedslagtet af lejede morder-bander. Kunne man tidligere tælle indianerbefolkningen i millioner, så kan man i dag kun tælle dem i titusinder. 87 indianerstammer eksisterer i det mindste ikke mere.

Indianerne og deres områder blev efter den første udryddelsesbølge under kolonisationen i det 16. århundrede interessant for kapitalen i begyndelsen af dette århundrede, nemlig da kautschuk-racet begyndte. Den brasilianske kautshuk var af god kvalitet, indianerne var dygtige kautshuk-tappere, og de kendte

desuden området bedst. I byerne blev de behandlet som slaver. Den, som flere gange ikke opfyldte arbejdskravene som tapper, måtte regne med hundrede piskeslag. Kautshukhandlerne havde indianerdrab som hobby: "Engang blev 150 håbløst uduelige arbejdere drevet sammen og sønderrevet af "macheteiros", som anvendte en rædselsfuld stedlig kendt metode . . . . De svingede de lange krumme knives klinger frem og tilbage og kløvede derved to hoveder i et slag . . . .

Slaveejerne fejrede de store festdage med sportsarrangementer, hvor man i dagens anledning ofrede en af de mest aktive og værdifulde tappere. Man bandt ham for øjnene og satte ild til ham for at få ham til at flygte, medens han løb afsted, skød opsynsmænd og gæster ham ned. Det "Peruvianske Amazon Kompagni" (et engelsk selskab, der lod mindst 30.000 indianere dræbe) hvervede britiske statsborgere og "barbados" til at jage indianerne. De blev sendt ud på talrige ekspeditioner, fordi selskabet ville opspore nye forekomster af kautshuk. De fik akkordløn og måtte samle deres ofres hoveder for at fremlægge dem som bevis for deres betalingskrav. I dette område var der "opdrætter-gårde", hvor udvalgte indianerpiger fødte slavearbejdere efter udryddelsen af de vilde indianere." (spiegel, 44/1969, s. 186).

Kautshuk-bølgen ebbede ud, og der blev grundlagt en indianerbeskyttelsestjeneste (SPI) med ordre til at integrere indianerne i den brasilianske hverdag. Indianerbeskyttelsen var indrettet sådan, at de, som det lykkedes at integrere, snart befandt sig som daglejere, mens andre forfaldt til alkohol.

Indianerbeskyttelsestjenesten var behersket af de nordamerikanske missionærer, som ødelagde indianernes kultur og tvang de indfødte til at antage den kristne religion. "For at få indianeren ind i et afhængighedsforhold måtte der først skabes og udvikles materielle behov hos ham . . . Denne taktik er ligeså simpel som raffineret: missionæren efterlader nogle gaver, for det meste levnedsmidler, som anbringes på steder, hvor indianerne let kan finde dem. Det sker af og til i løbet af nogle år, indtil de mistroiske indianere har overvundet deres skyhed. Er det imidlertid opnået en gang, så er enden på deres frihed også i sigte. Missionæren behøver så blot at opmuntre dem til at flytte deres landsby ind i missionsområdet. I ni tilfælde ud af ti

har den nærliggende store jordejer kun ventet på dette skridt. Så snart indianerne har forladt deres land, tager han det i besiddelse, idet missionæren ofte selv har givet ham dette tip." (Spiegel, 45/1969, s. 171). De arealer, som den store jordejer tilegner sig på denne måde, er ofte de mest frugtbare på egnen. De store jordejeres omgangsform overfor indianerne er kendt fra tiden med kautshukracet. "En slave, der havde gjort sig skyldig i en ubetydelig forseelse, blev kastreret eller brændt levende, en skinsyg herskerinde lod tænderne trække ud på en smuk ung pige og amputerede hendes bryster, en anden pige, som var gravid, blev levende brændt i køkkenovnen," ... eller "Indianere blev tortureret på den måde, at man lod deres ankler knuse mellem to træpæle, der var slået ned i jorden." (Spiegel, 45/1969, s. 173).

Efter kautshuk-racet viste kapitalen snart omkring 1940 en fornyet, stor interesse for Brasiliens indianerområder, fordi de "områder, som Amazon-indianerne beboer, skjuler de største naturskatte på jorden ifølge geologernes vurderinger." Frankfurter Rundschau, 4.11.1969). Selvom indianerne er sikret områdets besiddelse, kan enhver, som påviser, at området ikke længere beboes af indianere, erhverve sig dette land. Ved hjælp af napalmbomber og ved nedkastning af forgiftede fødevarer affolker jordspekulanterne hele landområder. "Den svenske etnograf Persson beretter om en venezuelandsk indianermassakre ved Rio Catatumbo, hvor der blev boret efter olie. De indianere, som "boede på den forkerte side og som var i vejen", blev for nemheds skyld bombet fra fly. De, der overlevede det, fik dødsstødet gennem maskingeværssalver. Disse udryddelsesanstrengelser skal have stået på i fem år i 1940'erne." (F.R., 25.9.1969).

De bestikkelige tjenestemænd i indianerbeskyttelsestjenesten betjener sig af en anden metode til voldelig tilegnelse af indianernes land. Mod betaling stempler de "kontrakter" ved "salget" af indianerland til mæglerfirmaer. "En stor del af det "købte" land videresælges gennem mæglerfirmaer til interesserede i USA og i Vesttyskland." (Spiegel, 45/1969, s. 180). Ekspeditioner, som ledes af indianerbeskyttelsestjenesten, sendes ind i det "købte" område for at opmåle det. Ved siden af udrydder de de indianere, som bor der. Der findes ingen

overlevende indianere efter et sådan foretagende, så det er næppe muligt at fremskaffe oplysninger om, hvor stort ofrenes antal er. En betalt lejesvend fra en sådan dødskommando beretter for en undersøgelseskommission: ”Ligesom i et slagterhus var jorden i hele landsbyen oversprøjtet med blod. Vi smed ligene i floden og begav os hjemad.... Jeg må udtrykkeligt understrege, at jeg ikke personligt har noget imod indianerne. Men det er en kendsgerning, at de bor på værdifuld jord, og det kan man ikke stille noget op med. Det er på en eller anden måde lykkedes dem at finde det bedste plantageområde, og det er også der, de værdifulde mineraler findes. Indianerne må overtales til at flytte væk, og når det ikke hjælper, så må de tvinges til det selv med vold.” (Spiegel, 46/1969, s. 186).

På grund af det oprør, som offentliggørelsen af massakrerne udløste i 1969, så den brasilianske regering sig tvunget til at udstede et salgsstop for området. ”Men løbet kører videre. Ifølge vurderinger er 20% af det 8,5 millioner kvadratkilometer store statsområde i hænderne på udenlandske kunder, hovedsageligt US-amerikanere.” (F.R., 12.11.1969).

Det tyske etnografiske Selskab siger i en resolution fra 1969 om indianermordene: ”Folkemordet i Brasilien er ingen tilfældig begivenhed, hvor morderne kan bringes til fornuft igen gennem moralske appeller, men det er en følge af indenlandsk og frem for alt udenlandsk kapitals erhvervsmæssige interesser. Da indianerne er opvokset i et klasseløst samfund, lader de sig ikke integrere i et samfundssystem, der som kapitalismen opbygges gennem udbytning, og de må enten trænges ud i urskoven eller udryddes. Kun den anden mulighed forefindes i Brasilien. Etnografer fra alle lande har ikke blot i årevis fortiet det systematiske folkemord i Brasilien og i andre lande, men de har også gennem de offentliggjorte ideologiske teorier direkte eller indirekte retfærdiggjort den udbytning gennem kapitalen, som har medført disse folkemord. Kun de brasilianske indianere fælles kamp sammen med Brasiliens arbejdere, bønder og progressive intelligens mod det fremherskende økonomiske system giver mulighed for at forhindre folkemord. Vores ideelle og materielle støtte retter sig til denne befrielsesbevægelse.” (F.R., 4.11.1969).

MATERIALE TIL SYVENDE AFSNIT

I. Kvindearbejde

Kvindernes andel af samtlige erhvervsbeskæftigede i Vesttyskland er i dag 36% 16,4% af de erhvervsbeskæftigede kvinder er organiseret i fagforeninger. Derimod er 41% af mændene organiseret. (Tallene er fra: Forfatterkollektivet ved FU's Psyk. Inst: Die Lage der Arbeiterinn im Spätkapitalismus, s. 24).

a. Mindre løn for samme arbejde

Kvindernes lønninger er i gennemsnit en trediedel mindre end mændenes i Vesttyskland. Således var brutto-ugelønnen for en kvindelig arbejder (faglært) ved en vestberlinsk kemivirksomhed i oktober 1968 143 DM mod hendes mandlige kollegaers på 196 DM. Det er en forskel på 27% i en industrigren, som beskæftiger næsten 60% kvinder. Billedet er det samme i beklædnings- og tekstilindustrien og i elektroindustrien (som beskæftiger de fleste kvinder i Vestberlin). ("Express International" 102, 1970).

Grundlovens artikel 3 ("Ingen må på grund af sit køn . . . forfordes eller begunstiges") modsiges af de virkelige forhold på fabrikken. Indplaceringen af kvinder i lavtlønsgruppen bevirker, at kvinder, der er kvalificerede til at arbejde i den finmekaniske og elektroniske industri, betales som den laveste løngruppe. Der findes ingen mænd i denne løngruppe. Selv mandlige løsarbejdere får mere i løn end kvinderne i lavtlønsgruppen.

"Ifølge en DGB-undersøgelse udgør nettoindkomsten for 53% af alle arbejdende kvinder mindre end 500 DM og kun 8% tjener mere end 800 DM. Hvis man holder sig for øje, at over 35% af de beskæftigede i den vestberlinske industri er kvinder, så kan man nogenlunde skønne, hvilken ekstraprofit arbejdsgiveren trækker ud af den kvindelige arbejdskraft." (Die Wahrheit, 7.3.70).

"Den dårlige betaling af kvinder virker særlig grelt ved beregningen af folkepensionen. (Der er her tale om en

aldersrente baseret på en arbejds- og ulykkesforsikring). Ifølge årgennemsnittet for 1968 ligger folkepensionen for 96,4% af kvinderne under 500 DM (mænd: 42,2%). Omkring 60% af de forhenværende kvindelige funktionærer og næsten 95% af de kvindelige arbejdere modtog mindre end 330 DM." (Die Wahrheit, 7.3.70).

b. Mangelfuld uddannelse.

"To trediedel af de ti millioner udearbejdende kvinder i Vesttyskland arbejder som ufaglærte. Af disse ti millioner er 3,5 millioner kvindelige arbejdere. 45% af de kvindelige arbejdere er ufaglærte. 46% af de kvindelige arbejdere er tillærte. Tillært kvindelig arbejder vil sige, at man oplæres fra en til tre måneder for at kunne klare akkorden, dvs. at kunne fungere som ufaglært i akkorden efter oplæringstiden. Kun ni procent af de kvindelige arbejdere er faglærte. Der arbejder 30.000 kvindelige arbejdere i den vestberlinske elektroindustri. Det er den industrigren med den højeste andel kvindelig arbejdskraft. Af de 30.000 kvindelige arbejdere arbejder 29.000 som ufaglærte og 1.000 som faglærte. De ufaglærte kvindelige arbejdere og de ufaglærte udearbejdende kvinder iøvrigt udgør akkordarbejdets reservearme. De kan ikke vige udenom akkorden, de kan ikke få andet arbejde end akkordarbejde." (Kursbuch, 21, s. 110).

c. Situationen på arbejdspladsen

"Den mest typiske og samtidig mest brutale form for udbytning af kvinder er arbejdet ved båndet og enkeltakkorden, frem for alt ved det halvautomatiske." (Rote Presse Korrespondenz, 21, 1969). Da flertallet af kvinder vil tjene mest mulig på kortest tid, driver de akkordsatserne stadig højere op, hvorved de mindre præstationsdygtige kollegaer tvinges ud af akkorden. Angående akkordarbejdsproblemet beretter en kvindelig arbejder i den af Erika Runge udgivne dokumentation. *Frauen, Versuche der Emanzipation*, (Frankfurt /M, 1969, s. 72): "Der er naturligvis overalt vanskeligheder, frem for alt når der er mangel på arbejde, for så er kvinderne ofte meget usolidariske. Det er et spørgsmål om præstationen, for hvis der præsteres for lidt, så når vi ikke stykantalet i akkorden. Jeg mener, formændene har selvfølgelig klaget, men de er naturligvis også

selv mennesker, selv dem, nå ja. Altså holder alle en pause, ofte efter 10 styk, og så har der gerne været spetakel, specielt har vi haft vanskeligheder med græske gæstearbejdere. De har ikke vist hensyn overhovedet, de har simpelthen forsøgt at nå 1.000 styk, ligegyldigt hvad de andre så har lavet eller ikke, det var lige meget, måske har de slet ikke forstået det, og så har vi fået stridigheder. De har naturligvis forsøgt at tjene mest muligt, og det er forståeligt. Men på den anden side har vi sagt: ”Tag det nu roligt, I bliver her i tre år og spolerer hele akkorden for os. Det går ikke, fordi de andre kommer til at lide under det.” Og de har sagt: ”Jamen hvorfor er I så sure på os?”. Så har vi sagt: ”Ja, I tager tilbage til Grækenland og vogter jeres får og opdrager jeres børn. Og vi må så i praksis arbejde med den akkordtid, som I har ødelagt for os, indtil vi bliver 60.” Og så . . . ”Kvindernes uvidenhed bliver udnyttet på denne måde, . . . i kraft af akkordtiden, når en ny kollega kommer, får hun jeres styktakkord, så og så meget skal hun lave eller kan hun lave. Men man siger ikke til hende: ”Du, vær forsigtig, forregn dig ikke, det kommer til at gå ud over dig selv. Du tjener ganske vist for øjeblikket mange penge, men der kommer en tidsstudie-mand, tager tiden fra dig og du må arbejde ligeså meget, men tjener for eksempel 20 pfennig mindre.”

Kvindernes fysiske og psykiske belastning på arbejdspladsen bevirker ”en sygdomsfrekvens hos de udearbejdende kvinder i Vestberlin og Vesttyskland, der ligger en femtedel over mændenes. For tiden bliver 85% af alle socialforsikrede uarbejdsdygtige eller invalide før pensionsalderen.” (Die Wahrheit, 7.3.70).

II. Akkordlønssystemet og dets virkning på arbejderne.

Aflønning efter akkordsystemet betyder en stadig usikkerhed for arbejderne med hensyn til størrelsen af den månedlige indkomst: ”Som kvindelig akkordarbejder må fru Winterfeld hver dag stampe sin løn ud af maskinen. Det er ikke tilstrækkeligt, at hun sidder ved maskinen kl. 6.30. Som kvindelig akkordarbejder kan hun ikke støtte sig på nogle aktstykker, eller måske en dag arbejde mindre. Som kvindelig

akkordarbejder får hun ingen grund- eller timeløn, men hun betales efter sin akkord, efter det stykantal, hun præsterer. Hvis det af en eller anden grund går hende dårligere end gennemsnittet, tjener hun ikke mere end 4,40 DM i timen, snarere 4,20 DM. I april tjente fru Winterfeld 100 DM mindre i måneden. På grund af en maskinskade var der ikke nok arbejde, og ingen af de kvindelige arbejdere kunne få overarbejde. Var hun blevet syg i maj måned, ville hun være blevet betalt efter akkordgennemsnittet for april måned. Som kvindelig akkordarbejder lever fru Winterfeld i stadig angst for ikke at have et godt gennemsnit i tilfælde af sygdom, eller for ikke at have tilstrækkeligt godt gennemsnit til feriepenge, penge til julen eller til en ubetalt feriedag." (Kursbuch, 21, s. 115).

Den "videnskabelige" fastsættelse af den arbejdstid, der er nødvendig pr. styk, tager slet ingen hensyn til den faktiske arbejdssituation på virksomheden, hvilket bevirker en yderligere belastning af arbejderne: "Hele akkordsystemet er yderst tvivlsomt. Der er en særlig kalkulationsafdeling, hvor folk, som vi aldrig får at se, sidder og udspekulerer vores tider. En arbejder siger: "Det er ofte ligefrem latterligt, sådan som de beregner tiderne. Man skulle to, de ikke havde den svageste anelse om, hvordan arbejdet forløber her. Det forekommer slet ikke så sjældent, at de kalkulerer den samme arbejdsgang 20 eller 30% højere end tidligere. Teoretisk set har man så klageretten. Men vil du løbe op på deres kontor og gøre dig upopulær, når det drejer sig om 20 minutter. Det er altid bedre at holde kæft! Det er også en gang sket – ganske vist kun en enkelt gang – at de har fejlkalkuleret en time til fordel for os. Det skal forblive en net hemmelighed. Man er jo ikke tabt bag af en vogn" (Wallraff: Industrieprotagen, s. 53).

Arbejderen er for at tjene sine penge tvunget til overfor sine foresatte at hemmeligholde eller at forfalske den arbejdstid mest muligt, som virkelig er brugt per arbejdsgang: "Hos os i reparationsafdelingen består akkordsystemet i, at der til alle reparationsarbejder følger en bestemt tidsangivelse, og at der i overensstemmelse med udnyttelsen af denne tidsangivelse – større eller mindre virkeligt tidsforbrug – følger en trindelt betaling. Det er teorien. I praksis ser det sådan ud: den håndværker, som går igennem virksomheden, vises hen til

reparationen. Han går så ikke hen til beregneren, men han går straks hen og udfører arbejdet. Umiddelbart derefter skriver han en seddel om det. Vi har mange dage siddet i halvanden time og været beskæftiget med udfyldelsen af en sådan seddel. Hver enkel arbejdsgang skrives ned og man giver sig ofte god tid. Så går sedlen til beregneren, som skriver den tid på, han foreslår for arbejdet. Så går sedlen til den, som har udført reparationen. Han skriver den tid på, han efter sigende har anvendt. Derved retter han sig ikke efter den faktisk anvendte tid, men efter den, som tidsstudiemanden har forudberegnet. Hvis der f.eks. står, at der til det pågældende arbejde er beregnet 7,5 timer, så regner han efter i den tabel, som han har ved hånden, hvad der er den bedste fortjenstmulighed og skriver f.eks. 6 timer på, hvor han måske har brugt 7 timer eller måske kun fire. Men fire timer vil han ikke skrive, så ville han ganske vist få en meget stor fortjeneste, men man ville straks fra ledelsens side spørge om, hvordan der kan være så stor en forskel på den beregnede og den anvendte tid. Resultatet er altså et system af gensidig bedrag.” (Vilmar-Symanowski: *Die Welt des Arbeiters*, s. 41–42).

Akkordnormernes stadig forhøjelse fører til en tidlig ødelæggelse af arbejdskraftens brugsværdi: ”Akkorden er med årene blevet drevet i vejret, ligesom indenfor sporten gennem de stadig nye rekorder. Der findes enkelte arbejdere, der virkelig er gået til den, og som har fået en timeløn på 4,50 DM eller derover. Men ingen holder til denne spidsbelastning i lang tid, for det meste går det ud over sundheden. Nu må de efterfølgende arbejdere bøde for det. Deres præstationskrav sættes højere op af ledelsen, deres fortjeneste falder. Men der findes altid nogen med akkordmani, som haler stigende præstationskrav frem. Det ser nu ud som om de fleste maskiner har nået den yderste grænse for deres ydeevne. Man må nu stå flere år ved den samme maskine for at få en stigning fra 4,20 til 4,30 DM. Andre er udbrændt før tiden. Arbejderne gør sig ingen illusioner. De siger: ”Akkorden er langsomt selvmord.” En 38-årig arbejder siger: ”Nu har jeg allerede stået otte år ved en akkord. Ret meget længere kan jeg ikke klare det. Endnu et par år, og jeg er moden til indlæggelse. Så får jeg som kontrollør 200 Dm mindre om måneden. Den der vil udnytte akkorden fuldt ud – det vil

alle, grundlønnen er sat tilsvarende lavt, vi er henvist til tillæg — hun er moden til pension ti år før tiden, og dør ti år før tiden.” ” (Wallraff: Industriereportagen, s. 58–59). — ”En kvindelig akkordarbejder regnes efter ti år for at være en gammel arbejder. I tilfælde af at fru Heinrich ville søge en stilling, ville den nye fabrik hellere ansætte tre unge kvindelige arbejdere, oplære dem alle tre, løbe den risiko, at to af dem siger op under oplæringen, at den tredie måske kun bliver der i et par år, end løbe den risiko at ansætte fru Heinrich, som ganske vist er en gammel, erfaren akkordarbejder, som hurtig vil kunne indpasse sig, men som efter de tolv års akkordarbejde er mere eller mindre kronisk syg, hvilket kan betyde meget spildtid for den nye fabrik.” (Kursbuch, 21, s. 115).

Akkordarbejdet forhøjer ulykkeshyppigheden: ”Jeg har spurgt mange arbejdere om ulykker. Ved akkorder var ingen blevet skånet for ulykker. En havde gennem otte år været udsat for en ulykke hvert år. ”Jeg kan endnu passe på, men en gang om året snupper den mig. Det skyldes alene akkorden. Det er på grund af tidsjaget ikke muligt at overholde alle sikkerhedsforskrifter.” ” (Wallraff: Industriereportagen, s. 61).

Hvis arbejderne ikke gennem en organiseret kamp sætter sig til modværge imod den stadig forhøjelse af akkordnormerne, så er der kun den afmægtige, individuelle sabotage tilbage: ”Man har fortalt mig om en arbejder, der på sin egen måde kunne værgе sig imod transportbåndet. Han skulle være sat til at arbejde ved det forreste båndafsnit. For at kunne ryge en cigaret, saboterede han båndet. I stedet for at holde sit tryklufsbør på det sædvanlige sted på karrosseriet, borede han et øjeblik ned i båndet, og det hele gik øjeblikkeligt i stå: tusinde Mark i tab for virksomheden, for ham tre til fem minutters pause, som han tog sig, fordi virksomheden ikke ville give ham den. Tre eller fire gange gjorde han det indenfor to år, så kom det frem og han blev fyret.” (Wallraff, s. 11). —

III. Aflønning efter præmiesystemet.

Præmiesystemet er en variant af akkordløn. Som alle andre lønformer tilslører også dette system udbytningen, idet alt

arbejde fremtræder som betalt. *Derudover tilslører det på grund af dets kompleksitet den kendsgerning, at arbejderens ekstra ydelse stiger hurtigere end hans løn, præmien.* Af denne og andre oplagte grunde foretrækker arbejdsgiveren dette komplicerede system med løn efter ydelse, hvor godtgørelsen for ekstra arbejde ganske vist er høj, men ikke stiger proportionalt med præstationen. Derved falder lønandelen automatisk med voksende produktion. ”Den slags komplicerede systemer kaldes sædvanligvis for præmissystem og baseres på en normal tid for arbejdet og er forbundet med en præmie for tidsbesparelser. Efter det *system, som David Rowan indførte i Glasgow i 1898*, fastlægges der en normaltid for et bestemt arbejde, og hvis arbejdet færdigfremstilles hurtigere, får arbejderen en præmie, som procentvis svarer til den relative tidsbesparelse. Hvis eksempelvis normaltiden er ti timer, og arbejdet udføres på otte timer, er lønnen lig med den sædvanlige takst for otte timer plus en præmie på 20%, hvilket er ensbetydende med en ekstra aflønning for yderligere 1,6 timer. — Et lignende *system, som blev indført af F.A. Halsey i 1890 i USA*, giver som præmie en trediedel af timebetalingen for den arbejdstid, som er sparet i forhold til normen. Hvis normaltiden f.eks. var ti timer, og arbejdet blev udført på syv, får arbejderen løn for syv timer plus en præmie svarende til en times løn.” (Maurice Dobb: *Der Lohn*, Frankfurt 1970, s. 60).

”De præstationspræmiesystemer, som anvendes i USA, bygger på et andet princip. Arbejderen tildeles en betragtelig præmie, hvis han opnår et bestemt resultat eller en normalpræstation, hvor præmien lægges til den sædvanlige akkordsats. Ved anvendelse af Gantt-systemet er præstationen undertiden skruet så højt op som det dobbelte af den almindelig produktion, og præmien udgør 40 til 50 procent af lønnen. De arbejdere, som ikke når op på normen, får ingen ekstra fortjeneste. Det hele minder om fremgangsmåden med at holde en gulerod op foran snuden på æslet: Æslet får aldrig guleroden, men dens tempo bliver ikke desto mindre forøget. — Ermson-systemet, en variant af den samme ide, fastlægger også en bestemt præstation, der dog almindeligvis ikke er så skrap, da den til tilpasset den gennemsnitlige arbejder, præmien er tilsvarende lavere og passet til efter, hvor tæt arbejderen

kommer på præstationen. Gulerødderne er her ikke så store og saftige, men æslet får dem til gengæld oftere.” (Dobb: Der Lohn, s. 61–62).

”Taylor-systemet med differentieret akkordarbejde går endnu et skridt videre og lader den faktisk udbetalte akkordsats stige med arbejdstempoet i modsætning til præstationspræmie-systemet. Hvis der f.eks. præsteres seks dusin i timen, kan satsen være en shilling per gros. Fordelen for kapitalisten ved dette system ligger i den omstændighed, at situationen for den langsomme arbejder er meget dårligere og for den hurtigere meget bedre end ved et hvilket som helst andet system, *hvoraf der følger en tendens til, at alle langsomme arbejdere stødes bort og den bedste arbejdskraft indenfor branchen lodses ind i denne fabrik.*” (Dobb: Der Lohn, s. 62).

IV. Metoder til ”videnskabelig” vurdering af arbejdet.

Forvandlingen af arbejdskraftens værdi til prisen på præsteret arbejde får alt arbejde til at fremtræde som betalt, og tilslører således udbytningen. For ”tarifpartneren” opstår derfor spørgsmålet, hvor stor en andel det konkrete arbejde udgør af ”virk-somhedens fællesydelse”, og hvilken løn der er passende for det pågældende arbejde. I stedet for den videnskabelige indsigt i klasseforholdet, d.v.s. i det vareproducerende arbejdes dobbelt-karakter og delingen af arbejdsdagen i nødvendigt arbejde og merarbejde kommer så den pseudo-videnskabelige bestræbelse på ”at muliggøre en aflønning, der svarer til arbejdet sværhedsgrad ved hjælp af en vurdering af de krav, som arbejdet stiller til de mennesker, der udfører det.” (Das REFA-Buch, Bd. 3: Methodische Grundlagen der analytischen Arbeitsbewertung, Munchen 1965, s. 7).

Udviklingen af ”videnskabelige” metoder til arbejdsvurdering skyldes ikke udelukkende lønnens fetischkarakter, men er også betinget af den kapitalistiske udvikling af arbejdsproduktiviteten: *aflønningsformen står i snæver sammenhæng med den forhåndværende produktionsteknik*, f.eks. kan stykløn kun anvendes ved de fremstillingsteknikker, hvor det nøje lader sig fastslå, hvilken produktionskvantum hver enkelt arbejder har

fremstillet pr. tidsenhed. Ved en stigende organisk sammensætning af kapitalen ændrer aflønningsformerne sig også: "På grund af den videnskabelige og frem for alt tekniske udvikling specielt i det sidste årti har arbejdsforløbet ændret sig så afgørende, at det hidtidige grundlag for præstationsaflønningsystemer hyppigt drages i tvivl. På grund af den forstærkede maskinindsats og siden fremkomsten af styringsmekanikken og elektronikken har den enkelte medarbejder i endnu mindre grad indflydelse på produktionsmængden. Det bliver i fremtiden stadig sværere med en præstationsvurdering, således som vi kender den fra tidligere, og således som den hyppigt har stået sin prøve gennem gode arbejdstidsstudiefolks indsats." (Samleværk: Gibt es einen gerechten Lohn?, Frankfurt 1965, s. 47-48).

I Vesttyskland udvikles sådanne metoder til arbejds- og præstationsvurdering frem for alt af REFA-Forbundet ("Reichsausschuss für Arbeitszeitermittlung," grundlagt i 1924). I dette forbunds bestyrelse sidder både fagforeningsrepræsentanter og repræsentanter for kapitalisterne, hvorved fagforeningsrepræsentanterne indtager en ret tvetydig holdning: på den ene side hænger de ved den forestilling, at der i det kapitalistiske samfund er mulighed for en "præstationsretfærdig" aflønning, på den anden side tvivler de på muligheden for en videnskabelig lønfastsættelse og fastholder, at de til enhver tid gældende lønstørrelser kun kan være resultatet af overenskomstforhandlingen mellem "tarifpartnerne".

I de store kapitalistiske virksomheder findes der som regel en beregnerafdeling, som gennemfører arbejdsstudier ved hjælp af de metoder, der er udviklet af REFA-Forbundet. Ud over REFA-metoderne anvendes der også forskellige andre systemer, som dog i grundprincippet ikke adskiller sig væsentligt fra hinanden (BASF-Lorenz-systemet, Bedeauz-systemet, Euler-Stevens-systemet, o.s.v.). Disse arbejdsstudiesystemer omfatter alle metoder og teknikker beregnet på arbejdsudformning, kompensationstillæg og arbejdsvurdering. Fagforeningerne holder fast, ved, at arbejdsstudier kun bør foretages af paritetisk sammensatte kommissioner, et krav som kapitalisterne så vidt muligt overser.

I det følgende skal forudsætningerne for arbejdsstudier kort gennemgås og kritiseres. Der må her skelnes mellem *arbejdsvurdering* og *præstationsvurdering*.

a. Arbejdsvurdering.

1. Fremstilling.

Arbejdsvurderingen skal ikke beskæftige sig med en arbejders personlige præstation, men fastslå den objektive sværhedsgrad og omfanget af de krav, som en bestemt arbejdsplads stiller (ligeegyldigt hvem der arbejder på dette sted.) Arbejdspladsen skal på denne måde sammenlignes med de tilsvarende krav på andre arbejdspladser, hvorved der skal fremkomme en rangordning af arbejdspladserne. For at løse denne opgave bliver den pågældende arbejdsplads "vurderet" ved hjælp af et standard-skema (som blev udarbejdet på en international konference i Geneve i 1950). Dette skema inddeler arbejdspladsens krav i fire hovedkategorier (dygtighed, ansvar, belastning, miljøpåvirkning), som igen inddeles i 16 underkategorier, hver vurderet med point, de såkaldte "arbejdsværdier":

A. Dygtighed	1. Fagkundskab	7,0
	2. Fagmæssig håndelag	4,0
	3. Værktøj og produkt	3,0
B. Ansvar (overfor)	4. Andres sikkerhed	3,0
	5. Arbejdsforløb	3,0
C. Belastning	6. Muskelarbejde	8,0
	7. Opmærksomhed	2,0
	8. Eftertanke	4,0
D. Miljøpåvirkning	9. Temperatur	3,0
	10. Vand, fugt, syre	1,5
	11. Tilsvining	3,0
	12. Gas, dampe	2,0
	13. Støj, vibration	1,5
	14. Blænding, lysmangel	1,5
	15. Frostfare	1,5
	16. Ulykkesfare	2,0

Ved hjælp af dette skema kan man nå frem til et bestemt pointtal for enhver arbejdsplads. Dette sker dog ikke ved en simpel sammentælling af pointtallene, men ethvert af de enkelte 16 krav må på forhånd "afvejes": Optræder et af disse krav i

særlighøj grad (som f.eks. ved ulykkesfare), så multipliceres pointtallet med en bestemt faktor, optræder et af dem i særlig ringe grad, så gives der tilsvarende færre points. Afvejningen af de enkelte krav sker i reglen på grundlag af et skøn.

Det endeligt beregnede totalpointtal må derefter omregnes til et bestemt pengebeløb, til løn. I tarifoverenskomsterne er der til enhver tid fastlagt, hvormange pfennig en "arbejdsværdi" (et pointtal) svarer til, d.v.s. hvor mange points der er nødvendige for indplaceringen i en af løngrupperne. På den måde giver det ingen vanskeligheder at omsætte "arbejdsværdien" til penge.

2. Kritik.

Det er fremstillede arbejdsvurderingssystem ser ved den umiddelbare betragtning meget videnskabeligt og matematisk eksakt ud. Enhver vilkårlighed synes udelukket, alt synes at være rationelt og kontrollabelt. Man kan intet spor se af udbytning og klassekamp.

Hele arbejdsvurderingens mål er at omregne de kvalitative, fuldstændigt usammenlignelige kendetegn ved de forskellige arbejdspladser til en sum penge, altså at omregne de ydre, givne betingelser for et bestemt konkret arbejde. Den uendelige mangfoldighed af de konkrete arbejdsbetingelser skal udtrykkes som et bestemt kvantum af den almene ækvivalent.

I det første kapitel af denne bog har vi fremstillet, hvordan det konkrete arbejde, som producerer brugsværdi, i det vareproducerende samfund gælder som abstrakt, værdiskabende arbejde, hvis resultat kommer til syne som en sum penge. Denne samfundsmæssige proces forløber uden de medvirkendes bevidsthed "bag producenternes ryg", som Marx har formuleret det. Hvis en sådan abstraktion skulle foretages *bevidst*, så måtte det blive vilkårligt: Det viser sig allerede i standardskemaet med de 16 former for krav og disses pointvurdering. Gennem pointvurderingen skal de 16 kvalitativt fuldstændigt forskellige krav bringes på fælles nævner. Det kan ikke ske på en eller anden "videnskabelig" måde, men kun gennem vilkårlige, rent subjektive vurderinger: Det kan f.eks. overhovedet ikke begrundes, hvorfor pointtallet for "eftertanke" er dobbelt så stort som tallet for "ulykkesfare". Vurderingen kunne ligeså godt være

omvendt.

Trods denne vilkårlighed har dette skema dog en ganske bestemt virkning! På grund af det høje pointtal for "fagkundskab" og "muskelarbejde" er det umuligt for kvinder at nå et ligeså højt pointtal som deres mandlige kollegaer, fordi der af kvinderne først og fremmest kræves "opmærksomhed" (ved det monotome samlebandsarbejde).

REFA-"videnskabsmændene" må selv indrømme, at de allerede ved deres forvandling af de enkelte former for krav til point ("arbejdsværdi") er ved enden på deres videnskab: "Prøver man om kravene er målelige, så viser det sig, at det kun er tilfældet i ringe grad. Især ansvar, behændighed såvel som belastning ved snavs og ulykkesfare unddrager sig enhver måling". (REFA-Buch, s. 31.). I stedet for matematiske målinger får vi de "medfødte takseringer" som en slags tommelfingerregel! Rigtignok: "Der findes mennesker, som ikke besidder disse egenskaber, ligesom der findes farveblinde og umusikalske." (Arbejdsstudien, udgivet af IG Metall, Frankfurt 1959, s. 154.).

Det er naturligvis klart, at kapitalister og arbejdere går ud fra modsat rettede interesser ved vurderingen af arbejdskrav. Kapitalisterne og deres "videnskabsmænds" lave vurdering står overfor arbejdernes høje vurdering. Ved "afvejningen" af de enkelte arbejdskrav viser det sig på samme måde, at der heller ikke her er tale om videnskabelighed. REFA-folkene indrømmer, "at det ikke vil være muligt at udlede en vægtning arbejdsvidenskabeligt. Tværtimod findes der en række påvirkninger, som kun meget vanskeligt lader sig påvise gennem tal, og som ikke lader sig bestemme eksakt" (REFA-buch, s. 33.). Af sådanne påvirkninger nævnes: "1. Sociologiske vurderinger: f.eks. har ansvar en højere rang i den almindelige fornemmelse af arbejdets værd end mange andre former for krav. 2. Arbejdsmarkedsspørgsmål og socialpolitiske nødvendigheder: f.eks. kan et stigende udbud på arbejde, som skal udføres under dårlige miljøpåvirkninger, medføre en mangel på arbejdere, som er villige og i stand til at udføre dette arbejde". (REFA-Buch, s. 33). Her bliver den "videnskabelige" afvejning pludseligt et middel til regulering af arbejdsmarkedet (gennem vilkårlig forhøjelse af pointtallene).

Hvad slutteligt angår omregningen af totalpointtallene til løn, så er REFA-”videnskabsmændene” overhovedet ikke kompetente til det: ”Sammenknytningen af resultaterne fra arbejdsvurderingen med lønnen er noget, der vedrører lønpolitikken, og hører ikke mere til arbejdsvurderingsteknikken . . . Omregningen til løn må udføres mellem tarifoverenskomstpartnerne.” (Arbejdsstudien, s. 58 og 108). Det er altså et klassekamps-spørgsmål. Dermed opløses problemet om den ”videnskabelige” arbejdsvurdering i – for at sige det som Marx – ”Spørgsmålet om styrkeforholdet mellem de kæmpende.” (Lohn, Preis und Profit, MEW, Bd. 16, s. 149, se også MEUS, Kbh. 1952, s. 439).

b. Præstationsvurderingen.

1. Fremstilling.

I modsætning til arbejdsvurderingen, der skal vurdere de objektive arbejdsbetingelser og krav, drejer det sig ved præstationsvurderingen om bestemmelsen af den enkelte arbejders subjektive præstation. Ved hjælp af tidsstudier undersøges kompenstationstider, som så knyttes sammen med bestemte akkordsatser. Almindeligvis benyttes MTM-systemet (”Methods Time Measurement”) ved disse tidsstudier. Dette system går ud fra, at der ikke findes noget legemligt arbejde, som består af mere end 18 grundbevægelser. Ethvert konkret arbejde opdeles i disse grundbevægelser, og de enkelte delbevægelser fastlægges nøje med et stopur. På den måde fremskaffes der oplysninger om ethvert arbejdes specifikke kompenstationstid, som så omregnes til penge.

2. Kritik.

Også præstationsvurderingens ”videnskabelige” problemer opløser sig i klassekamp: kapitalister og arbejdere har selvfølgelig modsatte meninger om, hvor mange minutter der er passende for et bestemt stykke arbejde. Det er det samme ved spørgsmålet om, hvilken lønsats der skal modsvare en bestemt kompenstationstid. Bag den ”videnskabelige” præstationsvurdering gemmer der sig ikke andet end klassekampen om arbejdets intensivering og om fastsættelsen af de til enhver tid

gældende lønstørrelser.

Arbejds- og præstationsvurderingens "videnskabelige" metoder ophæver på ingen måde det kapitalistiske udbytningsforhold, men fører til den illusion hos arbejderklassen, at den er "præstationsretfærdig" aflønnet. Arbejdstidsstudierne er derimod absolut en fordel for kapitalistklassen: "virkningen af en passende håndhævet arbejdsvurdering rækker ud over lønfastsættelsens vanskelighed og retfærdighedskrav. Den grundige analyse, som arbejdsvurderingen kræver, fører med gennemarbejdelse af alle arbejdsopgaver til en afsløring af de svage og tabsgivende steder, som giver holdepunkter for en omfattende rationalisering. Den rigtige indsats virker tilbage på virksomhedens personalevalg, rekruttering og -skoling... Hvor der indføres arbejdsvurdering, er erhvervslederne henvist til at beskæftige sig med deres ansatte medarbejders kunnen og indsats, altså til at inddrage den optimale personaleindsats i virksomhedsplanlægningen i stedet for at godtage de givne forhold. Endeligt indeholder kalkulations- og omkostningsplanlægning et klart materiale om de lønninger, som skal anvendes." (REFA-Buch, s. 38).

Kurt Pentzlin, direktør for Bahlsens Kiksefabrik, siger direkte hvilken funktion, de "videnskabelige" arbejdsvurderinger har i klassekampen mellem kapital og arbejde: "Sådanne vurderinger er i dag det bedste og sikreste middel til at forhindre følelsen af at være uretfærdigt aflønnet i overhovedet at opstå". (Gerechter Lohn, s. 25).

V. Formuedannelse hos arbejdstagerne.

Efter videnskabsmand Krelle's undersøgelser "kan arbejdstagerens andel af virksomhedens bruttogevinst højest forbedres med 20%, og formuerelationen for bedres fra 20:80 til 25:75 til arbejdstagerens fordel, dog vil dette mål ved en årlig økonomisk vækst på 4% først være delvis nået i løbet af 40 år." (Frankfurter Rundschau, 17.3. 1970).

"Formuedannelse er et farligt tema, mere end alle andre videnskabelige spørgsmål vækker det lidenskaberne, og selv den

rent teoretiske betragtning har svært ved at skelne uangribeligt mellem værdidom og virkelighed. Tiden er jo i dag løbet fra forbindelsen mellem den sociale elendighed og klassekampens paroler, det drejer sig ikke mere om brød, lønkampe udfægtes nøgternt og uden appeller til følelserne. Trods det er der sprængstof nok. Som tidligere drejer det sig om klassernes andel i socialproduktet." (Erich Preiser: Nationalökonomie heute, München 1969, s. 72.)

"Hvorfor, sådan må man spørge, skal noget overhovedet ændres? Det mærkværdige ved målsætningen "ejendom til alle" er, at de, som det egentlig angår, viser ringe interesse for det. De ønsker sig eget hus og have, altså konsumgoder, men det drejer sig her jo først og fremmest om at have andel i den nationaløkonomiske produktionsformue. De værdsætter velstanden, de stræber efter forhøjelse af levestandarden, men de har ingen sans for formuedannelse. Hvem står så overhovedet bag formuepolitikken? Det er, hvis jeg må tillade mig at bruge det flertydige udtryk, idealister: professorer, erhvervsfolk, fagforeningsfolk – alle mennesker, som ifølge deres profession tænker på det nuværende og fremtidige, uden at de kan drage personlig fordel af deres forslag. Til dem hører mange arbejdsgivere, som går foran med det gode eksempel, og hvis foranstaltninger ikke mister sin betydning ved, at sikringen af et godt arbejdsklima og tilskyndelse til øget præstation udgør et bimotoiv." (Preiser: Wirtschaftspolitik heute, München 1969). Såret og resignerende tilføjer Preiser: "Når de formueløse ikke har nogen interesse i en reform af formuefordelingen, fordi de er tilfredse med en god levestandard, så har videnskaben ikke mere at sige." (Preiser, s. 125).

Økonomiminister Schiller sagde: "Ved formuepolitikken drejer det sig ikke om omfordeling af de eksisterende formuer. Vi vil og må opnå en bred formuedannelse, der kan give et yderligere opsving i virksomhedernes investeringer" (Bulletin fra Forbundsregeringen, 13.11. 1968), s. 1260). Schiller opnåede hermed anerkendelse i arbejdsgiverbladet ("Industriekurier", 11.6.1968): "Schillers holdning overfor den privatøkonomiske investering kan kun hilses velkommen af industrien som middel til forøgelsen af erhvervsaktiviteten såvel som arbejdsgivernes gevinst."

”Forbundsdagen vil med et tredje lovtillæg til formuedannelsesloven skabe forudsætninger for at forbedre arbejdstagernes formuedannelse. Ændringen vil indtræde i to faser: med tilbagevirkende kraft fra 1. januar fordobles det årligt begunstigede sparebeløb fra 312 til 624 DM. Fra den 1. januar 1971 forandres fremgangsmåden gennem et pålægssystem . . . På grund af den nye formuedannelseslov inddrages også livsforsikringer i kataloget af anbringelsesmuligheder . . . Livsforsikringskontrakter, som tegnes efter formuedannelsesloven, skal indgås med en løbetid på mindst 12 år . . . Når man holder sig for øje at en 20–30 årig arbejdstager med det understøttede beløb på 624 DM om året opnår en rentesikret forsikring fra løbetidens begyndelse til dens slutning, men også opnår en formue af en størrelsesorden på over 30.000 DM med yderligere tillæg i form af meget betydelige gevinstandel af løbende ydelser, så er der i det mindste åbnet for begyndelsen til en virkelig effektiv formuedannende opsparring”. (Frankfurter Rundschau, 5.6.1970). —

”Fra 1950 indtil 1963 viser statistikken en gennemsnitlig nettoformuedannelse på 22.000 DM for hver selvstændig overfor 2.300 for hver arbejder . . . I 1962 havde 40% af alle husholdninger ingen sparekassebog, ”47% af alle sparekassébøger havde et indskud på mindre end 100 DM, mens næsten 60% af det samlede spareindskud er koncentreret på 6% af sparekassébøgerne.” (Soziale Hefte 12, 1968, s. 662–63). — I 1967 havde 65% af alle sparekassébøger i Vesttyskland et indskud på under 1.000 DM.” (H. Schäfer, Lohn, Preis und Profit heute, s. 99.)

Den 18.9.69 offentliggjorde Frankfurter Rundschau resultaterne af en undersøgelse blandt de ti største virksomheder i Vesttyskland. Her hedder det: ”Hver tredje (i nogle virksomheder endda næsten hver anden) medarbejder har på grund af formuedannelsesloven båndlagt over 300 DM, mens landsgennemsnittet kun udgjorde knap 270 DM for hver femte . . . Hoechst har nominelt anbragt 12 millioner DM aktiekapital blandt personalet, Bayern 12 millioner, BASF 23,5 millioner DM. I 1969 deltog hos Hoechst fire ud af ti medarbejdere, hos Bayern og hos BASF var hver fjerde både arbejdstager og

aktionær . . . Siemens AG henviser til, at arbejdstagernes andel i gevinsten stammer helt tilbage fra det forrige århundrede. To gange i løbet af de sidste to år er der blevet udstedt personaleaktier . . . Personalet erhvervede sig på denne måde otte millioner DM . . .”. Frankfurter Rundschau lader sig dog ikke bedrage af disse astronomisk klingende tal, og skriver: ”De store virksomheder synes i spørgsmålet om formuedannelse at være noget dunkle. På den ene side gøres der store anstrengelser, frem for alt gennem statslige foranstaltninger, på den anden side skjules problemet med en retfærdig formuefordeling snarere end det løses. Helt bortset fra, at de enkelte firmaers løfter indskrænker arbejdernes bevægelighed: de gældende regler ophæver ikke formuekoncentrationen, men nedsætter dens tempo. Allerede nu kalder mindre end to procent af landets borgere 35% af den private formue og endda 70% af produktionsformue for deres egen.”

INDHOLDSFORTEGNELSE

BEMÆRKNINGER TIL DEN DANSKE OVERSÆTTELSE . . .	2
I. Lønningsdag	5
II. Hvad er videnskab?	7
III. Marxismens videnskabelige metode.	9
FØRSTE AFSNIT: VARE OG PENGE	12
I. Det vareproducerende samfunds almene grundlag	12
a. Privatejendom	
b. Arbejdsdeling.	
c. Bytning.	
II. Varen	16
a. Brugsværdi. Brugsværdier har forskellig kvalitet.	
b. I bytningen har varerne samme kvalitet.	
c. Værdi. Som værdi er alle varer af samme kvalitet.	
d. Værdistørrelse. Samfundsmæssig nødvendig arbejdstid.	
III. Bytteprocessen.	20
a. Det simple bytteforhold mellem to varer (simpel værdiform).	

b. Den udviklede bytteproces og pengenes opståen.	
IV. Pengenes funktioner.	24
a. Penge som cirkulationsmiddel.	
b. Penge som opsparingsmiddel.	
V. Varens og pengenes fetichkarakter.	28

ANDET AFSNIT: FORVANDLINGEN AF PENGE

TIL KAPITAL	32
I. Varecirkulation og pengecirkulation.	32
II. Varecirkulation og merværdi.	34
III. Merværdi og varen arbejdskraft	35
IV. Den menneskelige arbejdskraft som vare.	36
V. Værdien af varen arbejdskraft.	38

TREDJE AFSNIT: PRODUKTION AF

DEN ABSOLUTE MERVÆRDI	42
I. Arbejdsprocessen	43
II. Valoriseringsprocessen.	44
III. Værdiopretholdelse og nyværdiskabelse	46
IV. Konstant og variabel kapital	48
V. Merværdiraten	49
VI. Merværdimassen	50
VII. Arbejdsdagen	51
VIII. Den voldelige kamp mellem arbejdere og kapitalister om arbejdsdagens længde	54

FJERDE AFSNIT: DEN RELATIVE MERVÆRDI 58

I. Forhøjelse af merværdien uden forlængelse af arbejdsdagen	59
II. Værdisænkning af de nødvendige livsfor nødenheder gennem forhøjelse af arbejdets produktivitet	59
III. Den enkelte kapitalists jagt efter merværdi.	60
IV. Ekstra-merværdi og relativ merværdi.	63

FEMTE AFSNIT: DEN RELATIVE MERVÆRDIS

PRODUKTIONSMETODER	64
I. Sempel Kooperation	65
II. Systematisk arbejdsdeling	66
Ekskurs: produktivt og uproduktivt arbejde.	

III. Den teknologiske anvendelse af naturvidenskaben	73
a. Arbejdsdeling og maskineri.	
b. Maskineriets virkning på arbejderklassen.	
c. Maskineri og ekstra-merværdi.	
d. Modsigelsen i den maskinelle produktion af relativ merværdi.	
e. Arbejdsdagens forlængelse som følge af den maskinelle produktionsmåde.	
f. Intensivering af arbejdet.	
g. Intensivering af arbejdet, vareværdi og merværdiproduktion.	
h. Arbejdernes kamp mod forhøjelsen af arbejdsintensiviteten.	
IV. Kapitalens fetishkarakter	83
SJETTE AFSNIT: KAPITALENS AKKUMULATION	90
I. Den kontinuerlige produktionsproces (reproduktionsproces)	91
a. Forandringer med hensyn til den variable kapital.	
b. Forandringer med hensyn til totalkapitalen	
c. Forvandlingen af ejendomslove og ækvivalentbyttets fremtrædelsesform.	
II. Den almene lov for den kapitalistiske akkumulation	97
a. Kapitalakkumulationen.	
b. Ændringer i kapitalens organiske sammensætning	
c. Kapitalens centralisation.	
d. Reservearme og industriel cyklus.	
e. Den kapitalistiske akkumulations virkninger på arbejderklassens situation.	
III: Hvorledes den borgerlige videnskab forklarer kapitalismen	107
a. Hvad borgerlige videnskabsmænd forstår ved "kapital".	
1. Kapital som produceret produktionsmiddel.	
2. Arbejdskraften som arbejderens "kapital".	
b. Hvordan den uretmæssige tilegenelse af merarbejdet bliver retfærdiggjort.	
1. Gevinst som erstatning for konsumafkald.	
2. Gevinst som risiko-præmie.	
3. Gevinst som løn for arbejdsgivervirksomhed	

IV. Den såkaldte oprindelige akkumulation eller den voldsomme oprindelige tilegnelse	115
SYVENDE AFSNIT: ARBEJDSLØNNEN	118
I. Endnu engang: Værdibestemmelsen af varen arbejdskraft	119
II. Ændringer i arbejdskraftens uddannelsesomkostninger gennem metoder til produktion af relativ merværdi	121
a. Simpel Kooperation.	
b. Systematisk arbejdsdeling.	
c. Den maskinelle produktionsmåde.	
III. Kvindearbejde og arbejdskraftens værdi	127
IV. Virkninger af ændret produktivitet, intensitet og arbejdsdagens længde på arbejdskraftens værdi	130
a. Virkninger af ændret produktivitet.	
b. Virkninger af ændret intensitet og arbejdsdagens længde.	
V. Lønnens fetishkarakter eller forvandling af arbejdskraftens værdi til prisen på præsteret arbejde	132
VI. Arbejdslønnens former	136
Ekskurs I: Eventyret om løn-pris-spiralen.	
Ekskurs II: Arbejderen som sparer eller illusionen om "arbejdstagernes formuedannelse".	
VII. Lønbevægelse og kapitalakkumulation.	146
OTTENDE AFSNIT: LØNKAMP OG KAMP MOD LØNARBEJDSYSTEMET	150
I. Arbejdersammenslutninger og konkurrence blandt lønarbejderne	151
II. Fagforeningernes defensive opgaver.	153
a. Kampen om arbejdsdagen	
b. Fagforeningernes lønkamp.	
III. Fagforeningernes dobbelte funktion	156
IV. Fagforeninger idag	157
V. Organiseret kamp mod forøgelse af arbejdsintensiteten.	158
VI. Arbejderklassens offensive kamp	160
VII. Den kapitalistiske produktionsmådes samfundsmæssige udviklingstendens.	161
TILLÆG	165
Materiale til tredje afsnit	166

I. Merværdiraten	166
II. Overtimer	169
 Materiale til fjerde afsnit	170
I. Stigning i arbejdets produktivitet i BRD	170
II. Den relative merværdi	171
  Materiale til femte afsnit	173
I. Den systematiske arbejdsdelings kapitalistiske form	173
II. Kapitalistisk ledelse af produktionsprocessen	174
III. Arbejdsulykker	175
IV. Den industrielle arbejders kvalifikationsgrad	177
V. Skifteholdsarbejde og dets indvirkning på arbejderne	178
VI. Metoder til intensivering af arbejdet	179
VII. Sundhedsmæssige følger af den stigende arbejdsintensitet.	182
VIII. Kampformer imod forøgelsen af arbejdsintensiteten	183
 Materiale til sjette afsnit	190
I. Stigende organisk sammensætning og reservearmeen	190
II. Kapitalens centralisering	194
III. Hvordan arbejdsgiverne forstår deres samfundsmæssige funktion	197
IV. Den såkaldt oprindelige akkumulation	200
 Materiale til syvende afsnit	204
I. Kvinde-arbejde	204
II. Akkordlønsystemet og dets virkning arbejderne	206
III. Aflønning efter præmiesystemet.	209
IV. Metoder til "videnskabelig" vurdering af arbejdet	211
V. Formuedannelse hos arbejdstagerne	217
 INDHOLDSFORTEGNELSE	220

MODTRYK

SOCIALISTISK FORLAG OG TRYKKERI
ANHOLTSGADE 4
8000 ARHUS C
T.L.F. (06) 12 79 12

KURASJE, Øster Voldgade 8, 1350 København K.
ISBN 87 87437 03 1